

Báró
Mednyánszky
Emlékezései

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

3036

BÁRÓ MEDNYÁNSZKY CÉZÁR

EMLÉKEZÉSEI

ÉS

VALLOMÁSAI

AZ EMIGRÁCIÓBÓL

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:

DR. ÓVÁRI-AVARY KÁROLY

BUDAPEST

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT KIADÁSA

OSZK

Mednyánszky Césár

A Párizsban készült és Beckón lévő eredeti rajz után

BÁRÓ MEDNYÁNSZKY CÉZÁR

AZ 1848/49. ÉVI HONVÉD-HADSEREG FŐPAPJÁNAK

EMLÉKEZÉSEI
ÉS VALLOMÁSAI
AZ EMIGRÁCIÓBÓL

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA
ÉS KIEGÉSZÍTÉSEKKEL ELLÁTTA

DR. ÓVÁRI-AVARY KÁROLY

BUDAPEST 1930

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA

Jogosított kiadás

57760

Hang. h.
3036

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. növedéknapló
1930 év 85. SZ.

Budapesti Hírlap nyomdája

Méltóságos

Sárvár-felsővidéki

Gróf SZÉCHÉNYI ALADÁR urnak,
az országgyűlés felsőháza tagjának,

A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY
NAGYLELKÜ TÁMOGATÓJÁNAK

mély tisztelettel ajánlja

a fordító

ELŐSZÓ

Amint Világosnál a magyar zászló porba hullott, a véres megtorlás megkezdte művét. Jaj volt annak, ki részt vett a forradalomban!

Báró Mednyánszky Cézár, hadügyminisztériumi osztályfőnök és a honvédhadsereg főpapja, a katasztrófa után elmenekült. Itthon halálra ítélték, künn nyolc éven át négy világrészben hányta a sors. Alig harminchárom éves korában halt meg mint száműzött a francia Rivierán.

Élete folyamán annyi sok kalandon és viszontagságon esett át, hogy élete — mint mondani szokták — valóságos regény. Néhány hónappal halála előtt megírta történetét.

Nemesak bonyolult élethelyzeteiről ír a szerző, hanem kora nagy eseményeiről és nagy férfiairól is nyilatkozik művében. Hadi lelkeszi tevékenysége leírásával plasztikus képet ad szabadságharcunk lendületéről és bukásáról általában. Személyes élményei útján szemünk elé állítja azt is, hogy hogyan helyezkedett el a Világos utáni emigráció a külföld sokféle társadalmában.

Tanulságos történet is a magyar romantikus világ emez érdekes alakjának élete. Példás vitézséggel és teljes odaadással részt vett abban a küzdelemben, mely nemzetünk önérzetének egyik legragyogóbb élménye. Az emigrációban is, ameddig csak tehette, értékes külföldi kapcsolatok teremtetésével azon fáradt, hogy hazája újra szabad legyen. Teljes bőségében árad művéből e kettős küzdelem szelleme.

A fiatal arisztokrata a haza földjéről száműzött magyar lélek vívódásának emlékében a pályájával meghasonlott, majd állásától megvált pap különböző rendű

kötelességei összeütközésének történetét is őszintén feltárja. E szempontból műve megrendítő memento és egyedülálló a magyar irodalomban.

Följegyzéseit a szerző bujdosó bajtársainak és távoli nemzetének hagyta emlékül. „Hadd szólaljon meg haimból e hang, hogy valami emlékem maradjon nemzetemnek!”

Mikor a hazánkban ismeretlen Emlékezései és Valomásai angol szövegének elsárgult lapjaira akadtam és a kiváló száműzöttnek ezt az óhaját olvastam, szinte kötelességemnek éreztem, hogy sokszoros romantikával átszőtt memoár-művét magyarra fordítsam s mint új történeti és lélektani dokumentumot a magyar közönséggel megismertessem.

A *Hadtörténelmi Közleményekben*, *Napkeletben*, *Pesti Hirlapban* és *Pester Lloydban* megjelent szemelvények nagy érdeklődést keltettek az egész magyar közönség körében. Emez általános érdeklődésre és a történetkutatók (*Századok*, 1929. I. 100. l.) óhajára is elhatároztam, hogy az értékes mű magyar átültetését teljes egészében, könyvalakban teszem közzé.

Hálás köszönetet mondok *Gróf Széchényi Aladár* úr ő méltóságának, a legnagyobb magyar — *Gróf Széchényi Aladár* — szellemé kiváló mértékben örökösének, ki spontánul felajánlott és nemeslelkűen adott rendkívüli támogatásával döntően elősegítette a száműzött hazafi végső óhajának teljesedését. Éppúgy őszinte köszönetet mondok mindazoknak, kik bármi módon is hozzájárultak, hogy e mű a magyar nyilvánosság elé jusson. Hadd tartsa fenn emlékét ama vitéz magyarnak, kinek csontjai a Côte d'Azur szikláinál porladnak és sírja ma már jeltelen, ismeretlen.

Budapest, 1929 decemberben.

Dr. Óvári-Avary Károly,
volt főiskolai tanár.

BEVEZETÉS

I.

Mednei és Aranyos-Medgyesi Báró Mednyánszky Sándor-Cézár 1824 június 9-én született Beckón, Trencsénmegyében. Francia születésű anyja a papi pályára nevelte s az ifjú főnemes egy kilátástalan szerelem után 1847 június 20-án a papi rendbe lépett. Mint született főrend résztvett az 1847/48. évi pozsonyi, majd az 1848. évi nyáron Pesten megnyílt országgyűlésen. Papi pályájának nyitányaként 1848 őzén egy felvidéki plébánia vezetését vette át.

Alighogy Windischgrätz csapatai betörték az országba, a hazafias érzésű és romantikus lelkű pap mint tábori lelkész Görgey seregébe lépett. A felsődunai sereg törzslélkésze lett és Budavára bevételéig résztvett serege minden hadműveletében. Mikor Görgey fővezér a hadügyminisztérium vezetését is elvállalta, Mednyánszky Cézárt hadügyminiszteri osztályfőnöknek és az egész hadsereg főpapjának nevezte ki a kormány.

A világsos katasztrófa után Franciaországba menekült. Eleinte rokonainál Colmarban élt, majd Párizsban telepedett meg. Tagja lett az ottani magyar Comiténak és diplomáciai téren kezdett hona érdekében működni. Kossuth Lajos politikai megbízottja volt a francia nemzetgyűlés baloldala körében.

Közben itthon halálra ítélték és in effigie végrehajtották rajta az ítéletet.

A forradalmi háború folyamán fiatal tisztek és szabadszellemű kormányférfiak körében élt és merőben más nézetekkel is jutott érintkezésbe. Franciaországban tanulmányozta a szabadszellemű történelmi és bölcséleti munkákat s a republikánus baloldal szabadgondolkodói búvkörébe jutott. Új környezetében revízió alá vette átöröklött vallásfelekezeti hitét és a vallásbölcséletben keresett megnyugvást. Az 1851. év elején félretette papi ruháját, majd mint elegáns világi élénk részt vett a párizsi és londoni társadalmi életben. Magas karsú természetével, finom metszésű arcával, előkelő modorával,

szellemes szólásaival és alapjában víg kedélyével mindenkit lebilincsel.

Párizsban egy gazdag nagyiparos és nemzetgyűlési képviselő leánya nemsokára menyasszonya lett, de buzgó katolikusnak nevelt anyja tiltakozott a protestantizmushoz esatlakozása és házassági terve ellen. Erre mint exporteur világszerte indult. Útja közben Ausztráliában — 1854 április 2-án — egy bandita puskalövéssel szétroncsolta balkarját.

A nyomorékká lett és második szerelmében is csalódott száműzött a francia Rivierán keresett enyhülést. Mikor állapota Hyères-ben javulóban volt, egy fiatal német hercegné utolsó szenvedélyre lángolta szívét. Az ebből keletkezett bonyodalmak közt — 1857 április 20-án — a boldogtalan bujdosó tragikus módon elhunyt.¹

II.

Távol hazájától halt meg a száműzött Mednyánszky Cézár. Regényes életének maga állított emléket, mikor néhány hónappal halála előtt — lelki szükségből és időtöltésből — a Földközi-tenger mentén visszapillantott multjára és minden részletében megörökítette azt a sok viszontagságát és kalandját, melyen a forradalomban és az emigrációban átesett. Visszapillantásának befejezése után időről-időre utolsó percéig folytatta naplószerű följegyzéseit. Művét a magyar emigrációnak és nemzetének hagyta emlékül.

A boldogtalan száműzött barátai gondoskodtak róla, hogy — óhaja szerint — emlékműve legalább a bujdosók kezébe jusson. Magyarországon a bécsi kormány zsarnoksága, Franciaországban a császári diktatura miatt nem adhatták ki. Mindkét politikai rendszert élesen bírálja. A munkát Londonban jelentették meg 1858-ban, de a szerző és szinte valamennyi más szereplő nevét is elhallgattatták. Óvatosak voltak és kíméletesek a szerző hozzátartozói és a többi szereplő iránt, kik akkoriban még éltek. Maguknak sem akartak kellemetlenséget szerezni.

A bujdosó magyarok ösmerték a szerzőt és a többi szereplőre is mihamar ráismertek. Az angol közönség előtt a

¹ Pályáját műve alapján részletesen ismertettem a *Pr. Szemle* 1927 szept.-i számában.

titokzatos angol könyv nagyrészből bizonyára érthetetlen maradt.²

A hazatért bujdosók annyira el voltak foglalva a maguk ügyeivel, hogy kevés kivétellel még saját élményeik leírását sem adták ki. Annál kevésbé gondoltak arra, hogy Mednyánszky Cézár művét magyar nyelven is közlétegyék. Talán nem is érezték magukat hivatottaknak, hogy a részben különleges tartalmú könyvet magyarra átültessék. A műben szereplő személyek is nagyon soká éltek. Az egyik szereplő — a szerző anyja — csak 1889-ben, egy másik — volt menyasszonya — 1910-ben halt meg.

Amint akkori emigránsaink kidőltek, alig tudott már valaki Mednyánszky Cézár művéről. Régi nagy könyvtárainkban semmi nyoma. Szinnyi József nem említi a magyar írók lexikonjában. Kacziány Gézának a magyar memoár-irodalmat felsoroló művében sincs róla szó.

A mű londoni kiadását nem kaphatni sehol. Csupán két példányra akadtam. A londoni British Museum könyvtárában lévő példányhoz (*Pressmark 12631. f. 9.*) e sorok írója szolgáltatva a szerzőnek ott addig ösmeretlen személyi adatait. Rajta kívül itthon egyik újabb könyvgyűjteményünkben, a Fővárosi Könyvtárban, még azt az egy — addig figyelembe nem vett — példányát találtam meg, mely megállapításom szerint Szumrák Ernő 1848/49-es honvédszázados és londoni emigráns hagyatékából való.³

² Véleményem szerint a művet a párizsi emigráció megbízásából a nemzetsége köznemesi ágából származott és szintén emigrált Mednyánszky Sándor alezredes neje, szül. Birkbeck Anna angol író nő rendezte sajtó alá. Ő osztotta a hátramaradt följegyzések szövegét tizenkét fejezetre és tőle való a londoni kiadás hiányos címe: *The Confessions of a Catholic Priest*. A kéziratban előfordult igazi nevek helyett kevés kivétellel költötteket használt. Több helyen jelzés nélküli kiegészítéseket s néhány helytelen adatot is közbeszűrt az eredeti szövegbe. Másutt nem szedte kellő rendbe Mednyánszky Cézár hevenyészett írásait. Ezért az angol szöveg több helye föltűnően széthányt.

³ E példány széljegyzetei bizonyítják, hogy első tulajdonosa csak az Ausztráliából Európába visszatérő Mednyánszky Cézár útitársa lehetett. Egyik útitársa — Prihoda János ezredes — a londoni kiadás megjelenése idején már nem élt. Másik útitársa, bár Mednyánszky Cézár nem említi művében, Szumrák Ernő volt. (*Rónay J., Napló-Töredékek, 1883/89. II. k. 372—8. l.*)

E névtelen londoni szöveg — a londoni kiadótól eredő néhány jelentéktelen és fölismerhető betoldástól eltekintve — kétségen kívül hiteles műve Báró Mednyánszky Cézárnak.

Döntő tanú erre az akkoriban Londonban élt Rónay Jácint kormánybiztos és későbbi pozsonyi prépost, ki a boldogtalan magyar hazafit jól ösmerte és a róla írt essayjében a londoni szövegből, mint hiteles hagyatékból, bőséges idézeteket közölt.⁴ E nagytekintélyű férfiú tanubizonyosságának súlya már egymagában elvitázhatatlanná teszi hitelességét.

Szumrák Ernő honvédszázados a mű anonim kiadása megjelenésekor mint könyvkereskedő szintén Londonban élt. A példányához írt széljegyzetei azt bizonyítják, hogy ő is hitelesnek tartotta szövegét.

A mű sajátos tartalma és hangja, a sok egyéni jellegű élmény és megjegyzés is kétségtelenné teszi a szöveg hiteles voltát.

E döntő súlyú külső és meggyőző erejű belső érvek után a londoni szöveg hitelességéhez nem férhet szó.

*

Nézetem szerint Mednyánszky Cézár magyar vagy francia nyelven írta följegyzéseit. A londoni szöveg csak angol fordítása a más nyelvű eredetinek. A szerző kézírata elkallódott és így kéziratként az 1858-ban megjelent angol kiadás szövegét használtam. Nem az angol szavakat egymásután, h. nem elsősorban az angol szavak sora által kifejezett gondolatokat, eseményeket és adatokat igyekeztem hűen visszaadni magyar nyelven. Néhány helyen — a más kézírata sajtó alá rendezőjének elősmert jogával — a londoni szöveg terjedős részeit összevontam, széthányt helyeit rendbe szedtem és fölösleges ismétléseit elhagytam.

Mednyánszky Cézár művének magyar átültetése nem valamely — főleg történészeknek szánt és saját programja szerint szerkesztett — történeti forrásgyűjteményben jelenik meg, hanem a nagyközönségnek készült kiadásban önállóan lát napvilágot. Hogy a mai olvasóközönség a hézagoknak tetsző részeket is kellőképpen megértse, a magyar fordítást kiegészítésekkel láttam el.

⁴ *Magyar Sajtó*, 1861. évf. 108. sz. és Rónay J., *Napló-Töredékek*, 1883/89. II. k. 372—8. l.

A két fejezet végéhez csatolt függelékben a messze-távol lejátszódott események könnyebb megértése végett részletesebben leírtam azt a milieu-t, melyben Mednyánszky Cézár a külföldön élt. Az ilyeneknek mindig föltüntetett kiegészítéseket a nagy olvasóközönség kedvéért sok helyen beleillesztettem a szövegbe. A folytonos jegyzetbe utalás többször félbeszakítaná az elbeszélés folyamatát és szükség nélkül fárasztaná az olvasót. E kiegészítéseket, éppúgy mint jegyzetemet, az összes idevágó források — a bécsi *Kriegsarchiv*nak, továbbá *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*nak 1918-ig zárolva volt iratai, illetve az ezeket feltáró művek felhasználásával is — írtam meg.

Kiegészítéseim zárójelök közé helyezésükkel és eltérő nyomással mindenütt szembetűnők.

A műben szereplő személyek rég meghaltak. Semmi akadály, hogy igazi nevükön megnevezzük mindnyájukat. Az eredeti kéziratban bizonyára megvolt, de a londoni kiadásban elhallgatott nevek rekonstrukciójában jelentősen támogattak a Szumrák-példány széljegyzetei, a szerzőnek a család birtokában maradt levelei és az élő családtagok közlései. Egyik-másik nevét csak nagy fáradsággal — valamennyi akkori emigránsunk életviszonyainak beható vizsgálata alapján — állapíthattam meg.

A londoni kiadó által adott könyvcímét és fejezetbeosztást nem találtam helyesnek. A munkát tartalmának megfelelőbb címmel, bő tartalomjegyzékkel, bevezetéssel és epilógussal is elláttam. Szövegét — könnyebb áttekinthetősége végett — harmincegy fejezetre osztottam és az egyes fejezetek — tartalmuknak megfelelő — címét is én adtam.

Kiegészítéseim és jegyzeteim főbb forrásai:

a) Báró Mednyánszky Cézár személyének történetéhez: *Báró Mednyánszky Cézár levelei a Magyar Nemzeti Múzeum Pulszky gyűjteményében (1850 december 6.), a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban (B. M.-Akten 765. sz.) és Chernel Antalné birtokában.* — Az 1849. évi hadügyminisztérium iratai az *Országos Levéltárban (21.886., 6923. és 1599. sz.)*. — (*Hivatalos*) *Közlöny*, 1849 június 24. sz. — (*Hiva-*

talos) *Magyar Hirlap*, 1851 szeptember 22. és 1852 május 7. sz. — Az Informations-Bureau (*B. M.-Akten* 404. és 1032. sz., továbbá *Informations-Protocolle* 6006. sz.) és a Haute Police (Berlin, 21/6. 1850. 93B. jelzésű) iratai a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchivban*. — Gróf Teleki László levelei Augusztina nővéréhez és Klapka Györgyhez. (Az előbbieket a Teleki-család sziráki levéltárában vannak. Szemelvényeket közzétett Lukinich I., *Teleki László életéhez*, Bp. Sz. 1928 december. Az utóbbiakat Klapka részben közzétette *Emlékei Függelékében*.) — Ambrus J., Az 1848—49. évi paphonvédek albuma, 1892. — *Bezerédj Sarolta*, férj. Chernel Antalné, báró Mednyánszky Cézár nővére leányának írásbeli közlései. — Danzer F. A., *Dembinski in Ungarn*, 1873. I. k. — *Gelich R.*, Magyarország függetlenségi harcának története, 1882. II. és III. k. — *Gothaisches Freiherrl. Taschenbuch*, 1857. — *Gracza Gy.*, A magyar szabadságharc története, 1894—8. II. és V. k. — *Helfert J. A.*, *Geschichte Österreichs seit 1848*, 1886. IV/3. k. — *Horváth M.*, Magyarország függetlenségi harcának története, 1865. II. k. — *Jámbor P.*, Párizsi emlékek, 1869. II. k. — *Kertbeny K. M.*, *Namensliste der ungarischen Emigration*, 1864. — *Klapka Gy.*, *Emlékeimből*, 1866. — *Lensollen P.*, Hyères város polgármesterének írásbeli közlése. — *Márki S.*, *Horváth Mihály élete*, 1917. — *Báró Mednyánszky Margit*, férj. Czöbel Istvánné, a család utolsó élő sarjának írásbeli közlései. — *Mészáros L.*, *Külföldi levelek*, 1867. — *Nagy I.*, Magyarország családai, 1860. VII. k. — *Rónay J.*, Br. Mednyánszky Cézár. (*Magyar Sajtó*, 1861., 108. sz.) — *Rónay J.*, *Napló-Töredékek*, 1883—9. II. és III. k. — *Sénès H.* hyères-i tanár írásbeli közlései.

b) Az 1848/49. évi függetlenségi harc néhány epizódjához: *Gelich R.* és *Horváth M.* említett munkái. — *Chassin Ch.*—*Irányi D.*, *Histoire politique de la Révolution de Hongrie*, 1860. II. k. — *Hajnal I.*, *A Kossuth-emigráció Törökországban*, 1927. I. k. — *Kacziány G.*, *Magyar vértanúk*, 1906. — *Steier L.*, *Kossuth és Görgey*, 1924. — *Steier L.*, *Az 1849. évi trónfosztás*, 1925. — *Steier L.*, *Paskievics és Haynau*, 1926. — *Szilágyi S.*, *A magyar forradalom férfiai*, 1850. — *Wurzbach C.*, *Biograph, Lexikon (Pott)*.

c) A Világos utáni emigráció történetéhez: *Berzeviczy A.*, *Az abszolutizmus kora Magyarországon*, 1922/26. I. és II. k.

— *Dancs L.*, Naplójegyzetek emigrációs élményeimből, 1890.
 — *Degré A.*, Visszaemlékezéseim, 1883. — *Jámbor P.*, Párizsi emlékek, 1869. II. k. — *Kászonyi D.*, Ungarns vier Zeitalter, 1868. III. Bd. Die Emigration. — *Kászonyi D.*, Die Lorette. Bilder aus dem ungar. Emigrantenleben in London, 1864. Bd. I—IV. — *Kertbeny K. M.*, Namensliste der ungar. Emigration, 1864. — *Klapka Gy.*, Emlékeimből. (*Gróf Teleki László leveleivel*), 1886. — *Kossuth L.*, Irataim az emigrációból, 1883. I—III. k. — *Mészáros L.*, Külföldi levelei és Életirata, 1868 — *Pulszky F.*, Életem és korom, 1882. I—II. k. — *Redlich J.*, Kaiser Franz Josef von Österreich, 1928. — *Rónay J.*, Napló-Töredékek, 1883—9. I—III. k. — *Scherr-Thoss, Gr. A.*, Erinnerungen aus meinem Leben, 1881. — *Szemere B.*, Naplója száműzetése alatt, 1869. — *Xántus J.*, Levelek Észak-Amerikából, 1858.

d) Egyéb művek: *Calvert J.*, The exploration of Australia from 1844, 1896. I. k. — *Eggers F.*, Die Kestner, 1905. — *La Grande Encyclopédie (Assemblée Nationale, Hyères, Kestner, Lamennais, Tahiti.)*

*

A londoni szöveg 31 fejezetre való felosztását pontosan feltünteti a következő kimutatás.

A római számok a magyar fordítás szövegének fejezet-számait, az arabs számok a londoni kiadás angol szövegének lapszámait jelölik.

*

I. = 1—5., 9—10. II. = 10—17. V. ö. 7., 8., 9. III. = 18—28. IV. = 28—33. V. = 34—48.

VI. = 48—56. VII. = 56—64. V. ö. 53., 55. VIII. = 64—72. IX. = 72—86. V. ö. 10., 14., 22., 112., 117. X. = 87—96. V. ö. 101—3.

XI. = 96—100. 104—9. V. ö. 99., 169. XII. = 110—125. XIII. = 125—135. V. ö. 115—6. XIV. = 136—142. XV. = 142—148.

XVI. = 148—155. V. ö. 157., 141., 156. XVII. = 158—163. V. ö. 141. XVIII/1. = 164—176. V. ö. 163. XVIII/2. = 176—186. XVIII/3. = 186—195. XVIII/4. = 195—201. V.

ö. 258. XVIII/5. = 202—7. XVIII/6. = 207—213. XIX. = 213—221. XX. = 222—5.

XXI. = 225—232. XXII. = 233—6. XXIII. = 236—244. XXIV. = 244—7., 249—251. XXV. = 248—9., 251—3.

XXVI. = 253—265. XXVII. = 266—270. V. ö. 259., 265. XXVIII. = 271—7. XXIX. = 277—281. XXX. = 281—302. XXXI. = 302—9. V. ö. 280—81.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BÁRÓ MEDNYÁNSZKY CÉZAR

EMLÉKEZÉSEI

ÉS VALLOMÁSAI

AZ EMIGRÁCIÓBÓL

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

HELYESBÍTÉSEK :

12. lap 21. sor 1866	helyett olv. 1886
69. „ 28. „ dem	„ „ <i>den</i>
71. „ 31. „ anyira	„ „ <i>annyira</i>
76. „ 15. „ bujdosók	„ „ <i>bujdosók —</i>
76. „ 16. „ áramlottak.	„ „ <i>áramlottak.)</i>
95. „ 36. „ kiközösítették	„ „ <i>kiközösítették</i>
96. „ 26. „ emigrások	„ „ <i>emigránsok</i>
114. „ 15. „ règeime	„ „ <i>régime</i>
123. „ 10. „ törekedtek	„ „ <i>törekedett</i>
126. „ 8. „ állhatatosság	„ „ <i>állhatatosság</i>
126. „ 27. „ Kestnerek	„ „ <i>Kestnerék</i>
134. „ 7. „ ás	„ „ <i>és</i>
135. „ 9. „ Ott	„ „ <i>Ott is</i>
135. „ 37. „ fájdalmat	„ „ <i>fájdalmát</i>
140. „ 5. „ ülve, elvegyül	„ „ <i>ülve elvegyül</i>
156. „ 17. „ honvédtiszt	„ „ <i>honvédaltiszt</i>
158. „ 25. „ <i>Csak — nálam.</i>	„ „ <i>(Csak — nálam.)</i>
165. „ s másutt Louisiana	„ „ <i>Louisiana</i>
197. „ 2. sor Montreaux	„ „ <i>Montreux</i>
209. „ 36. „ Jászló	„ „ <i>László</i>

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

Bujdosó! Miért lettem bujdosó? Mikor otthon a hóhér megkezdte művét, miért menekültem a bosszú elől?

Délen vagyok a tengernél. Messzire hazámtól s messze azoktól, kiket szeretek. Magamban járok itt s mint a virág, mely fény hiján hervadni kezd, búsan lehajtom fejem. Mindjobban szorít a lánc, melynek súlya alatt megrokkantam. Mentül inkább akartam szabadulni, annál jobban sodródtam belé. Sohse látom többé szülőföldem szép határát? Bujdosó! Miért lettem bujdosó?

Távol vagyok még bajtársaimtól is, kik — mint én — száműzöttek gyötrődnek. Bár gondolataim kergetik egymást, csak magammal beszélek.

Az az eszme villant meg agyamban, hogy végig gondolom, majd leírom életem folyását. Talán itt halok meg idegen földön. Talán senki sem könnyezik majd síromnál. Talán még fejfám sem lesz valamikor csontjaim fölött.

HADD SZÓLALJON MEG HAMVAIMBÓL E HANG, HOGY VALAMI EMLÉKEM MARADJON NEMZETEMNEK!

I. Ifjúságom.

Boldogság vett körül életem első éveiben. Szüleim és testvéreim dédelgettek, becéztek. Gyermekkorom emléke jól esik, mint a szellő által felém fujt rózsailat.⁵

⁵ Báró Mednyánszky Cézár nagyszülei Mednei és Aranyos-Medgyesi Báró Mednyánszky László és Gr. Esterházy Josefín, szülei Báró Mednyánszky József cs. k. kamarás és Eleonore Richert de Vhir, egy francia nemesi család leánya, voltak. Atyja mint huszárkapitány a Nagy Napoleon elleni utolsó hadjárat után a megszállt

Eszembe jut régi kastélyunk, hol jó reményekben és vígan töltöttük estéinket. Látom anyám szép arcát, melyen nyomot hagyott a későbbi bú. Álmomban még most is játszom testvéreimmal, pedig az egyik már nem él. Bitófán végezte ki az ellenség.

Sok barátom is volt, kik — mint én — lelkesedtek és reméltek. Mi lett belőlük? A forradalom vihara széthányt, mint az erdő leveleit elsöpri a szél. Vannak köztük, kik hősi halált haltak a hazáért. Mások az igazság útjáról letértek. Újra mások menekültek a bosszú elől és — mint én — az idegenben bolyongnak.

Rangunkhoz és nevünkhöz viszonyítva családi birtokunk kicsiny. Várományos örököse (*idősebbik*) bátyám volt. Engem már gyermekkorom óta papnak szántak. Azt mondták, hogy nevünk útján mihamar egyházi méltóság-hoz jutok.

Tudtam, hogy főpapjaink az ország főméltóságai közé tartoznak. Ösmertem udvartartásukat és gazdagságukat. Gyermeki fantáziámmal én is örültem, hogy püspök leszek palotával és fényes fogattal. Mint papnak szánt és az iskolai szünidőkre hazatért ifjú büszke voltam, mikor mise után kezemet csókolták a templomból jövő parasztok. Arra gondoltam, hogy valamikor majd előkelőségek is hódolnak nekem.

csapatokkal az Alsace-beli Colmarban állomásozott. Ott vette nőül a francia leányt. Négy gyermekük volt: László, Eduárd, Sándor-Cézár, kit rendszeren csak Cézárnak hívtak, és Gizella.

A Báró Mednyánszky-család emez ága Eduárd fia, László, a hírneves festő halálával fiutódjaiban kihalt. Eduárd Cézár testvérbátyja volt. Egyetlen élő női tagja Eduárd leánya, Margit, férjezett Czóbel Istvánné. Rajta kívül Cézár legközelebbi élő rokona nővérenek leánya, Bezerédj Sarolta, férjezett Chernel Antalné.

A másik ág feje József fivére, Alajos, v. b. t. t., főkinestárnok és történész. Fia, Dénes, cs. k. kamarás, az utolsó selmeci bányagróf, kiváló geológus. A családi könyvtárt az Eötvös-kollégiumnak ajándékozta. A család emez ágából is csak Dénes özvegye, szül. Ghyeczy Agathe és a szintén elhunyt Imre fia özvegye, szül. Ambró Magda élnek.

Gyermekifjú voltam, mikor a papnevelő-intézetbe kerültem.⁶ Eleinte rosszul éreztem ott magam és szüleim, testvéreim után vágytam. Az iparosok, földművesek (és hasonló kis emberek) fiai társasága nem nagyon volt inyemre. Visszahúzódtam s elszigeteltem magam.

Főnemesi családból egyedül én voltam s némi kivételben részesültem. Saját szobámban tetszésem szerint tanultam, olvastam. Hozzászóktam a magányhoz, meg is szerettem.

A theológiát tanultam elsősorban és szabad óráimban sokat olvastam. Senki sem vizsgálta könyveimet. Előírással tanulni valómon kívül Voltaire és Rousseau műveibe is merültem. Megösmerkedtem a racionalisztikus szellemmel s élveztem bölcsészeik kételkedését és gúnyját.

Sok új gondolat fordult meg akkor agyamban. Elil-lantak, de magokat hagytak. A magok gyökeret vertek és később kinőttek.

Mikor a szünidőre hazamentem, résztvettem minden szórakozásban. Senki sem élvezte jobban, mint én.

(Hangos és vidám volt a vágvölgyi kúriák és kastélyok élete. Ünnepelemek, kirándulások, mulatságok követték egymást. Folyton jöttek vendégek.)

Mi fiatalok lovagoltunk és kocsiztunk, vadásztunk és halásztunk. Muzsikáltunk, daloltunk, táncoltunk. Jól esik, ha visszagondolok a bájos leányokra, kikkel együtt vigadtunk. Mikor vége volt a szabadságnak, mégsem mentem nehéz szívvel vissza a magányba.

Azóta van az, hogy kettészakadtam lelkemben. Társaságban kicsattan belőlem a jókedv. Beszélek és nevetek, tréfálkozom mindenen és mindenkin. Csak Isten és szüleim nevét tartom szentnek. Aki felületesen ösmer, talán

⁶ Alsóbbfokú iskoláit a szülői házban, a felsőbbeket Győrött, Nagyszombatban s Esztergomban végezte. (Ambrus J., *Az 1848/49. évi paphonvédek albuma*, 1892. 51—52. l. és Gracza Gy., *A szabadságharc története*, V. k. 1416—7. l.)

cinikusnak mond. Pedig ha egyedül vagyok, senki sem szomorúbb és érzelmesebb nálamnál.

Szüleim örvendezve látták, mennyire szeretem a magányt és a könyveket. Papi elhivatottságom jelének hitték. Nem sejtették, hogy nyugodt külsőm alatt forró vágyak lappangnak.

Már bölcsőmben az oltárnak áldoztak és mint jó fiú nem mondtam ellen. Fiatal voltam és az élet örömeit, bajait nem ösmertem. Fogalmam sem volt a szívemben csirázó szenvedélyek nagyságáról. Pedig lemondani készültem a szerelemről és a családi életről néhány szer-tartással örökre!

Élettapasztalat híján nem vettem előbb kellő szá-mot magammal. Nem törődtem semmivel s vidáman néz-tem a jövő elé. Mintha már eleve elrendelték volna pályá-mat fönn az égben!

Szüleim őszinte hívők, de hajlamom ellen bizonyára nem nógatnak papnak. Viszont kétségbeesnek, ha le kell mondaniok álmukról, hogy az oltárnál lássanak. Nem aggódtak, nem töprengtek, nem gondolkoztak. Szemre boldognak láttak.

Senkinek sem jutott eszébe, hogy jóakarattal kér-dezze:

— Csakugyan kedved van a papi pályához? Képes-nek érzed magad, hogy lemondj a földi boldogságról azért, hogy másoknak szolgálj? Ösmered és átérzed-e a papi állás sajátos kötelességeit? Képesnek érzed magad, hogy őket teljesítsed? Csakugyan hiszel abban, amit majd hirdetned és tanítanod kell?

Ha valaki akkor komolyan érdeklődik mindez iránt, talán másképp fordul sorsom. Senki sem szólt így hozzám. Jóval később magam tettem föl e kérdéseket.

II. Ifjúkori szerelmem.

Néhány hónappal pappá szentelésem előtt gyomor-
mérgezés miatt beteg lettem. Hogy mentül jobban magam-
hoz térjek, atyám a szemináriumból hazavitt (*Beckóra*).
Már felépültem, mikor egy szép napon egyik nagy-
néném (*Br. Mednyánszky Alajos özvegye, szül. Gr. Mai-
láth Ágnes*) és leánya (*Hedvig*) kastélyunkba hajtatott.⁷

Cousine-omat magam előtt látom. Szeméből kedves-
ség és vidámság sugárzott. Bájos volt és élénk, szemrevaló
és kívánatos. Jól zongorázott és bátran lovagolt. Egy-két
évvel idősebb volt mint én, de nálamnál sokkal jobban
ösmerte az életet.

(*Mint unokatestvérek*) szabadabban közlekedtünk s
folyton együtt voltunk. Sétáltunk és lovagoltunk, zongor-
ráztunk és daloltunk.

Szüleim és anyja nem szóltak azért, hogy bizalma-
sak voltunk. Hogyan kerülhettem volna magamtól a
leányt, ki mellett új életet éreztem? Máról holnapra belé-
szerettem.

Áradat módjára lepték el agyamat az új gondolatok.
Szenvedélyek lángoltak bennem, melyeket addig nem
ösmertem. Vérem forrott, arcom égett. Szívemből új
vágyak fakadtak élet és boldogság után.

Házasságra gondoltam. Szívem tanított rá, hogy a
házas élet az, melyet Isten akar és rendelt. Azt képzel-
tem, hogy csak akkor leszek boldog, ha Hedvig feleségem.

Fiatal ésszel rózsás reményekben éltem. Azt hittem,
hogy álmom meg is valósul. Pedig halálra szánt ember
voltam. Még nem szenteltek föl papnak, de nevelésem, a
papi pályához való hozzájárulásom és a sokféle készülő-
dés már lekötött engem.

Mikor erre ráeszméltem, elszomorodtam. De Hedvig

⁷ A londoni szöveg kiadója *Mathilde* néven szerepelteti Med-
nyánszky Cézár első szerelmét. Hedvig anyját és Beckó községet
sem nevezte meg sehol.

mellett a sötét képek távoztak és újra csak rózsákat láttam. Míg fiatalok vagyunk, nem tudunk hinni örök boldogtalanságunkban.

Mint minden szerelmes, én is kutattam, vajjon viszontszeret-e, ki annyira megigézett. Azt tartottam, hogy akit Hedvig szeret, sohasem lehet boldogtalan.

Amit föltettem, való volt vagy legalább annak látszott. Megvallottuk egymásnak, amit érzünk és óhajtunk. Terveket szőttünk a jövőről.

Csak néhány napig tartott boldogságom. Amint első lázunk lecsillapult, visszatértünk a földre s okosan beszélünk.

Lehetetlen volt, hogy megházasodjunk. Hedvig vagyontalan volt, engem papnak szántak. Hozzátartozóink inkább a sírba kívánnak, semhogy szentesítsék frigyünket.

Jól tudtam, mekkora fájdalmat okozok szüleimnek, ha az utolsó órában visszalépek s nem vállalom a papi rendet. De talán mindennel szembeszállok, ha nem látom, hogy Hedvig is fél anyja haragjától. Nem mertem rábeszélni, hogy ossza meg bizonytalan sorsomat, ha nem leszek pap és világi pályára lépek.

Szenvedélyem megmutatta, mily kevéssé voltam alkalmas papnak. De szerelmem lázában szabadságomat sem becsültem, ha nem vehetem nőül Hedviget. Amint beláttam, hogy nem lehetünk egymáséi, rezignáltan, sőt örömmel adtam szerelmemnek azt a bizonyosságát, mely hatalmában állott.

Minden nőről lemondtam, mert Hedvig nem lehetett a feleségem. Abban állapotunk meg, hogy mégis pap leszek. Szinte a Hedvig iránti vonzalmam megszentelésének tünt elhatározásom.

Ha Hedvig nem lehet enyém, — úgy képzeltem, — szent emléke majd egyensúlyban tart mindenkoron. Az iránta érzett és megszentelt vonzalmam majd alkalmassá tesz pályámra, *(mely a minden nőről való lemondásra is kötelez).*

Hozzátartozóink bizonyára látták, ami köztünk végbe ment. Végét is előre sejtették. Jobbnak találták, hogy úgy tesznek, mintha nem látnának semmit. Mikor azt mondtam atyámnak, hogy visszatérek az érseki városba, nem szólt egy szót sem.

Búcsút vettem Hedvigtől. Egyedül ültünk a parkban sokáig és szomorúan beszélgettünk. Könnyek peregtek szemünkből. Kezét esóköltam s örök hűséget fogadtam.

Hedvig újra és újra hangoztatta, hogy csak engem szeret s hogy sohasem megy máshoz nőül. Hittem, mert fiatal voltam és nagyon szerettem.

Csöpp kedvem sem volt hozzá, hogy megismételjük Abélard és Héloïse történetét.⁸ Nem kértem bizonytságot. Azt hittem, hogy Hedvig majd magától követi példámat és szerzetesnői fátyolt ölt.

Két nap mulva érsekem előtt álltam. Gyermekkorom óta ösmert. Éles szemével látta, hogy elhatározásom nem annyira az elhivatottság örömteljes igenlése, mint inkább valami lázas rajongás folyománya. Mintha sejtette volna a valóságot.

Úgy beszélt velem, mint egy jóságos atya. Rámutatott a súlyos papi kötelességekre, majd így szólt:

— Én nem szólhatok ellen, ha megmaradsz óhajodnál. Gondolkodjál még két hétig! Ha azután leg-

⁸ Pierre Abélard (1079—1142) a XII. sz. legmerészebb gondolkodója. Már mint világi férfiú hírneves teológiai tanár volt Párizsban, hol megismerkedett Fulbert kanonoknak feltűnően szép és a tudomány iránt nagyon érdeklődő hűgával, a tizennyolcéves Héloïse-zal. A köztük fellángolt forró szerelem, majd törvényes házasságuk vége izgalmas bonyodalmak után az lett, hogy mindketten kolostorba vonultak. A most már pappá szentelt Abélard teológiai munkákat kezdett írni, melyek nem felelték meg az egyházi álláspontnak. Az egyházi hatósággal való többszörös összeütközése után az emberekkel kibékülve a clugny-i apátságban élt haláláig. Héloïse mint fejedelemasszony a maga zárdájának sírkertjében temettette el. Mindkettejük porai 1817-től fogva a párizsi Père-La-Chaise temetőben nyugszanak közös sírboltban.

kevésbé is kételkedel vagy ingadozol, mondd meg őszintén, mi nyomja lelkedet! Talán csak azért nem lépsz vissza, mert attól tartasz, hogy ezzel megbántod szüleidet. Előre ígérem, hogy ezt a nehézséget elintézem. Az én szavamra szüleid megbékülnek azzal, hogy esetleg mást határozol az utolsó órában.

A jóságos főpap szavai meghatottak. Megéreztem, hogy örvény széléhez közeledem. Ha még egyszer meghallgat, mindent megvallok és másképp fordul életem. Egy hét sem telt el, mikor fontos ügyben Bécsbe utazott.

Az érsek távozásával elestem utolsó menedékeimtől. Épp az ő jóindulatára volt szükségem, hogy őszintén feltárjak mindent. Hathatós közbelépésével neki kellett volna elejét vennie annak a fölzudulásnak, mellyel otthon fogadnak, ha az utolsó percben visszalépek a papszentelés elől.

Egy pillanatig sem gondoltam rá, hogy lelki ügyembe avassam az érseki helyettest, ki az érsek távollétében végezte a *(nyárelőn szokásos)* papszentelést.

Hogy a szertartások közben fiatal társaim mit éreztek, nem tudom. Jómagam szédültem. Mintha nem tudtam volna, mi történik velem. Gépiesen megtettem az előírt mozdulatokat s gépiesen mondogattam az előírt szavakat.

Csak a harmadik este felé tértem magamhoz. Tudatára ébredtem, hogy örvény nyílt meg köztem és a többi ember között. Örök jel ütődött lelkemre.⁹

*

Másnap Beckóra utaztam. Ugyanaz voltam, ki néhány hét előtt arra jártam s mégsem voltam az. Pap lettem és hazatértem, hogy otthon mondjam az első misét. A családi ünnepségre összegyűltek rokonaim és ösmé-
rőseim.

Anyám zokogott az örömtől. Teljesült szíve vágya,

⁹ Pappá szenteltetésének napja 1847 június 20. (*Ambrus J. id. h.*)

ott látott az oltárnál. Én is elérzékenyültem. Elfogódot-
tan végeztem az első papi szertartást. Hittem, amit körül-
löttem mindenki hitt. Szilárdan voltam eltökélve, hogy
megtartok mindent, amit reám rótt papi állásom. (*Biztam
a Hedvignek tett fogadásom erejében.*)

Mise után osztoztattam a szokásos újmisés áldást. Az
Isten papjává lett fiuk előtt térdelt ősz atyám és szépsé-
ges anyám. Meghatottan mondtam el az áldó szavakat.

Megáldottam testvéreimet és rokonaimat is, de majd
elájultam, mikor láttam, hogy Hedvig is közeledik az
oltárhoz. Mise közben nem vettem észre. Ott volt, az utolsó
percben érkezett. Fehér fátyollal fején élembe térdelt.

Álmomban is fehér fátyolban láttam, amint egy pap
ráadja az áldást. De más szertartásról, más áldásról
álmodtam.

És akkor? Pap adta rá az áldást, de a pap én voltam.
Alig tudtam tartani magam. Gépiesen elmondtam azt a
néhány szót.

III. Az utolsó pozsonyi országgyűlésen.

A liberálisok és konzervatívok minden erejükkel
készültek az 1847/48. évi pozsonyi országgyűlésre. Agitá-
ciójuk már több mint húsz év óta mind izgalmasabb lett.

A liberális párt törvényes reformokat kívánt s első-
sorban a jobbágyok felszabadítását és a kormányszatnak
Bécestől való függetlenségét óhajtotta megvalósítani. Nagy
többséggel akart megjelenni a követek tábláján. Törek-
vését a kormány meggátolni igyekezett és mindenütt
szembeszállt jelöltjeivel.

A kis- és középnemesség nagyobb része liberális volt.
Az udvari arisztokrácia, a hivatalnokok serege és a pap-
ság túlnyomó többsége a konzervatív párthoz tartozott. A
nemzet zömét alkotó jobbágyok a liberális pártért lelke-
sedtek. Amint a kormány minden befolyását latba

vetette, hogy a konzervatív 'jelöltek győzzenek, úgy a liberálisok nem riadtak vissza semmiféle áldozattól, csak-hogy elérhessék céljaikat. A választók fegyveresen vonultak a vármegyeházára és néhány helyen véresen ütköztek össze. Az ellenzék győzött. Minden tagja érezte, hogy ők képviselik az ország akaratát.

Erre az *(utolsó rendi)* országgyűlésre 1847 novemberében Pozsonyba utaztam, hogy elfoglaljam helyemet a főrendi táblán.¹⁰ Teljes számban összegyűlt ott az előkelő magyar társaság. *(A két tábla tagjai tanácskoztak, de mulattak is és szórakoztak. Élvezték a zenét és táncoltak, tréfálkoztak és kártyáztak.)*

Boldogtalan voltam magamban egyedül. Vértett szívem, hogy most már örökre elvesztettem Hedviget. Ösztönösen vágytam a társas élet örömei után.

Fiatal voltam és társaságbeli férfiú, sok családdal rokon vagy ösmerős. Ritkán mulasztottam el valamely derűs összejövetelt vagy kellemes estélyt. Visszahatásként a pozsonyi társaság egyik legvidámabb tagja lettem.

*

Mikor az előkelő világ kedvelt gyóntatóját hirtelen elhelyezték, egy *(másik)* nagynéném engem ajánlott helyébe. Amint a társaságban megtudták, hogy rangbeli gyóntat, szívesen jöttek székemhez.

Reggel a templomban voltam, a nappalt az országgyűlésen töltöttem, este társaságba jártam. Este megösmertem a társaság kisebb-nagyobb eselszövéseit, reggel a gyóntatószékben is nagyobb lett lélektani ösmeretem.

Nem tudom, vajjon a Hedvig iránti vonzalmam nélkül hogyan állom meg helyemet. De oly tisztán szerettem,

¹⁰ Az országgyűlés felsőtáblájának ülésein való részvételre készségesen megadták a korengedélyt és így királyi meghívót küldtek azoknak a főnemeseknek is, kik egy év híján még nem voltak huszonnégy évesek, de kikről föltételezték, hogy majd támogatják a kormányt. Így került a fiatal Mednyánszky Cézár is Pozsonyba. *(Br. Podmaniczky Fr., Napló-Töredékek, 1887/88. II. k. 201. l.)*

hogy gyónóimnak sokkal inkább érdeknélküli tanácsokat adtam, mint adhatott volna helyemben más, idősebb férfiú. A rábízott titkokat nemesak pusztá papi kötelességből, hanem úri becsületből is magamba temettem.

Közbe-közbe Hedvignek is írtam. Erősen aláhúztam, hogy neki köszönhetem, hogy papi fogadásomat megtartom. Csak a neki vallott hűségem gátolja meg, hogy a kínálkozó alkalmakat fölhasználjam. Ha a pusztá kötelesség érzetére támaszkodom, talán gyöngé vagyok s elbukom.

Ideáлом is hangoztatta, hogy még mindig szeret. Hittem neki és megvigasztalódtam. Nem lett ugyan apáca, mint reméltem, de azt gondoltam, hogy sohasem megy majd férjhez. Talán csak anyjától nem akar megválni.

*

Igy telt el az 1847/48. évi tél. (*Mint tanulni vágyó fiatalember*) a politikai életben nem vettem részt szembe-tűnően. Csak végighallgattam az országgyűlési vitákat és őszintén szavaztam pártommal.

Családom mindig konzervatív volt. A papság túlnyomó többsége — elsősorban a főpapok — szintén e párt-hoz tartozott. Természetes, hogy én is a főrendi tábla konzervatív tagjai közt foglaltam helyet.

Mikor a Párizsból és Bécsből kisugárzott magnetikus erő befolyásolni kezdte Magyarország politikai életét, a liberálisok ellenállhatatlan lelkesedéssel előretörték és a konzervatívok mindinkább engedni kényszerültek. Vezéremeim példáját követtem, (*mikor lassan-lassan én is a liberálisok felé kanyarodtam.*)

Fiatal (— még huszonnégy éves sem —) voltam és a (*páppá szentelésem előtt otthon*) átélt érzelmek visszahatását még éreztem. Alkalmas voltam, hogy bármilyen magasabbrendű lelkesedés magával ragadjon. Konzervatív is csak úgy lettem, ahogy a papi pályára léptem. Nem volt módomban, hogy önállóan választhassam álláspontomat és hivatásomat. (*Mindenkori*) vezérelvként csak az

az óhaj fejlődött ki bennem, hogy Magyarország nagy és boldog legyen.

A párizsi forradalom híre mély hatást tett reám. Nem voltam ugyan még Franciaországban, de ösztönösen szerettem. Vajjon anyám szülőhazája nem egyúttal második hazám? Vajjon nem hallottam már bölcsőmben a dalamos francia szót?

A francia köztársaság kikiáltása után — március 4-én — Kossuth fölülkerekedett az országgyűlésen. Néhány nap múlva kitört a bécsi forradalom. Metternichet elbocsátotta a király.

Ezek az események nálamnál idősebb férfiakat is magukkal sodortak. Nem csoda, hogy addigi politikai közömbösségem lelkesedésbe esapott át. Az általános politikai lázban a forradalom lehelete átjárta és megtermékenyítette lelkemet.

Megújult szívvel hallgattam a liberális vezérek beszédeit. Bár kiváltságos nemesek voltak, a jobbagyok politikai és gazdasági felszabadításáért harcoltak. Az akkori viszonyok igazságtalanságának tudatában készek voltak a megváltoztatásukkal járó nagy anyagi áldozatra. Azért is küzdöttek, hogy hazánk felelős minisztériummal és nemzeti hadsereggel bíró független állam legyen.

*

Láttam Pozsonyban Széchényi Istvánt és Batthyány Lajost. Hallottam Kossuthot és másokat. Egyikük sem tett rám akkora hatást, mint *(Teleki László)*.¹¹

Az országgyűlésen közömbösen ült, mintha nem érdekelné semmi. Csak villogó fekete szeméből látszott, hogy benne nagy szellem lakozik. De mikor fölállt és beszélt, maró gúnyjával végiggázolt a kormányparti szónokok érvein. Sarkazmusától rettegtek ellenfelei és mindjobban fölbátorodott a főrendi liberális csoport.

¹¹ Gr. Teleki László nevét sem itt, sem más helyen nem jelezte a londoni kiadó.

A szónak legügyesebb harcosa ő s emellett a leglovagiasabb férfiú. Otthon már nevét is megtapsolta a karzat. Itt a számkivetésben legméltóbb képviselője letiport hazánknak.

Batthyány Lajosnak oly nagy a hírneve, hogy nem kell magasztalnom. Politikai magatartását talán lehet bírálni, de ő vérével pecsételte meg ügyünket. Ez elég, hogy neve szent legyen minden magyarnak.

*

Széchenyi Istvánt tartom a mai Magyarország legnagyobb államférfiának.

A magyar reformmozgalom atyamestere hazánkat előbb gazdaságilag akarta megerősíteni, hogy jövő politikai szabadsága annál biztosabb legyen. Leszállt a politikai arénából és az ország közgazdasági fölvirágoztatásához látott. Maga köré gyűjtötte a fiatalokat és beléjük plántálta eszméit. Élőszóval és írásban oktatta, lelkesítette nemzetét.

Meg vagyok róla győződve, hogy az 1848. évi európai forradalmak voltaképpen szerencsétlenséget hoztak hazánknak. Ha Magyarország továbbfejlődik azon az úton, melyen az izgató politikai vezérekkel szemben honát óvó Széchenyi vezette, néhány év alatt annyira megerősödik, hogy nem igazhatta volna le semmiféle ellenség. Magyarország dúsgazdag a természet kincseiben, de Széchenyi képtelen volt arra, hogy egyedül végezze a gazdasági föllendítés munkáját.

Nagy emberbarát volt ő s a nép érdekében fáradt szüntelenül, de arisztokrata maradt mindvégig. Nem bízott a nép erejében. Azt tartotta, hogy a nép útján nem lehet maradandót alkotni.

Mikor a Batthyány-minisztérium megalakult, ő is részt kért a kormányzás munkájából. Miniszter lett. Most már szabadon építhette tovább azokat a reformokat, melyeken huszonöt éven át dolgozott. Nem kellett a bécsi

kormány akadékoskodásával vesződnie. Egyúttal örködve és aggódva szemlélte honát, mialatt fiatalabb és tapasztalatlan társai lázasan lelkesedtek a szabadságért.

Előre látta ő azokat a viharfelhőket, melyek hazánk ege fölött tornyosulni kezdtek. Hosszú pályáján megösmerte a bécsi udvar politikájának titkait. Félt a készülő reakció erejétől.

A fölkelő nap fényével szemben bizalmatlan volt. Előre érezte a háború viharát s nem bízott benne, hogy a fölszabadított parasztság fölkel és szembeszáll az ellenséggel.

Nem félt a háborútól, de rettegett a rajtaütéstől. Megborzadt attól, hogy a háborúra készületlen ország összeomlik. Nem tud majd ellenállni, hogy legalább zálogot nyerjen a jövőre. A barátai előtt is megvallott kínos töprengése megzavarta elméjében.

Amint előre megmondta, az ellenséges hatalom rátámadt hazánkra. Kétszer tört be és kétszer kellett kitakarodnia az országból. Mennyire örült volna ennek, de ő nem tudott róla semmit. A harmadik megrohanás után hazánk elbukott és beállott a véres megtorlás. A nagy hazafi talán megmenthette volna nemzetünket, de semmit sem tudott a történetekről.

Hét éve immár, hogy szenved hazánk. Széchényi új életre tudná kelteni, de nem hallja jajszavát. Anélkül, hogy tudná, bizonyára ő maga is könnyeit ontja. Többet szenvedett és szenved érettünk, mintha a halál agóniájában sínylődnék.

Anyira lelkesedem Széchényi Istvánért, hogy hódolatom kitört szívemből. Hálát adok Istennek, hogy megösmertem Pozsonyban. Talán nem értettem meg akkor úgy, mint ma, de mindig csodáltam.¹²

¹² Amint 1848 nyarán Magyarország veszedelme nőtt, jövőjéről rémképeket látott Széchényi István. Mások vádjára keserű önvádakkal tépte lelkét. „Az általam vert csapáson tünt föl Kossuth és Batthyány.” Tündöklő elméje elborult, de Döblingben fokról.

Mikor láttam, hogy Széchényi István is összefog a liberális párttal, követtem szívem óhaját s én is a liberális párttal szavaztam. Arisztokrata létemre megszavaztam a jobbagyak felszabadítását és pap létemre a papi tized eltörlését.

(A párizsi és bécsi forradalom átcsapásától való félelem miatt a főrendi táblán megdőltek a pártkeretek és egymásután elfogadták a követi tábla reformjavaslatait. Az európai forradalmak okozta kényszerhelyzetben a bécsi udvar is engedett. V. Ferdinánd király szentesítette az országgyűlés által alkotott törvényeket.)

IV. Viharfelhők közt Pesten.

Az *(utolsó rendi)* országgyűlés feloszlata után az ország új politikai székhelyére, Pestre mentem. Ott is miséztem, mindenben résztvettem és mindenhová jártam. Senki sem akadt meg azon, hogy egy arisztokrata pap a politikának és a társaságnak szenteli idejét.

Vaucluse-ban a Petrarca által megénekelte forrásnál

fokra kitisztult s 1856-ban már újra szikrázott. Amint a magyar emigráció 1859/60. évi mozgalmától a bécsi kormánykörök idegesek lettek, Blickje megjelenése után Széchényi ellen is megindították az államrendőrségi eljárást. Monarchia-ellenes külföldi összeköttetésekkel gyanúsították. Bizonyítékok szerzése végett 1860 március 8-án átkutatták lakását és elkobozták írásait. A látszólagos bizonyítékok létezésétől tartva Széchényi napról-napra izgatottabb lett. Közben megtudta azt is, hogy további kormányellenes föllépésének meggátolására állami tébolydába kívánják helyezettetni szigorú felügyelet alatt. Csapongó fantáziájában oly rikító színekkel festette le magának e rendszabály borzalmait, hogy mindjobban vágyott a hálál után. „Csak a sírban van nyugalom és csak a szellemvilágban van boldogság.“ „Gyötörni fognak a végletekig. Ki kell vonnom magam kezükből.“ „Sóvárgok a megsemmisülés után.“ Az üldözöttség fantazmái akkora erővel rohanták meg az álmatlanságtól kimerült hatvankilenc éves férfit, hogy az április 8-ra virradó éjszakán elvesztette lelki egyensúlyát teljesen és agyonlőtte magát. *(Károlyi Á., Gr. Széchényi István döblingi irodalmi hagyatéka, 1921. I. k. Bevezetés.)*

csöndesen bugyog a földből a víz, majd mihamar mint folyó végigzuhog a völgyön. Pest felé áradt úgy akkor az élet a nép szíve ezer és ezer forrásából mindenfelől. Mint valami varázsvesszőre tört elő a fővárosban zajosan.

Éber szemmel figyeltem a politikai jogaival élő nép mozgalmát. Magyar szívemmel találgattam, amit nem tudtam fölfogni eszemmel.

Mint a fölvértezett Minerva Jupiter fejéből, úgy termett elő a márciusi törvényekből az éjjel-nappal dolgozó szabad sajtó. Egymásután alakultak a politikai klubok. A nemzeti lelkesedés napról-napra nőtt. Tetőpontját érte, mikor (1848) július elején megnyílt az addiginál szélesebb alapon megválasztott képviselőház.

Nagy örömkömben nem vettük észre, hogy ezalatt a bécsi udvar ármányosan szötte hálóját nemzetünk ellen. Ügynökei útján a magyar kormány elleni lázadásra izgatta a szerbeket. Nem láttuk meg mindjárt, hogy Magyarország megmentése végett meg kell szakítanunk minden kapcsolatot Ausztriával.

Egyedül járok most a Földközi-tenger partján és elgondolkozom a multon. Volt akkor egy államférfiunk, ki előtt meghajolt minden neves emberünk és ki megújíthatta volna a Rákócziak drámáját. Azok közül való volt, kiket — úgy látszik — maga Isten koronázott meg. E férfiú — Batthyány Lajos — büszke volt és igazi nemes, de lelkét nem járta át soha nagyravágyás. Inkább Batthyány marad, semhogy államfői rangra törjön.¹³

Ki ranggal születik e világra, viselje fitogtatás nélkül, de egyúttal őrizze meg hűségesen mint ősei tiszteletre-

¹³ Gr. Batthyány Lajosnak az ország élére állítása, úgy látszik, nem volt pusztán Mednyánszky Cézár egyéni ötlete. Egy londoni konfidens 1850 június 3-án arról az állítólag Gr. Teleki Lászlótól eredő és a magyar emigráció jelentősebb tagjai által helyeselt eszméről tett jelentést Bécsbe, mely szerint Magyarország jövődő fegyveres fölkelése alkalmával Batthyány Lajos legidősebb fiát kell királlyá proklamálni. (*Inform.-Prot. 2255. sz. a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban.*)

méltó örökségét és egyénisége részét. A kiváló tettekkel ékes férfiú manapság legfeljebb elfogadja, de nem keresi a koronát.

Batthyány nem volt nagyravágyó, hanem hűséges minisztere a királynak. Honát megtartotta a királya iránti hűségben. Bár elárulták és megtámadták, az ország csak később mondta ki a trónfosztást.

*

A Széchényi jósolta vihar kitört. A nemzetiségek közül elsőként a szerbek lázadtak föl az új alkotmányos élet ellen. Magyarajkú csapatok alig voltak az országban. Messze hazájuktól harcoltak az olasz nép ellen. A magyar kormány az alája rendelt német ezredeket, majd a frissen szervezett magyar csapatok egy részét is küldte a lázadók leverésére. Vezetésüket oktalan bizalommal osztrák tábornokokra bízta, kik a *(Bécsből jött)* titkos ellenintézkedésekhez igazodtak. A fölkelőknek nyert ügyük volt. Tovább szervezkedtek.

(A horvátok is fölláztak.) Mikor Jellachich bán összegyűjtötte seregét, *(hogy Pest ellen induljon,)* a király — bár előbb a minisztérium kérésére árulónak nyilvánította — magyarországi teljhatalmú királyi biztosnak nevezte ki és ostromállapotba helyezte hazánkat. E hírre Pesten megdöbbenést láttam mindenki arcán.

A király által kinevezett minisztérium lemondott, váraink parancsnokai megbízhatatlanok voltak és a horvátok betörték az országba. Az emberek félni kezdtek Pesten és menekültek.

Csak Kossuth Lajos volt az a férfiú, ki nem vesztette el fejét. Nem menekült, hanem kezébe vette az állam hajója kormánykereket s fegyverre szólította a népet. Ez volt nézetem szerint pályájának legszebb pillanata. A honvédelem gyors megszervezése nagy érdeme.

A haza veszedelmének érzetében két lelkes nővér *(Batthyány Lajosné és Károlyi Györgyné)* otthagyták kényelmes lakását és Pest megerősítésének munkálataihoz

ment. Amint a nép meglátta a két fiatal dáma példáját, úgy sietett segíteni, mintha ünnepségről lett volna szó.

Az emberek visszanyerték lelki erejüket és már nem félték a horvátoktól. A félig fölfegyverzett magyar újoncok Pákozdnál legyőzték, majd az országból kiverték csapataikat. Jellachich és hada Bécs felé menekült.

Mióta Beckón Hedvig mellett sóhajtoztam, az élet tudományában nagy ugrásokkal haladtam előre. Olyan gyors ütemben peregtek le előttem a *(politikai és katonai)* események, mintha nem nyolc hónapot, hanem nyolc évet éltem volna át.

Még csak nemrég életem boldogságát egy romantikus álm megvalósulásában láttam. Ifjú ésszel szerencsétlenségnek tartottam magam, mert Hedvig nem lehetett a feleségem.

Egy év tapasztalata férfiúvá érlelt. Rájöttem arra, hogy a szerelem az emberi lét vigasza és poézise. Életünk célja magasabb: szolgálnunk kell hazánknek és az emberiségnek általában.

Az az entuziazmus, mellyel lemondtam minden nőről, mert Hedvig nem lehetett az enyém, 1848 végén más fázisba lépett. Örültem, hogy pap vagyok és nem gátol családi kötelék. Szabadnak tudtam magam, hogy szívemet, lelkemet, mindenemet a haza oltárára tegyem.

Nem felejtettem el Hedviget, csak háttérbe szorult az iránta érzett vonzalmam. Szívemnek új királynője lett: a magyar szabadság és a haza.¹⁴

¹⁴ Ezek az eszmék és érzelmek akkor alakultak ki Mednyászký Cézárban, mikor 1848 őszén egy felvidéki falun élt. Miután mint szabad abbé Pozsonyban és Pesten megismerkedett a magyar politikai élettel és az előkelő magyar társasággal, elérkezettnek látta az időt, hogy hivatalos pályájának nyitányaként egy plébániára vonuljon. Szolgálatételre jelentkezett és egy parókia vezetését vállalta el. Alig három hónapot töltött ottan. Amint a bécsi udvar március-ellenes reakciója fegyveres erővel törekedett megsemmisíteni hazánk már-már kialakult függetlenségét, nem volt maradása a csöndes vidéken. A harcra vágyott. (*Ambrus J. id. h.*)

V. Diadalmas csatákban.

Az 1848. év telén (*felsődunai*) seregünk Bécs felé indult, de Windischgrätz tábornagy nagyszámú csapatai elől lépésről-lépésre hátrálni kényszerült. Bár számban nem nagy és fölszerelésben hiányos volt, erőssé tette katonái bátorsága és (*Görgey*) tábornok lángesze.

Mikor a teve a sivatagban haldoklik, körülropkodik a keselyük s éhes szemmel lesik halálát. Hazánk ellenségei azt képzeltek, hogy nemzetünk haldoklik. Nem voltak türelmesek, mint a keselyük. Minden oldalról megtámadták, hogy leteperjék. Azt hitték, hogy ellenállni képtelen.

(*Hadtesteink különböző irányt vettek, hogy a császári csapatokat részekre bontsák, illetve feltartóztassák. Időt kellett nyernünk, hogy tovább fejlesszük harci készségüket és újabb seregeket is szervezzünk.*)

Görgey 15.000 honvéddel Vácon át Észak-Magyarországba indult. A tiszai hadtest Debrecen körül helyezkedett el, hogy védje, fedezze a Pestről odavonult kormány székhelyét. Többi csapatunk Erdélyben és a Délvidéken harcolt sokféle ellenségünk ellen).

*

Idősebbik bátyám (*László, őrnagy és ellenőrző biztos*) volt (*Lipótvárott*), hol a várat körülzárták a császáriak. A fiatalabbik (*Eduárd, novemberben*) Görgey hadtestébe lépett mint honvédtiszt.¹⁵

¹⁵ Br. Mednyánszky László — Görgeyvel és Klapkával együtt — nemes testőrtiszt volt Bécsben. A testőrségből 1846-ban kilépett, nőül vette Mailáth Mária grófnőt, majd az 1847/48. évi országgyűlésen Barsvármegye követe lett. A szabadságharc kitörésekor a kormány őrnagyi rangban erődítési igazgatónak nevezte ki Lipótvárra és titkos instrukcióban reáruházta a mindenkori várparancsnok ellenőrzését. Kötelességévé tette, hogy az osztrákok részéről várt körülzárás esetén a végsőkig védelmezze a várat.

Amint a várat ostromolni kezdték a császáriak, Ordódy Kálmán várparancsnok az őrség csekélységére hivatkozott és a vár föladását javasolta. A kormánybiztos mindvégig ellenezte és jó-

Vajjon azért, mert pap lettem, arra kárhoztassam magam, hogy nemzetem küzdelmét csak messziről nézem? . . . Nem.

Amint a liberális eszmék hívének szegődtem (s *másrészt ellenségünk hazánkba tört*), bennem is fölébredt a

ideig meg is gátolta. Minden kitörés alkalmával újra és újra lelkesítette a várórséget. A legutolsó haditanácson végre is leszavazták s a várat 1849 február 2-án föladták.

Mednyánszky Lászlót és Gruber Fülöp századost, ki régebben a császári hadseregben szolgált és eleitől fogva serényen részt vett a magyar hadsereg osztrákellenes hadműveleteiben, a várba tóduló osztrákok vasra verték és Pozsonyban haditörvényszék elé állították. A vád szerint a kormánybiztos a maga állhatatos ellenállásával négy héttel kitolta Lipótvárnak már-már elhatározott feladását. Ezzel megkönnyítette a magyar hadsereg felsőmagyarországi visszavonulását s megakadályozta azt is, hogy a vár ostromával elfoglalt császáriak a Komáromot ostromló csapatok segítségére siessenek.

Az osztrák haditörvényszék öt és társát „fegyveres lázadásban való részvételük” miatt 1849 április 11-én kötél általi halálra ítélte, de Windischgrätz, majd Welden császári fővezérek nem hajtották végre az ítéletet. Alighogy az új vezér, Haynau tábornagy, június 1-én átlépte a magyar határt, rácsapott a két áldozatra. Elővétette a függőben levő főbenjáró ügyeket és a halálos ítéletnek császári helybenhagyása után hamarosan foganatosította a megtorlást.

Június 5-én hajnalban három óraker Mednyánszky László és bajtársa karonfogva s nyugodtan beszélgetve ment föl a Pozsony melletti Szamárhegyre. Katonai fedezet kísérte a vesztőhelyre. A kivégzésre összegyűlt nép sírt. Csak a császári katonák nevettek durván, amint összeveregették az alig kimult vértanuk bokáit.

Mednyánszky László holttestét a család egyik hűséges vadásza kiásta a bitófa alól és elvitte Beckóra. A családi sírboltban nyugszanak esontjai. (*A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban levő Schwarzenberg-hagyatékban — VIII. Fasc. 403. — az osztrák haditörvényszék votum informativumának hivatalos másolata. Szilágyi S., A magyar forradalom férfiai, 1850. 85—86. l. Vámbéri Á., Küzdelmeim, 1902. 62. l. Kacziány G., Magyar vértanúk, 1906. 50—51. l.*)

Br. Mednyánszky Eduárd mint Görgey galopintisztje szolgált Világosig. Váltásdíj fizetésével megmenekült attól, hogy mint közkatona szolgáljon az osztrák hadseregben. 1851-ben nőül vette Szirmay Marianne-t. Fia László a hírneves festőművész.

Mednyánszky Cézár testvéreinek nevét mindenütt törölte a londoni kiadó. Lipótvár helyett *Székely-Ujvár* nevet használt.

katonai ösztön. Nem tudtam tovább elviselni, hogy testvéreim dicsőségének ne legyek részese. Azt éreztem, hogy ha veszélyben forog a hon, a fegyverfogható fiatalság helye a harctéren van.

Mielőtt vágyamat megvalósítottam, hazarándultam (*Beckóra*). Nemeslelkű anyám legott hozzájárult.

— Csak menj, fiam, — mondta — Isten áldjon mindvégig! Titkolt óhajomat teljesíted, mikor a harctérre indulsz.

Természetesnek találta, hogy mindhárom fiát fölajánlja veszélyben forgó második hazája oltárán.

Drága jó anyám! Nagyon szerettelek mindig, de még jobban szerettelek, amiért oly jól megértettél!

Hogy hadilelkész lehessenek, a (*felsődunai*) hadsereghez siettem. Újév napján érkeztem a fővárosba, honnan már (*a Felvidékre*) vonulni készült.

Görgey örömmel fogadott, mikor nála megjelentem s előadtam a bennem megfogamzott gondolatot. Hangsúlyoztam, hogy a friss katonai csapatok éltető ereje a harci lelkesség. Mennyire növelné elszántságukat, ha a csapatparancsnok mellett fegyvertelen pap is vezeti őket rohamra! Milyen fölemelő hatást tenne rájuk, ha egyik vezetőjük csak kereszttel kezében dacol a mindnyájukat fenyegető halállal! Hadd tekintse a nép keresztes háborúnak küzdelmünket!

Görgey praktikus ember volt és helyeselte eszmémet. Rám bízta hadserege lelkészségének megszervezését, majd (*mihamar*) törzsllelkészi rangban táborkarába osztott.

Sok pap jelentkezett. A haldoklók ellátására és a sebesültek vigasztalására késznek nyilatkozott mindegyik. De nekem elszánt, rendkívüli férfiakra volt szükségem. Dacolniok kellett a szuronyokkal és szembeszállniok a golyókkal, viszont ne gerjedjenek föl bennük azok a vad indulatok, melyeket a vér látása ébreszt a katonákban.

(*Erdösi Imre*) piarista tanár az elsők közt jelentkezett. Magas termete és markáns arca után láttam, hogy a

keresett fajtából való. A háromnapig gondolkozási idő után kijelentette, hogy nem retten vissza a szolgálattól.

Velem szolgált a felsődunai hadseregben és kiváló hőstett fűződik nevéhez. Mikor Guyon tábornok csapatai megrohanták a branyiszkói magaslatokat, a lelkes pap a rohamoszlopok élén haladt kereszttel kezében.¹⁶

*

Mindaddig a Hedvignek tett fogadásom és papi állásom maga is féken tartotta természetemet.

A táborban meglazult a fék. Nem volt időm és alkalmam, hogy könyvekbe merüljek, elmélkedjem, álmodozzam.

¹⁶ Mednyánszky Cézár — mint a magyar hadsereg minden lelkésze — Vidasics Ede jászó-prémontrei rendi kanonoktól és 1849 január közepe óta a hadügyminisztériumi lelkészeti osztály főnökétől a következő utasítást kapta:

— A tábori lelkészek pontos és lelkiismeretes működése nem csekély tényezője és előmozdítója győzelmeinknek. Noha rendületlen bizalommal viseltetem az önök buzgósága iránt, mindazáltal szükségesnek tartom figyelmükbe a következőket ajánlani: I. Igyekezzenek minden fölött a vezérek és minden felsőbbség iránti engedelmességet és a katonai fegyelem szigorú megtartását idevonatkozó győző okokkal támogatott szónoklatok által a katonaság szívébe oltani. II. Ügyünk igazságáról és szentségéről, valamint szabadságharcunk szelleméről őket minden alkalommal fölvilágosítani és meggyőzni el ne mulasszák. III. A tábori lelkész valódi atyja legyen híveinek, kinek minden szavát szívesen és bizalommal hallgassák. Ezt maguknak könnyen kivívhatják, ha egyházi jellegüket soha és sehol le nem vetkezik, hanem azt tisztán megőrzik, életmódjukat minden körülmények közt az evangélium szabályai szerint intézik és szent hivatásukról soha megfélekedezni nem fognak. IV. A harc után lelki vigasztalással jelenjenek meg a sebesültek közt és gondos ápolásuk meg elhelyezésük iránt az orvosokkal értekezzenek és velük együtt emberbaráti szeretettel közreműködjenek. V. A harcban elesetteket — minden századparancsnoktól hitelesen megtudván a hiányzókat — és a betegségben kimultakat lelkiismeretes pontossággal följegyezzék és minden hó 14-ig egyéb jelentéseikkel együtt a hadlelkészeti osztályba küldjék. *(Az 1849. évi hadügyminisztérium iratai az Országos Levéltárban, 1599. sz.)*

A lelkes tábori pap mindezt helyeselte és megtette, de bátor természetének megfelelően a halálra elszántságra is nagy súlyt vetett.

A fiatal Görgey körül fiatalok voltunk mind, esupa tűz és láng. Készek arra, hogy szembeszálljunk a halállal, de arra is, hogy vígadjunk, mulassunk. Ha holnap meg kell halnunk, hadd legyünk vigan még ma!

A tábornoknak tetszett e hangulat. Visszavonulásunk a Felvidéken nehezen ment. A tiszt urak jókedve után hadd higye a legénység, hogy hadi helyzetünk nem aggaszt!

Lelkesen fogadtak mindenütt. Oly rég volt, hogy magyar hadsereget láttak az országban. Ünnepségeket rendeztek és bálokat. Az asszonyok és leányok Görgey taktikáját megvalósítani segítették.

Az egyik éjszakán hóval takart földön aludtunk, a másikon bálteremben vigadtunk. Napközben tűzben voltunk, este ünnepségre mentünk. Néha bál közben jött a parancs, hogy harcba induljunk. E folytonos ellentétnek serkentő varázsa volt reánk, fiatal rajongókra.

Ha nem harcoltunk és nem mulattunk, pihentünk. Akkor is a kártya járta *(vagy a sakk)*.

Alig voltam *(huszonöt)* éves. Azt tettem, amit bajtársaim tettek. Velük mulattam így először. Rohantam a csatákba, de a táncteremben is otthon voltam. Elláttam a haldoklókat és vigasztaltam a sebesülteket, de egyik legvigabb bajtárs is lettem.

Szakált eresztettem és bajuszt, katonai formaruhában jártam. A tábori főpap vörös talárját csak hivatalos és ünnepi alkalomkor viseltem.

(Öt héten át tartó visszavonulásával Görgey lekötött egy 40.000 főből álló császári sereget, mely a havas hegyek közt sarkában volt, de sehol sem tudta körülzárni vagy utólézni.)

Mikor visszavonulásunk végén újra magyar csapatokkal találkoztunk), szomorú hírt hallottam és a víg élet után elbúsultam. A lipótvári helyőrség árulás következtében megadta magát a császáriaknak s a vár föladását mindvégig ellenző bátyám hadifogságba került. Lehan-

golt, hogy László nem vehet többé részt a dicső harcban s nem szerezhethet több fényt nevünknek.

Bátyámon kívül sok barátom is volt a hadseregben. Egy részük a vezérkarban szolgált, mások a huszárság és honvédség csapatbiztosítói voltak. Visszavonulásunk végén megösmékedtem László bátyám egyik barátjával, (*Klapka Györggyel*), ki vele együtt nemes testőrtiszt volt (*Bécsben*). Elegáns fiatal hősünkről bátran mondhatni, hogy megmentette hazánk becsületét. Élére állott a megvert és már-már hitevesztett (*tiszavidéki*) csapatoknak s győzelemre vitte őket. Ha a Keresztur és Tokaj¹⁷ melletti fényes ütközetekben nem állítja meg Schlick tábornokot útjában, Debrecen és a kormány az ellenség kezére jut s lehetetlen a háborút folytatnunk. Ő volt az első, ki pozitív győzelmet aratott az ellenségen és egyúttal az utolsó, ki magasra tartotta a nemzeti lobogót. A Tisza vidékén Görgey parancsnoksága alá került.

Február 25-én és 26-án¹⁸ folyt a küzdelem Kápolnánál Windischgrätz hadserege és a Dembinszky vezetése alatt egyesített magyar csapatok közt. Nem óhajtok csatákat leírni, csak azt jegyzem föl, ami legszemélyesebb élményem.

(*Mint tenni szoktam, Kápolnánál is*) vörös talárban és keresztrel kezemben lovagoltam csapataink közt. Lelkesítettem a honvédeket, bátorítottam az újoncokat.

Körutamban megláttam a mellénk állott olasz (*Zanini*)-ezredet. Már kétszer meghátrált és most újabb parancsot kapott a (*császáriak által megszállt*) község elleni rohamra. Feléje tartottam, majd (*Psotta alezredesnek*) följajánlottam, hogy én is vezetem az olaszokat. Alighogy tiltakozása után másfelé indultam, (*Dem-*

¹⁷ Helyesen: Bodrogkeresztturnál és Tarcalnál, 1849 jan. 22-én.

¹⁸ Helyesen: 26-án és 27-én.

binszky) szárnysegéde felém sietett a paranccsal, hogy a zászlóaljat én is vezessem. Leszálltam a lóról, a katonákhoz néhány szót szoltam, majd előretörtünk.

Kartáestűz fogadott, de az olaszok bátrabbak voltak, mint gondoltam. Behatoltak a községbe (és *kitűzték zászlónkat*). De amint a császáriak ellenünk jöttek, megijedtek és szétfutottak. Követtem (*Psotta*) parancsnok példáját és én is odaigyekeztem, ahonnan elindultam.¹⁹

Alighogy útnak eredtem, egy császári katona felém rohant és megragadta balkaromat. Tudtam, hogy mint osztrák fogoly nem találok irgalmat. Masszív ezüstkeresztemmel fejbe vágtam és elszabadultam. Az egyik ház kapujába futottam és elmenekültem.

Golyók füttyültek körülöttem, de ép egészségben elértem csapatainkat. Csak talárom szakadt szét és kissé meggörbült keresztet.

A kápolnai csata után döntés híján mindkét hadsereg visszavonult.²⁰

*

¹⁹ Psotta Móric később ezredes és a felsődunai hadsereg tüzérségi felügyelője lett. Világos után mint volt cs. k. tisztet Haynau halálra ítélte, de a császár sokasztendei várfogságra mérsékelte büntetését. Az 1857. évi részleges amnesztia alkalmával kiszabadult, majd Budán mint a Déli Vasút díjnoka sanyarú és valószínűleg sok apró megaláztatással fűszerezett életet élt. Egy napon — 1863-ban — úgy vélte, hogy eddig és ne tovább. Testvérétől és barátaitól búcsút vett s kiment a budavári ostromkor elesett honvédek közös sírjához. Ott kést döfött szívébe, mire holtan bajtársai nyugvóhelyére rogyott. (*Görgey I., Görgey Artur a száműzésben, 1918. 271. l.*)

²⁰ Mednyánszky Cézárnak a Zanini-ezred gyáva magatartásáról szóló hivatalos jelentése megvan az *Országos Levéltárban*. (*Az 1849. évi hadügyminisztérium iratai, 9115. sz.*) A leírt hadi epizódról Helfert J. A. osztrák történetíró és maga Dembinszky tábornok is megemlékezik. *Helfert* osztrák források nyomán ezt írja: „Az első (*osztrák*) divízió a Zanini-zászlóalj által elfoglalt helységhez közeledett, hol sortűz fogadta. Négy emberünk elesett. Amint azonban két más divíziónk is megjelent, a dobpergéssel kísért közös rohamra az olaszokat elfogta a félelem. Néhányuk letiportatott, mások menekültek. Ekkor a feszületével még mindig

Két párt volt akkor a magyar hadseregben. Az egyik a fővezérségre törekvő Görgeyt támogatta, a jóval kisebbik a kormány embere (*a fővezérré kinevezett Dembinszky*) mellé állott. Ha Windischgrätz fölhasználja (*a civódás*) e pillanatát és előrenyomul, nem tudom, mi lett volna támadásának vége. Magyarország védőszelleme elszalasztatta vele az alkalmat, a kormány pedig (*elejtette a csatavesztett Dembinszkyt*) és Görgeyt nevezte ki fővezérnek.²¹

Hódoltam tábornokunk tehetségének és nagyon örül-

élükön álló hadilelkész hirtelen észrevette, hogy sem innen, sem onnan nem lő senki. Csodálkozva hátrapillantott és azt látta, hogy az olaszok puskái és szuronyai a földön hevernek. A Zanini-ezred megadta magát. Amint egy „Schönhalsér“ feléje rohant és torkon ragadta, olyan erővel vágta halántékára keresztjét, hogy az össze-rogyott. Míg Venturini őrnagy, 27 tiszt és 500 legény fogoly lett, az időt nyert hadilelkész a legközelebbi házakon át elmenekült.“ (*Geschichte Österreichs seit 1848, 1886. IV/3. 183. l.*) *Dembinszky* így nyilatkozik az epizódról: „Egy kedvező pillanatban megkísérlettem, hogy a már-már elveszett Kápolnát visszaszerezsem. Míg a helység délfelől való megrohamozását Máriássy divíziójára bízam, a Zanini-zászlóaljzat a község északi vége ellen én magam vezetem. Német nyelven hangsúlyoztam az olaszok előtt, hogy tőlük függ a nap sikere s hogy számítok bátorságukra. Psotta tüzérezredes olasz nyelven tolmácsolta szavaimat. Annál inkább számítottam az olaszokra, mert egy fiatal hadilelkész — Mednyánszky Cézár — feszülettel kezében az ezred élére állt és ő is olasz nyelven buzdította a katonákat. Az ellenség a kartácsok és srapnelek záporát ontotta ránk. Én az ezredet az első házakig kísértem, hol visszafordultam. Amint azonban Aulich (*az ágyúzás váratlan beszüntetésével*) cserben hagyott, az időközben túlerőre szert tett ellenség támadásba ment át, pedig Máriássy már-már elfoglalta Kápolnát. A Zanini-ezred puskaelövés nélkül megadta magát és Máriássy kénytelen volt visszavonulni.“ (*Danzer F. A., Dembinszki in Ungarn, 1873. I. 188. l.*) A csatavesztés oka az volt, hogy Dembinszky intézkedéseinek késése miatt Görgey csapatai nem vehettek részt már eleitől fogva teljes számban a küzdelemben.

²¹ Görgey a hadsereg nemzeti jellegét hangsúlyozta. Szerinte a lengyeleket nem szabad a magyar hadseregbe fogadni. Senki sem ismeri őket és ők sem ismernek minket. Idegenek. Kossuth azt tartotta, hogy az Európában elszigetelten álló nemzetünknek két kézzel kell megragadnia a lengyelek részéről felajánlott segítséget. Mindkét nemzet a világszabadságért is küzd.

tem. Kineveztetését ma is bölcsek intézkedésnek tartom. De a Kápolna körüli viszálykodásnak vészes következményei is voltak. Szembeötlő volt az általa okozott nagy idővesztés. A hadsereg megérezte fölényét az engedékeny kormánnyal szemben.²² Maga Görgey az irányában megnyilatkozott bizalmatlanság miatt megnehezített s mindjobban eltávolodott tőle.²³

Hiába győztünk tavasszal. Hazánk bukása a Kápolna körül alakult visszás helyzet logikai következménye lett.

Kossuthnak akkor — februárban — vagy meg kellett volna bíznia Görgeyben, vagy keresnie az alkalmat, hogy *(a szerinte megbízhatatlan vezért)* megsemmisítse. Kápolnánál nem ragadta meg az erre kínálkozó alkalmat. Alighogy megbántotta és elkeserítette, hízelgett neki.

Görgey sem volt eléggé elszánt, hogy szakítson a kormány népszerű fejével és csak a hadseregre támaszkodjék. Ahogyan ő gondolkodott, még erőszakkal is

²² A volt császári tisztek közül sokan lekicsinyelték a Honvédelmi Bizottmányt. A befolyásuk alatt kiadott és az V. Ferdinánd iránti hűséget hangoztató váci kiáltványban a felsődnai hadsereg már január havában tiltakozott a polgári kormány politikai iránya ellen. Radikálisnak mondták, mely esetleg köztársasághoz vezet. A Habsburg-házhoz hű, de a magyar hadseregben szolgáló régi császári tisztek aggodalommal néztek jövőjük elé s mindvégig valamelyes megegyezést reméltek a császári hadsereggel és a dinasztiaival. Bár az alkotmányos magyar királynak, V. Ferdinándnak, és a magyar alkotmányra tettek esküt, mégis félték, hogy Bécsben V. Ferdinánd lemondása és a magyar alkotmányának Olmützben történt megsemmisítése után a császári hadsereg esküszegő tisztjeinek tekintik őket és hogy a magyar hadsereg veresége esetén az osztrák haditörvényszék elé kerülnek.

²³ A kormány feje nem bízott Görgeyben, ki a Honvédelmi Bizottmányról és így róla is a váci kiáltvány útján nyilvános kritikát mondott. Pedig Görgey szerint a kiáltvány csak a nemzet védelem sikere szempontjából szükséges formula volt, mellyel az ingadozó régi császári tiszteket megnyugtatta és így a hadsereg egységét megővta. Magyarázata után sem bízott benne Kossuth. A kápolnai események után nem tudta megérteni, hogy voltaképpen mit akar. A szókimondó és a hadseregben kimagasló Görgeyben vetélytársat kezdett érezni,

magához kellett volna ragadnia a legfőbb hatalmat. Nem lett volna szabad várnia, míg magától lába elé hull.²⁴

Hét évi gondolkodás után szűrődött le az a véleményem, hogy hazánk (— végső elemzésben —) e kettős határozatlanság áldozata.

*

Tavaszkor győzelmet arattunk győzelem után. Bicskétől Komáromig tartott diadalutunk. Bálványoztuk Görgeyt. Csak az nem tetszett nekem, hogy csata közben néha maga mellé a főhadiszállásra rendelt. Inkább a harcoló katonák körében szerettem volna végezni kötelességemet.

Jól emlékszem, a nagysarlói csata napján is a Léva melletti várromról együtt figyeltük a harcot. Paripáink toporzékoltak türelmetlenségükben. Görgey távcsövén át szemlélte a csatát s oly föltűnően nyugodt volt, hogy hirtelen megborzadtam. Még ma is talányszerű előttem, de akkor félig eltaláltam róla az igazságot.²⁵

*

²⁴ Dembinszky a kápolnai csatavesztés bünbakjaul Görgeyt jelölte meg. Kossuth mégis Debrecenbe hívta, hogy addigi érdemeinek elismeréséül saját kezével tüzze mellére a katonai érdemrendet. Későbbi diadalútja közben a gödöllői uradalmat ajánlotta föl neki nemzeti ajándékul. Mindkettőjüket az esetleges polgárháborútól való félelem tartotta vissza az egymás elleni érelyes fölépéstől.

²⁵ E szintén talányszerű megjegyzés megvilágítására arra utalunk, hogy Görgey győzelmeire támaszkodva a kormány önérzetesen válaszolt a március 4-én Olmützben kiadott és Magyarország állami létét semmisnek nyilvánító császári rendeletre.

Görgey a nagysarlói csata előtt a lévai főhadiszálláson tudta meg az április 14-i debreceni eseményeket. Méltatlankodott. Háború közben nem tanácsos megvetni és szükség nélkül ingerelni az ellenséget. A dinasztia most már életre-halálra küzd, nehogy elveszítse Magyarországot. A trónfosztás csak a végleges győzelem után lett volna helyén.

A fővezér Nagysarlónál alvezéreire bízott mindeat. Vajjon ezzel tüntetőleg azt akarta éreztetni, hogy elítéli a debreceni függetlenségi nyilatkozatot? Vajjon talán azon gondolkodott, hogy a dinasztikus érzésű és jövőjük miatt mindjobban aggódó régi tiszteknek — április 18-án éjjel kifejezett — óhajára egy elszánt

(A reformkor idején a magyar papságot is átjárta a liberális szellem. A nagy március után pedig a forradalmi áramlat annyira terjedt a nemzetben, hogy az alsó papság nagy részét is magával ragadta. Egyházi téren főbb óhajai praktikus reformok voltak: magyar nyelvű szertartások, a kötelező nőtlenység eltörlése, a papi köntösnek csupán a szertartásoknál használata, az espereseknek a kerületi papság által való választása, évenkénti megyei zsinat az egész papság képviselétével, a papi javadalmak hasznélvezetének arányosítása.)

A liberális eszmék követésében példát vettünk (Horváth Mihály királyilag kinevezett) püspöktől és vallásügyi minisztertől. Azt tartottuk róla, hogy fokozatosan teljesen függetlenné óhajtja tenni a (főkegyúri jog alapján) félig-meddig úgylis független magyarországi egyházat. Azt reméltük, hogy maguk a papok útján (országos zsinatban) fogja majd megreformálni a magyar egyházi életet.

A papok házasságkötésének reformja már magától kezdett életbe lépni. Bárhol is ütöttünk táborot, mindenütt jöttek hozzám papok szívük választottjaival s egyházi áldást kértek. Kérésük teljesítése után hazamentek és folytatták a lelkipásztorkodást.

A házassági áldásadás a táborig életben napirenden volt. Megközelítőleg sem mondhatnám meg, hogy hány tiszti és papi házasságot áldottam meg mint hadi törzslélekész.

*

Április végén — néhány vár kivételével — az egész ország birtokába jutottunk. Vajjon kik üzték ki min-

csapattal szétkergetteti a debreceni kormányt és országgyűlést, ő maga pedig megegyezik Ausztriával? Avagy talán az is bántotta, hogy Kossuth a Honvédelmi Bizottmány elnökéből Magyarország kormányzója lett? Görgey fontos hadműveletek előtt állott és egy államesinyszerű diverzióval nem merte kockáztatni a további sikert.

denünnen az ellenséget? Lelkes honvédek, kik csak a haremzön tanulták meg a drillt és nemes tiszték, kik nem voltak katonák, de ösztönösen beletalálták magukat a háborúba. A fáradságok elviselésében és a vitézségben vetekedtek a régi hivatásos harcosokkal.

Hadseregünkben csak egyetlenegy gyávát láttam. Jó családból való fiatal hadnagy volt, ki újra és újra megfutott az ellenség elől. A haditörvényszék halálra ítélte s tábornokunk gondomra bízta, hogy előkészítsem az utolsó útra.

A szerencsétlen nem is védte magát és nyugodtan fogadta az ítéletet. Megszántam és törzslelkészi befolyással meg akartam menteni életét. Még egy utolsó alkalmát akartam neki biztosítani, hogy jóvátegye bűnét az ellenség előtt.

— Ne tegyen érdekemben semmit, — válaszolta ajánlatomra, — az ellenség előtt újra csak az lennék, ami voltam. Nem tehetek róla. Érzem azonban, hogy a veszthelyen bátran halok meg. Inkább haljak meg most — bár bűnös — katona módjára, semhogy kitegyem magam újabb szégyennek. A fegyelem halálomat kívánja és ez helyes. Nem neheztelek bírámra. Csak arra kérem, maradjon mellettem végig és legyen tanúja, hogy — ha nem is tudtam bátran harcolni, — legalább férfiasan tudtam meghalni.

Gyónása után — még a veszthelyre menetközben is — nyugodtan beszélt velem. Szemét nem engedte bekötöztetni, maga adta a jelet a lövésre. Legott élettelenül bukott a földre.

Ez az eset most is rejtély előttem. Dicsékvés nélkül mondhatom, hogy sohasem féltém a haláltól. Legboldogabb óráimban is az élet legnagyobb vigaszának tartottam. Túrhetetlenek volnának nélküle az ember szenvedései. Néha vágytam is utána, mint az alvás után kívánkozik a beteg gyermek. Láttam is sok dicsőséges halált a csatákban és néhány szomorú kimúlást a bujdosásban.

Hozzáédződtem és a halálra ítélt katona elszántságát mégsem tudom megérteni.

Azt még értem, hogy vannak emberek, kik könnyelműségük vagy különös körülményeik miatt még a gyaláztattól sem riádnak vissza, csakhogy állat módjára élvezhessék földi életüket. De azt nem értem, hogy hogyan tudja valaki hősiezen elviselni a szégyenletes halált, mikor bajtársainak bátorságra ösztönző példája ellenére is gyáván viselkedett az ellenséggel szemben.

A kivégzett fiatal emberben volt valami becsület-érzés. Különös viselkedését csak azzal magyarázhatom meg, hogy jelleme gyöngye volt, de fantáziája erős. A közeli és biztos halállal szemben képzelő tehetsége nyugodtan maradt. A bizonytalan halállal szemben akkora borzalmak fantazmáival gyötörte tulajdonosát, hogy elszédült és az önfenntartás ösztönéből megfutott.

*

Az április 26-i komáromi győzelem után a magyar hadsereg nem üldözte a menekülő osztrákokat a határon túl, hanem visszafordult és Budavára ostromához fogott. *(Ezzel az osztrák hadsereg másfél hónapnyi időt nyert, hogy újjászervezkedjék, majd az oroszokkal együtt újból betörjön az országba.)* Hogy ki volt e nagy és helyrehozhatatlan hibának oka, nem tudom megmondani. A hiba nyilván a Kossuth és Görgey közti elidegenülés egyik végzetes következménye. Azt hiszem, hogyha igazságosan ítélnék, egyikük rovására sem írhatjuk kizárólagosan.

Kossuth *(a presztizs érdekében)* nagyon fontosnak tartotta Budavár bevételét. A polgári kormányzó részére akkora volt a kísértés, hogy szinte mentsége a visszavonulásra kiadott utasításának.

De ha Görgey meglátja Bécs fölött tündöklő csillagát és csakugyan akarja megmenteni a hazát, száz parancs ellenére is Bécs ellen indul. Dicsősége tetőpontján volt akkor s egyszerre még a győzelem iránt is közö-

nyös lett. Behunyta szemét minden elöl, amit a jogos ambíció elébe tárt. Végrehajtotta a visszavonulás parancsát. Talán arra számított, hogyha ezzel kockára teszi hazája jövőjét, nélkülözhetetlen lesz *(és a legfőbb hatalom majd magától hull lába elé)?*

Attól fogva valami démon hatalmába került. Csillaga mindjobban elhalványult. Az a génusz, mely addig vezette, könnyezve repült vissza az égbe.

Budavára ostrománál még mellette voltam. Láttam, hogyan vesztegettünk el tizenhét napot olyan vár tövében, melyet — nézetem szerint — elszánt rohammal az első napon éppúgy bevehettünk volna, ahogyan bevettük az utolsón. Láttam ott a hősiesség csodálandó példáit, sok emberélet vesztét és a náluk is drágább idő elfecsérlését.

Szegény hazám! Halálra voltál ítélve, mikor Görgey már csak félvállról szolgált neked. Ő juttatott a hóhér kezére, de nem egyedül bűnös bukásodban. Azt sem lehet fölmenteni, ki árulónak tartotta s nem volt eléggé érellyes, hogy lefegyverezze. A nemzet legfőbb érdeke minden kockázatra jogosít. Forradalmi időben egy kézben kell lennie a legfőbb katonai és polgári hatalomnak.²⁶

*

Túlmesszire mentem a háború eme fázisának megíté-

²⁶ A budavári Görgey-probléma megoldása végett *Steier Lajos* rámutat arra, hogy nemcsak Kossuth hitte, hogy az osztrák hadsereg újjászervezése és az oroszok felvonulása hónapokat vesz igénybe, hanem Görgey sem tartotta a nyugat és észak felőli veszedelmet oly közelállónak. Másrészt a fővezér az eléggé nagyszámú dinasztikus érzésű tisztekkel még nem vélte tanácsosnak a Bécs felé való előtörést. Elműasztotta Budavára ellenálló erejének előzetes vizsgálatát s azt remélte, hogy várható gyors elfoglalása után az említett tisztek megnyugtatóására az országgyűléssel majd hamarosan visszavonhatja a trónfosztó határozatot. Amint dolgát jól elintézte, nyugodtan akart indulni Bécs felé. *(Az 1849-évi trónfosztás, 1925. 251—261. l.)*

lésében. Megfeledkeztem róla, hogy csak a magam személyes élményeit óhajtom följegyezni.²⁷

A háború folyamán a dolog természete szerint nem voltam előtérben. Mindvégig a nagy drámának egyik vagy másik főszereplője közelében éltem és így háttérbe szorult egyéniségem. Annyira szerettem és csodáltam Görgeyt, hogy a háború végéig inkább benne éltem, mint magamban.

Kik legszűkebb környezetéhez tartoztunk, csodáltuk őt legjobban. Oly delejes hatást tett ránk, mint másokra Kossuth. Bizalmasan érintkeztünk vele, de alárendeltjeinek éreztük magunkat. Szinte féltünk tőle. Mikor tréfáltunk és neveltünk, ő nevetett és tréfált legjobban. Ugyanakkor sokszor hirtelen — puszta szeme pillantásával — éreztette velünk, hogy tábornokunk. Legott elhallgattunk.

Cinikus volt és nyílt cinizmusán gyakran megütköztünk. De így is kedves tudott lenni. Oly rossznak tetette magát, hogy nem hitte el róla senki. Katonái bálványozták s szinte dicsfényben látták démoni homlokát. Milton valami hozzá hasonló lényre gondolhatott, mikor leírta a bukott angyalt.

Budavára bevétele után ritkán láttam Görgeyt. Azért már most jegyeztem fel róla — a tér és az idő távlata által helyesbített — közvetlen benyomásomat.

*

²⁷ Mednyánszky Cézár a felsőmagyarországi visszavonulástól Budavára bevételéig résztvett a felsődnai hadsereg minden hadműveletében. A honvédeket a följebbvalók iránti engedelmségre és a katonai fegyelem szigorú megtartására buzdította s ügyünk igazságáról és szentségéről is fölvilágosította őket. A csaták előtt és az ütközetek közben végiglovagolt a csapatok közt. Bátorította a honvédeket és lelkesítette őket a harcra. A kápolnai, tápióbicskei, isaszegi és szőnyi csatákban és Budavára ostrománál is keresztrel kezében vonult a rohamoszlopok élén az ellenség ellen. (*Ambrus J., Az 1848/49. évi paphonvédek albuma, 51—2. l. és Gracza Gy., A szabadságharc története, V. k. 1416—7. l.*)

VI. Mint osztályfőnök a hadügyminisztériumban.

(Az osztrákok újjászervezték hadseregüket, az oroszok is készültek hazánk ellen. A nemzeti védelem sikere végett a honvédséget át kellett szerveznünk és friss csapatokkal kiegészítenünk. A nagytehetségű Görgeyre szükség volt a hadügyminisztériumban.)

A kormány végzetes politikát folytatott tábornokunkkal szemben. Egyrészt kedveskedett neki, másrészt tükkel szúrkálta. Szívesen tette meg miniszternek, mert ezzel (— mint megbízhatatlant —) a hadseregtől eltávolítani vélte. (Mikor Görgey erre rájött, méltatlankodott. Hadserege kívánságára) a kormány később kénytelen-kelletlen hozzájárult, hogy fővezér is maradjon.

Görgey mint miniszter az osztályok számát összevonta négyre és bizalmas híveit tette meg főnökeikké. (Rendet akart teremteni a hadsereg adminisztrációjában és) a polgári kormány befolyását óhajtotta csökkenteni a minisztériumban.

Egy szép napon megkaptam a parancsot, hogy mint az egyik (— a lelkeszeti —) osztály főnöke én is a víg tábori életből a hadügyminisztériumba vonuljak. Szívesen tettem. Többet is áldoztam volna Görgeyért és hazámért.

Munkánk nehéz volt (a budavári Sándor-palotában. Mint az egész hadsereg főpapja) reggeltől késő éjtszakáig tárgyaltam, számoltam, írtam. Fejem tele volt ezer és ezer adattal, rendelkezéssel. Nagyon hiányzott a szabad levegő. Csak a kötelességtudás és nemes verseny tartotta bennem a lelket. A négy osztály egyik főnöke sem vette magára, hogy kevésbbé buzgónak higye Görgey.²⁸

*

²⁸ *Gelich Richard* — 1848/49-es honvéddörnagy és a hadügyminisztérium hadműveleti alosztályának vezetője, majd 1867 után m. kir. honvédtábornok — följegyezte művében, hogy Görgey mint hadügyminiszter Molnár Sándor és Waldberg Károly ezredeseket, továbbá Br. Mednyánszky Cézár táborigaznoksági és Lumniczer

Ebben az időben gyászos hírt kaptam idősebbik bátyámról. Alighogy az országban termett Haynau, bitófára vonatott két hadifoglyot Pozsonyban. (*László lett a magyar nemzeti gondolatnak 1849-ben első vértanúja.*) Sirattam s a gyilkosság miatt felháborodtam. Mindaddig szabadságszeretetből küzdöttem az ellenség ellen és szinte sajnáltam azokat, kiket hazánk üdve végett föl kellett áldoznunk. De akkor a gyűlölet és bosszúvágy vett erőt rajtam.

Haza akartam látogatni, hogy vigasztaljam anyámat. Nem mentem s inkább helyemen maradtam. Nem akartam elszalasztani egy alkalmat sem, hogy bátyám halálát megbosszuljam az ellenségen. Így fizetett azért, hogy hadifoglyainkkal gavallérosan bántunk.

E szomorú eset jóval megnehezítette munkámat. Sok kínos óráim volt, mikor erőszakkal kellett visszatartanom könnyeimet, csak hogy jól figyelhessek számadásaimra és hivatalos írivalómra. A fontos ügyek lekötötték érdeklődésemet, hiszen általuk elérni reméltem célomat. A jelentéktelenek sokkal inkább próbára tettek. Nem tereltek el gyászomtól és mégsem volt szabad átadnom magam érzelmeimnek.

Sándor tábori főorvost tette meg minisztériuma négy osztályának főnökeivé. (*Függetlenségi harc. tört., III. k. 607. l.*) A hadlelkészeti osztály főnöke addig Vidasics Ede jáászó-prémontrei rendi kanonok volt, ki előbb Nagyváradon tanárkodott. Egy ízben — 1849 márciusában — Görgey óhajával szembehelyezkedett és így távoznia kellett a minisztériumból. Erre Br. Mednyánszky Cézár évi 3000 p. f. fizetéssel hadügyminisztériumi igazgatótanácsossá, vagyis miniszteri tanácsossá és osztályfőnökké nevezetett ki. A kinevezési okmány megvan az *Országos Levéltárban*. (*Az 1849. évi hadügyminisztérium iratai, 21.836. sz.*) A hivatalos *Közlöny* is közzétette a kinevezést. (*1849 június 24. sz.*)

A magyar hadsereg főpapja alá tartoztak az összes vallásfelekezetű tábori lelkészek. (*Gelich id. m. II. 265. l.*) Mednyánszky Cézár a szabadelvű irányzat oly határozott hívének bizonyult, hogy valamennyien örömmel és lelkesen követték utasításait. Pályájának gyors emelkedése nem meglepő. Forradalmi hadseregekben az egymásutáni személyes sikerek révén a gyors előlépés és rangugrás általános.

Június elején végezték ki bátyámat. Így keserves bánat és fáradságos munka közt telt el e hónap, melyet Pesten töltöttem a minisztériumban. Alig figyeltem arra, ami künn folyt a nagy világban.

Köröskörül nőtt a vihar és sötét felhők gyűltek össze a *(nyugati és északi)* határon. A napsugár, mely tavaszkor fényesen tündökölt hazánk felett, elhalványult mindjobbán.

Még szomorúbb volt egy másik jelenség. Hit és bizalom világította meg csapataink útját a sötét téli napokon, mint ahogyan régen tűzszlop vezette a zsidókat a sivatagon át. Kossuth és Görgey viszálykodásai közt égi fáklánk a földre zuhant és kialudt.²⁹

*

Az oroszok minden oldalról szorították országunkat. *(Zömük)* észak felől közeledett, egyik hadtestük mint az osztrákok segédcsapata nyugat felől jött, harmadik seregük Erdély felől fenyegetett, melyet romantikus hadjáratával Bem tábornok visszaszerzett volt a nemzetnek.

Görgey nem tudta megverni a *(felső Duna mentén)*

²⁹ Görgey mint hadügyminiszter politikai tevékenységre is adta magát. A Habsburg-házhoz hű tisztek megnyugtatóására a kormány megbuktatásában járatta eszét. Az országgyűléssel vissza akarta vonatni a trónfosztó határozatot, hogy adott esetben könnyebben megegyezhessen Ausztriával.

Kossuth idejekorán értesült Görgeynek a békepárti képviselőkkel folytatott megbeszéléseiről és hirtelen július elejére elnapolta az országgyűlést. Görgey tovább szervezte az ellenzékét a neki is ellenszenves kormánnyal szemben.

Időközben köröskörül kétszeres erővel özlött az ellenség hazánk ellen. Ahelyett, hogy Görgey Budavára bevétele után rögtön és kellően kiépítette volna a nyugat felől betörésre készülő osztrákokkal szemben a védelmi vonalat és még az oroszok betörése kezdetén csapást mért volna csapás után az osztrák seregre, tehetetleneknek bizonyult új alvezérekre hagyta csapatait s Debrecenben és Pesten időszerűtlen és sikertelen politikai kísérletekkel töltött hosszú heteket. Csak mikor a hirtelen betört osztrákok egymásután megverték honvédeinket, sietett a nélküle zavart helyzetbe került seregéhez. A fővezér lemondott a miniszteri állásról.

előrenyomuló osztrákokat. Mikor július 22-én³⁰ természetellenes vakmerőséggel halálát kereste a csatában, géniusza kérhetetlen volt és nem akarta magához fogadni. A fővezér csak fejsebet kapott. Hiába vonakodott, hogy kellően bekötözzék és hiába ivott (*a tilalom ellenére*) szeszes italt. Nem tudta meggátolni, hogy sebe meggyógyuljon.

A nagy orosz hadsereg is mindinkább beljebb nyomult az országba és maga előtt kergette az útját állni törekvő kisszámú honvédséget. A kormány Pestet elhagyni és a Tisza mellékére — Szegedre — menekülni kényszerült.³¹

Jól emlékszem arra az exodusra. (*Két szekérvonat kötötte össze Pestet Szegeddel. Vastag porfelhő borította egész hosszában.*) A kocsik tömve voltak képviselőkkel és hivatalnokokkal, nőkkel és gyermekekkel. Alattuk és mellettük a poggyászarabok ezrei.

Az életben mindenütt látjuk a groteszket és fenségést egymás szomszédságában. Magyarország ötfelvonásos és tizennyolc hónapon át lejátszódott gigantikus tragédiájában is mindvégig találunk egy-egy mosolyra indító furcsaságot. Ezt el kell ösmernie mindenkinek, ki résztvett forradalmunkban. Az általam átélt komikus jelenségek közül a legfurcsább a Szegedre menekülés volt.

³⁰ Helyesen: július 2-án.

³¹ Mikor Kossuth az 1830. évi lengyel fölkelés után emigrált lengyel tábornokokat állított a magyar hadsereg élére, I. Miklós orosz cár fölfigyelt és veszélyeztetve érezte birodalma határait. Fegyveres segítséget kínált a magyarok ellen, melyet Görgey győzelmei után a bécsi udvar el is fogadott.

Görgey tisztában volt azzal, hogy előbb az osztrákokat kell harcképtelenné tennünk és aztán az oroszokkal szembeszállnunk. A fővezér Komáromban óhajtotta egyesíteni a hadsereget, hogy onnan támadóan léphessen föl a császáriak ellen. Meddő politikai megbeszélései csak rosszat hoztak. A vele szemben bizalmát veszített Kossuth nem kívánczolt oltalma alatt a kormánnyal és az országgyűléssel együtt egy várba záratni. Befolyása alatt a haditanács Szegedre rendelte a hadsereg koncentrációját,

Minduntalan összekerültek olyanok, kik máskülönben sohasem látták egymást. A lakás hiánya és a táplálkozás nehézsége — főleg a falvakban — groteszk helyzeteket teremtett.

Arról a módról, ahogy az emberek az elkerülhetetlen kellemetlenséggel szemben viselkedtek, pőrére vetkőzve láttam lelküket. Hiába figyeltem volna őket ezért éveken át megszokott helyükön. Akinek legtöbb veszteni valója volt és aki otthon jólétben élt, sokkal könnyebben viselte el a nélkülözéseket, mint az, kit csak a forradalom árja emelt föl arra a polera, melyről akkoriban már lecsúszóban volt.

Néhány napig élveztem személyes szabadságomat és utazás közben ide-oda jártam. Mindenre kíváncsi voltam és élveztem a furesa képeket. Mikor veszélyben forgunk és búslakodunk, a groteszk látvány könnyen indít haragú kacajra.

*

Kossuth Lajossal legtöbbször Szegeden érintkeztem. E rendkívüli férfiúról időről-időre módosult a véleményem. Eleinte vakon bámultam, majd ellenszenves lett előttem, végre újra és megokoltan csodáltam.

Páratlan szónoki tehetségével és hangja tónusával magával ragadott az 1847/48. évi országgyűlésen. Emberóriásnak láttam, mikor szabadságharcunk elején megszervezte a nemzeti ellenállást.

Mikor Görgey mellé kerültem, a tábornok ellenségét láttam benne. Minden bajért őt okoltam.

Szegeden megbántam igazságtalanságomat. Budavára ostroma után már éreztem, hogy Görgey is hibázhat. Viszont Kossuth személyének varázsa alatt megállapítottam, hogy voltaképpen környezete ellenszenves. Mikor nap-nap után láttam, hogy súlyos gondokkal terheltén éjjel-nappal dolgozik, újból csodáltam.

Sokszor tévedt és sokszor hibázott, de rendületlen hitével és fáradhatatlan tevékenységével biztosította

rokonszenvemet. Magam tapasztalom, hogy a gondokkal terhelt száműzötteknek nem könnyű a hit és bizalom a jobb jövőben. Az sem könnyű, hogy olyan munkára szánjuk magunkat, melynek gyümölcsét talán nem élvezzük soha. Nem hiába zárta szívébe Kossuthot a magyar nép.

Amint az egyik reggelen fölkeltem, öltözködés közben robbanást hallottam. Remegett a ház és csörömpöltek az ablakok. Iszonyatos füstoszlop emelkedett, mely lassan elborította az eget. Újabb és újabb robbanás után rengett a föld és újra meg újra füstoszlopok szálltak az égnek.

Fölkaptam kabátomat és az utcára siettem. A füstoszlopok összevegyültek és fekete fátyolként borultak a városra. Vajjon földrengés volt ez, avagy itt vannak az osztrákok és fölgujtották a külvárost?

Az emberek egymást kérdezték, mi történt? A minisztérium helyiségébe mentem és megtudtam a valót.

Szegedet védte a Tisza és a mocsaras síkság. Ott állították föl a municiógyárat.³² Reggel kigyulladt a nagy lőpormalom és felrobbant.

Könnyen alkalmazkodunk ahhoz a légkörhöz, melybe sodródunk s az ilyen izgalmakat is megszokjuk idővel. De amint az egyhangú életben kapkodunk a mulatság után, úgy a háború izgalmi közt nyugalom után vágyunk.

Szegeden sok okom volt, hogy izgatott legyek, de talán még otthon sem élveztem a nyugalmas ebédeltést úgy, mint (*Jósika Miklós és neje, Podmaniczky Julia*) körében.³³ Pestről menekülésünk közben barátkoztam össze velük melegen.

³² Ez — valószínűleg a londoni kiadótól eredő — tévedés. Szegeden csak nagy lövészraktár volt, de gyár nem.

³³ Br. Jósika Miklós, a regényíró, a legfőbb kegyelmi törvényszék bírása volt. Sem az ő, sem nagyműveltségű nejeének nevét nem jelezte a londoni kiadó. Mindketten Világos után Belgiumba menekültek.

Nem gondolkoztunk egyformán arról, amitől félünk kellett és amit remélnünk lehetett, de azért annyira megkedveltem a vendégszerető asszonyt és férjét, hogy szeretettel gondolok rájuk mindenkoron.

Amitől tartottunk, bekövetkezett. *(Görgey az osztrákok és az oroszok közé ékelve nagy ívben a felső Dunától dél felé hátrált. Haynau délkelet felé vette útját.)* Az ellenség megtámadta és bevette a Szeged előtti erődítéseket. Már Szeged sem volt biztonságban. A kormány Aradra tette át székhelyét.³⁴

A fejetlenség nőttön-nőtt. Senki sem tudta, mit tegyen. Csak azt tudtuk, hogy távoznunk kell Szegedről.

Egyik atyámfia — az első kormány egyik tagjának — társaságában én is útra keltem Aradra. Útközben egy kis faluban megálltunk, hogy pihentessük lovainkat. Az öregúron koleraszerű tünetek is jelentkeztek. Szolgáinkat jobbra-balra küldtük segítségért.

Rövid idő múlva egy paraszt felénk futott azzal a hírral, hogy jönnek az osztrákok. Szegény bátyámuram nem tudott mozdulni. Kérve-kért, hogy meneküljek s hagyjam egyedül. Sokkal kevesebbet kockáztat, mint én.

Csöpp kedvem sem volt hozzá, hogy magamat elfogassam és fölköttessem. De kit hagyjak az öregúrnál? Megnyugtatósa végett megígértem, hogy ha az ellenség a faluhoz ér, elmenekülök.

Szavamat nem tartottam volna meg, de szerencsére vaklárma volt a vész hír. Mihamar orvossághoz jutottunk és bátyámuram talpra állott. Lóra ültünk és Arad felé vágattunk.

³⁴ Amint Görgey Komáromban megkapta a Szegedre vonulás parancsát, nem indult rögtön, hanem gondolkodott. Méltatlan-kodott a menekülő kormánynak a hadi célszerűséggel ellenkező utasításán. Egymás intézkedéseit ellenintézkedésekkel hiúsították meg. Közben Haynau előretört és Görgeynek már nem sikerült eljutnia Szegedre. Pedig csapataink akkor együttesen bizonyára megsemmisítő csapást mérnek Haynaura és minden másképp fordul.

VII. A Világos melletti sikon.

A vezetőink által elkövetett hibák sora — teljes felsorolásuk nem az én feladatom — és a két ellenséges hatalom kétszeres ereje augusztus elején szomorú helyzetbe hozta hazánkat.

(*A szegedi haditanács*) azt rendelte, hogy a visszavonult felsődunai és tiszai hadsereg Aradon egyesüljön, majd döntő csatát vívjon az osztrákokkal. Ha megnyerjük és együttesen vonulunk az oroszok ellen, talán minden jóra fordul.

(*Görgey a parancsnak eleget tett. Seregével a két ellenség közül ügyesen kisiklott és Aradon termett. Várta a tiszai hadsereget.*)³⁵

Időközben a tiszai hadsereg (*parancsnoka, Dembinszky*) Arad helyett Temesvárra vonult. Azt remélte, hogy ott egyesül az Erdélyből menekült csapatokkal s hogy dél felé vonulásával maga után vonja az osztrák hadsereget. Így időt biztosít Görgeynek, hogy a kellő idő-

³⁵ Bár a felsődunai hadsereg legénysége és tisztjeinek javarésze harcrakész maradt mindvégig, a régi osztrák császári tisztek egyrésze reménytelennek látta a küzdelmet a kétszeres erővel szemben. Elcsüggedt és békekötés után vágyott. A folytonos visszavonulás kényszerúsége miatt és a csüggedő tisztek hatása alatt Görgey is mindinkább lehangolt lett. Érezni kezdte a nagy veszedelemet. Még Aradra érkezése előtt békeköveteket küldött az orosz táborba.

Az orosz tábornokok az oroszok előtti föltétlen fegyverletételt kívánták. Szerintük Oroszország mint pusztán szövetséges hatalom nem alkudozhatik és nem köthet diplomáciai megállapodásokat országunkkal. A cár lovagiasságát hangoztatták, ki kétségtelenül megvédelmezi azokat, kik rábizzák sorsukat. Csak az oroszoknak hódoljunk meg, hisz Görgeyt nem verte meg az osztrák sereg soha. Olyan előnyöket biztosítunk így magunknak, melyekről nem is álmodunk. A magyar forradalmi kormánnyal nem tárgyalhatnak.

Békekövetjeink biztató jelentésének hallatára a lehangolt Görgey és környezete már akkor a legrosszabb esetre az oroszok előtti fegyverletételtben állapodott meg. Mindamellettt Görgey még azzal a szándékkal jött Aradra, hogy a tiszai sereggel együtt megverje Haynaut. Az osztrák haderő megsemmisítése után mint diadalmas hadvezér akart az oroszok ellen fordulni, illetve velük a békekötés ügyében újra tárgyalni.

pontban megérkezessen (*Aradra, majd folytathassa útját és Temesvár meg Lugos közt egyesülhessen tiszai seregünkkel.*³⁶

*Augusztus 9-én az Erdélyből kiszorított Bem tábornok Kossuth meghagyására Temesvárnál hirtelen átvette az ismételten csatavesztett Dembinszkytől a fővezérséget. Görgeyvel mitsem törődve vakmerően szembeszállt a tiszai seregünket követő Haynauval.) A döntő csatát gyorsan vívták meg. Eleinte úgy tűnt, hogy megnyerjük, de munició híján az utolsó órában elvesztettük.*³⁷

A temesvári csatavesztés hírére legott megtudták Aradon. Hallatára Kossuth megdöbönt, mert Bemben bízott legjobban. Csakhamar szembekerült a komor és gúnyos Görgeyvel.³⁸

*(Görgey elhatározása, hogy az adott helyzetben lera-
katja a fegyvert, szájáról-szájra járt a kormányhoz közel*

³⁶ Dembinszky — a szőregi vereség után — voltaképpen kitért az aradi országúton megjelent Schlick tábornok elől és önkényesen Arad helyett Lugos felé irányította seregét. A municiót is odarendelte.

Amint Görgey megtudta a tiszai hadsereg útjának irányát, különben is pesszimiztikus lelkét elfogta a csüggetegség ragálya. Lehangoaltságát csak növelte sértődöttsége. Kossuth és a kormány újra mellőzte és lengyeleket állított a magyar hadsereg élére. Az aradi minisztertanácson fölötte élesen támadták mulasztásai miatt.

³⁷ „Haynau győzelmének alapja (*az északról előrenyomuló oroszok segítségével lehetővé vált*) villámgyors előretörése volt. Nem várt, míg (*a megelőző megállapodások szerint*) Grabbe hadteste utóléri és vele egyesül, hanem gyors előretörése következtében megverte Bemet Temesvárnál és ezzel meggátolta a két magyar sereg egyesülését. Görgey akkor már Aradon volt és az oroszok kétnapi menetelésnyi távolságban lassan követték dél felé. Ha a másik (*a tiszai*) hadsereggel egyesül, beveszi Temesvárt. Ebben az esetben az egyesült két sereg élén és három vár — Arad, Temesvár és Pétervárad — birtokában a jövő tavaszig kinyújtja a háborút. Az a vidék téli hadjáratra nem alkalmas.“ (*Vitethum K. Fr., Berlin und Wien in den Jahren 1845—52., 1886. 237. l.*)

³⁸ A temesvári csatavesztés után a sértődött és elcsüggedt Görgey hallani sem akart arról, hogy Kossuthal kezét fogva tovább folytassa a háborút. Nem remélt sikert, sőt véres katasztrófától tartott. Kossuth személye is ellenszenves volt neki s későbbi leveleiben Kossuthnak a fővezérség ügyében vele szemben tanúsított

álló körökben. Szétvert tiszai seregünk menekültjeinek láttára is tiszta helyzetet akart teremteni. Kossuth és a kormány lemondását és a teljes hatalom átadását kívánta. Azt hangoztatta, hogy csak így tud esetleg előnyöket biztosítani a hadseregnek és a nemzetnek. A kormánnyal az oroszok nem állnak szóba.)

Kossuth és Görgey egyedül tárgyaltak az aradi várban. Ha füleik volnának az ottani falaknak, furesa dolgokat mesélnének. Senki sem tudja, hogy a két férfiú közt mi történt. Vajjon hitelre méltó Görgey elbeszélése? Azt hiszem, igen. Annyi csapás után Kossuth megtört abban az önmagában való hitében, hogy megmentheti a hazát.

Annyi bizonyos, hogy Görgey egyik segédtisztjével elhagyta az aradi tábornokot. Átment a Maros másik oldalán lévő várba, hogy fölkeresse Kossuthot. Segédtisztje lennmaradt az udvarban. A kormányzó, bár a vár őrsége és parancsnoka (*Damjanich tábornok*) az ő híve volt, nem fogatta el Görgeyt, hanem átadta neki a legfőbb hatalmat. (*Bízott benne, hogy majd minden erejével könnyíteni igyekszik a lejtőre jutott haza sorsán.*) A kétségbeesett helyzetben szép volt Görgeytől, hogy bízott személyes ellensége nagylelkűségében. Ugyanakkor szép volt Kossuthtól is, hogy a haza kincsének gondozását átadta a honvédség vezérének.

Ha Görgey az utolsó órában sikert ér el, örök a dicsősége. De akkor nagy a Kossuth szégyene is, mert oly soká bizalmatlan volt iránta. A volt kormányzó Törökország

magatartását és a lengyel tábornokok folytonos előtérbehelyezését jelölte meg „minden szerencsétlenség okának“. A lengyel vezérek okozta temesvári csatavesztés jelentőségét és Kossuth felelősségét is hangsúlyozni akarta a föltétlen megadással. A hadászati szemponton és indulatosságán kívül politikai számítás is vezette elhatározásában. Sokkal inkább remélt az oroszok nagylelkűségében, mint később megvallotta. Mindenki abban bízott és a tisztek egy részének határozott békevágya miatt az elcsüggedt Görgey is kelleténél jobban hitt az oroszok ígéreteiben.

felé vette útját. Talán azt remélte, hogy a háború esetleg kedvező befejezése majd megvigasztalja száműzetésében.

(Diktátorunk és az orosz Rüdiger tábornok hamarosan megállapodtak. A megegyezés szerint hadseregünk a Világos melletti síkon föltétel nélkül lerakja a fegyvert, Csak a tisztek tartják meg kardjukat, ingóságait.)

Legkevésbé értem a dráma utolsó fölvonásából azt, hogy mikor Görgey — már mint diktátor — követésére szólított föl, a hadügyminisztérium osztályvezetői — köztük én is — szó nélkül hozzászegődtünk (és vele az aradi táborba vonultunk.)³⁹ Követtük Világosig, hol megtörtént a fegyverletétel.

*

(Augusztus 11-én éjtszaka indultak csapataink Világosra, majd másnap délelőtt lassan elhelyezkedtek a község körül a zöld gyepen és a vetések közt. Délután Frolov orosz vezérkari főnök a Bohus-kastélyban megbeszélte Görgeyvel a fegyverletétel részleteit.)⁴⁰

Búfelejtőnek a táborban egész nap és egész éjjel harogott a trombita s pergett a dob. Dalolni nem volt kedvük a honvédeknek. Csak itt-ott hangzott fel nótájuk. Inkább sóhajtoztak és panaszkodtak. Több helyen szitkozódtak és káromkodtak. Ha már nem halhattak meg dicsőn a harcmezőn, személyi szabadságuk biztosítására gondoltak. Erről beszéltek egymás közt.

³⁹ Az aradi táborban Görgey körül jókedvűek és bizakodók voltak a tisztek. Azt remélték, hogy Görgey elintéz mindent. Elejtett szavaira bámtatlanságról vagy az orosz seregbe való átlépésükről álmodoztak.

⁴⁰ Mindenki bízott Rüdiger ígéretében, hogy a hadseregnek az általános amnesztiára, az 1848. évi alkotmány visszaállítására és a tiszteknek az orosz hadseregbe átvételére vonatkozó kívánságát pártolólág fölterjeszti a legfelsőbb helyre. Abban is bízott mindenki, hogy e kívánságokat meg is valósítják. E bizakodástól eltelve a tisztek nem állták útját a föltétlen fegyverletételnek.

Bár a föltétlen fegyverletétel első hírére a legénység körében zendülés volt kitörőben, Görgey a maga tekintélyével és szigorával rendet teremtett. Az amnesztia kilátásával bízatta fegyelemhez szokott csapatait.

Estétől reggelig piroslott a sok tábori tűz a csillagoktól tündöklő ég alatt. A tüzerek és gyalogosok elsütöttek puskaporukat s a töltényeket is behányták a lángekba. A sok robbanás és puffogás mellett ordítottak a legények és nyerítettek a lovak. A sötétben és a zajban egymást keresték és útjukat tévesztették a honvédek.

Amitől Görgey félt, nem következett be. Bár éjtszaka több ezer honvéd elhagyta a tábort és nekivágott a bizonytalan bolyongásnak, hadseregének zöme együttmaradt.⁴¹

*

Augusztus 13-án forrón tűzött a nap, mikor csapataink Világosról lassan és szomorúan a szőlősi síkra vonultak. A megállapodás szerint már előbb körös-körül tábort ütöttek ott az oroszok.

Késő délután elhelyezkedtek a nagy gyepen. Fényes egyenruhájú tisztjeink vágattak minden irányban. Patogott a parancs és vezényszó.

Hadseregünk két arcvonalban fejlődött fel. Az egyikben a gyalogság, a másikban a tüzérség sorakozott. A lovasság a gyalogság két szárnyán foglalt helyet.)

A szellő még lobogtatta zászlóinkat és a leáldozó nap még csillogtatta a fegyver- és ágyúcsöveket. Huszonhat-

⁴¹ Székely J. 1848/49-es tüzérfőhadnagy, A világosi fegyverletétel. Vasárnapi Ujság, 1881. 14. sz. és Király P., A Journal de St-Petersbourg egykorú jelentése a világosi fegyverletételről, Nemzet, 1885. 1. sz.

A világosi táborban Rónay Jácint találkozott Mednyánszky Cézárral és ezt írja róla: „A kormánybiztosok, képviselők, magasabb polgári funkcionáriusok is Aradról Világosra tódultak, hogy sorsuk fordulásáról közvetlen bizonytságot szerezzenek. Mint volt kormánybiztos én is odavonultam. Megpillantottam hadseregünk főpapját, báró Mednyánszky Cézárt. Hát igaz, kérdém tőle, hogy seregünk megadja magát az oroszoknak? Igaz, szólt a szomorú válasz, vége mindennek! És mi merre forduljunk? kérdém tovább, előttünk az orosz, mögöttünk az osztrák! Térjenek vissza megyéikbe, szólt közbe az ott álló Pöltenberg tábornok, várják be ott nyugodtan, míg a vész elviharzik. A tábornokokat zaklatni fogják, de a nemzettel majd kibékülnek. — Csak Csányi László volt tisztában a helyzettel: véres megtorlás előtt állott mindenki.“ (Magyar Sajtó, 1861. 108. sz.)

ezer vitéz — nemzetünk dísze-virága — ott állt teljes fegyverzetben.

Erősen néztük, hogy jól bevéssük emlékezetünkbe. Utoljára láttuk. Szem nem maradt szárazon, mikor tábor-kara élén Görgey, a tündöklő harcos, ellovagolt a csapatok előtt. Egykedvű volt és fagyos, mint rendesen.

A búcsútisztelgés után a tüzérek esőket nyomtak az ágyúkra (és ők is sorakoztak. A 144 ágyú árván maradt az arcvonal előtt). A gyalogosok is esőkkel borították, (majd gúlába rakták) fegyvereiket. A huszárok leszálltak lovukról (és a nyeregne akasztották kardjukat). Amint búcsúzkodva átkarolták lovuk nyakát, a paripák búsan nyерítettek. (*Golyóktépte zászlóink a földön heverték*). Csak a tisztek tartották meg kardjukat.

A bajtársak megrázó módon búcsúzkodtak. Mindnyájan elszakadtunk valamitől vagy valakitől, amit vagy akit szerettünk. Ha nem vagyunk férfiak és nem figyelnek az oroszok, úgy sírunk mint a gyermekek. Csak könnyeztünk és büszkén magunkba fojtottuk bánatunkat.

(*Az esti szürkületben az orosz Rüdiger tábornok Görgey oldalán és tisztjei kíséretében diadalmasan elvonult lefegyverzett csapataink előtt.*) Görgey cinikusan végignézett rajtunk, mikor a végén — mint fogoly — lassan ellovagolt az oroszokkal.

Azon az estén vége volt mindennek. Görgey a többi néhány csapatot is fölszólította, hogy tegyék le a fegyvert. Magyarország már nem volt független ország és mi, hűséges fiai, mint az oroszok foglyai feltűnés nélkül zokogtunk a sötét éjtszakán.

*

A hadvezéri ambíció azt parancsolta volna Görgeynek, hogy végső és elkeseredett küzdelemre szánja el magát, de ő tulonnan belesodródott a (*Budavára bevétele után*) magaszötte hálóiba. Az emberek és népek hibáit büntető nemezis éppúgy várt ő reá, mint Magyarországra.

Görgey (*komáromi győzelme után*) nem tette azt, amit tennie kellett volna, pedig akkor nemzetünk létét biztosíthatta volna örökre. És vajjon a Nagy Napoleon által felajánlott függetlenségét nem utasította-e vissza saját nemzetünk? Ütött a bünhödés órája. A fővezér (*Világosnál mint a sors keze*) vezeklésre dobta oda nemzetét. Hisszük és reméljük, hogy szenvedésének végét előre meghatározta a sors. Görgey nagyobb bünt követett el és Kain jegyét viseli mindenkor homlokán.⁴²

⁴² *Horváth Mihály* és mások is kifogásolják, hogy Görgey a háborúnak bármily áron való folytatása fenyegetésével meg sem próbálta, hogy az oroszok útján az osztrákoktól tisztességes föltételeket csikarjon ki. (*Függetlenségi harc tört., 1865. III. 461—504. l.*) *Kőrösi Sándor* 1848/49-es százados-hadbíró és mások szerint Görgey hadseregének nagy része szívesen követett volna bárkit is Erdélybe, hogy az ottani természetes védőbástyák mögött kivárják a tavaszt és szívós ellenállásával előnyös békeföltételekre kényszerítse az ellenséget. A csapatok általában még nem voltak annyira fáradtak, hogy már ne lettek voltak harcra készek. Ha Görgey Erdélybe vonul és oda a tiszai hadseregnek Lugosnál rendbeszedett maradványaival Bem is követi, Komárommal együtt Arad és Pétervárad továbbra is ellenáll. Idő marad arra, hogy a nyugati országok fokozottan növekedett rokonszenve küzdelmünk iránt azt a pontját érje el, melyen kormányaik nem nézhetik tovább tétlenül. Palmerston angol külügyminiszter már augusztus elején komoly akciót kezdett Bécsben, hogy békés megegyezést közvetítsen a hadviselő felek között. A váratlan fegyverletétel kettévágta a már kialakuló kedvező külpolitikai helyzet teljes kifejlődését. (*Visszaemlékezés Világosra. Nemzet, 1888, 243—9. sz.*) Többen, köztük *Gelich Richard*, azt tartják, hogy Görgeynek — Thököly és Rákóczi példájára — a legvégső esetben Erdélyen át semleges területre kellett volna átmentenie csapatait. Görgey maga is bevallja, hogy útja a Maros völgyén át szabad volt. (*Függetlenségi harc tört., III. 868—71. l.*)

Görgey és rehabilitálói a föltétlen fegyverletétel elkerülhetetlen voltának bizonyítására arra hivatkoznak, hogy a további rendszeres hadviseléshez hiányoztak az általános föltételek: pénz, élelmezés, ruházat és munició. Erőszakos előteremtésüket Kossuth is kárhóztatta. Az oroszok jóindulatú biztosításai után véget kellett vetni a további hasztalan vérontásnak. (*Görgey A., Életem és működésem, 1911. II. k. 343—71. l. U. a., Gazdátlan levelek, 1911.*)

A világosi Görgey-problémának nyitja az a tény, hogy a fegyverletételről tárgyaló orosz alvezérek — Rüdiger és Frolov —

Lehetetlen megállapítanunk, hogy voltaképen mit akart Görgey, mikor az oroszok előtt lerakatta a fegyvert. Talán maga sem tudja. Az Emlékirataiban adott magyarázatával nem győz meg. Nem adta el hazáját, de nagy bűn terheli lelkét. Meg vagyok róla győződve, hogyha cserélhetne a bitófán kivégzett mártírral, a börtönben synylődő rabbal vagy az idegenben nyomorral küzdő bujdosóval, készségesen ráállana a cserére.

*

Augusztus 13-án reggel még szabad férfiak voltunk egy országban, melyet fegyverrel védelmeztünk az ellenséggel szemben. Másnap arra ébredtünk, — legalább azok, kik aludni tudtak, — hogy foglyok voltunk az oroszok táborában.

Nagy Napoleon szerint az oroszból könnyen előbujik a tatár, de nekünk nem volt okunk panaszra. Oroszaink arra törekedtek, hogy művelt embereknek tartsuk. Udvariasságukkal tüntetni is akartak az osztrákok ellen. Lenéztek és megvetették őket.

Szabadon jártunk-keltünk a táborban és megtartottuk kardunkat. Folyton kedveskedtek és majd ide, majd oda hívtak vendégül. Folyton hangoztatták rokonszenvűket és azt az óhajukat, hogy Magyarország független királyság legyen egy orosz nagyherceggel a trónon. Ettől rettegték az osztrákok legjobban.

Valamelyik este több bajtársammal együtt az egyik orosz tábornoknál vacsoráztunk. Oly sok volt az orosz

nem győződtek meg előbb, vajjon csábító ígéreteiket csakugyan megvalósítja-e az orosz cár. E biztosíték híján merő szavakkal elámították a békeköveteket és elámították a hiszékeny Görgeyt. A reménykedő és nem eléggé óvatos magyar vezér politikai számításai eredménytelenek maradtak. Az is tény, hogy Görgey elsietve cselekedett, mikor hirtelen fegyverletételével feláldozta a külpolitikai szempontból legértékesebb időt. De Kossuthnak sem volt meg az akkori külpolitikai helyzet kellő áttekintése, mikor a végső veszedelemben megrendült hitében. Külpolitikai tájékozatlanságuk mentsége országunk akkori teljes elszigeteltsége.

katona és a fogoly honvéd, hogy, gyakran szűkiben voltunk az élelemnek. Vacsora közben az ablakon át megpillantottam egy arra haladó honvédtisztet, ki legott a szobába rontott és ennivalót keresett. A tábornok meghívta vendégül, majd neve iránt érdeklődött.

— Gróf T. vagyok, — válaszolta a honvédtiszt.⁴³

— Akkor ön az, — kérdezte tovább a tábornok, — vagy családjának talán más tagja, ki Oroszországban járt? Gyakran hallottam nevét.

— Én vagyok az, — felelte a gróf. Örült, hogy anyyira ösmerik az oroszok körében.

— Akkor ön az, ki elszöktette unokahugomat, — jegyezte meg vendéglátó gazdánk.

— Nem tagadom, tábornok úr, — mondta megszeppent bajtársunk. El volt reá készülve, hogy legalább is föbelövik.

— Nem baj, gróf úr! Nagy szívességet tett családjunknak azzal, hogy megszabadított tőle. Üljön le közénk és egyék!

A sok mézes-mázos szó vége az lett, hogy (*Kis-Jenőn, Sarkadon és Gyulán át nagy kerülővel*) mindjobban közeledtünk az osztrákoknak kapitulált aradi várhoz.⁴⁴

Rékkenő hőség volt és kínosan esett a gyalogolás. Az összegyömöszölt tömegekben szaporán szedte áldozatait a kolera. Rakásszámra hullottak az oroszok.

Vezérek nem nagyon törődtek velük. Az ember

⁴³ *Count T.* teljes nevét nem tudta egész bizonyossággal rekonstruálni a fordító. Talán Teleki Sándor volt, az 1848/49. évi kormánybiztos és honvédezredes, ki Liszt Ferenc társaságában 1848 előtt Oroszországban járt?

⁴⁴ Az oroszoknak — a bécsi udvarral kötött megállapodásaik szerint — nem volt joguk, hogy bárkinek is megkegyelmezzenek. A hadifoglyokat át kellett adniok Haynaunak.

Paskievics, az orosz fővezér és I. Miklós cár is tudta, hogy Bécsben véres bosszút forralnak. Bár Görgey megkegyelmezése ügyében követelőleg léptek föl, az alvezérek által reméltetett általános amnesztiát nem szorgalmazták kellő eréllyel. Az osztrákok részéről politikai és katonai viszontszolgáltatásra számítottak.

igen olesó cikk a cári birodalomban. Mi részvétet éreztünk a jajgató oroszok iránt. Nem szenvedtünk annyit, mint ők. Hozzá voltunk szokva klimánkhoz.

Augusztus végén az oroszok végre tábort ütöttek a Marosnál, szemben az aradi várral. Turnusokba osztottak és sorjában átadtak az osztrákoknak. Haynau emberei az aradi várba terelték átadott bajtársainkat. A továbbiakról nem szóltak semmit.

Eleinte megadtuk magunkat a sorsnak. De mivel az átadás több napon át folyt, néhányon közülünk, fiatalok közül, magunkba szálltunk és gondolkoztunk. Vajjon nem lehetne-e a táborból megszöknünk és az osztrák fogságtól megmenekülnünk? Tetszés szerint ide-oda jártunk. Szavunkat nem kötötte le senki.

Nem én voltam az utolsó, ki szökésre gondolt. Megízleltem a szabadságot és a katonai életet. Eszembe jutott a papnevelő intézet, hol éveken át szinte klauzurában éltem. Megborzadtam attól, hogy börtön vár reám.

Szerencsémre turnusom az utolsók közé tartozott. Alig két napom volt hátra. Már rebesgették, hogy minden foglyot átszolgáltatnak egyszerre. E hírre őrünk izgatottan jártak-keltek s különben sem figyeltek ránk szorgosan.

Este néhány orosz tiszt társaságában vacsoráztam és étkezés után sétálni mentem. Lassan átjutottam az örökkel szegélyezett határvonalon. Örömmel láttam, hogy az orosz katonák nem törődtek velem.

Megvettem az első szembejött paraszt ruháját és magamra öltöttem. Gyors léptekkel siettem az éjtszakai sötétben. Hajnalban már messze voltam az orosz tábortól, szabadon és egyedül a nagy alföldi síkon.⁴⁵

⁴⁵ *Br. Mednyánszky Eduárd* — leányának, Margitnak — így beszélte el Cézár testvéröccse szabadulásának részleteit: „Egyik este együtt ültünk az orosz táborban és orosz tisztek társaságában vacsoráztunk. Esterházy Pista, Lo-Presti Árpád és Sennyey Lajos is ott voltak köztünk. Épp egy görögdinnyét szelünk, mikor egy orosz tiszt hozzánk lépett és Cézárt kereste. A

VIII. Menekülésem a bosszú elől.

*(Még látod a hon véghatárait,
Az est előnti rájuk bájait.
Még bércze ormán látsz pásztortüzet,
Folyója partján látod a füzet.
Oh, még édes légét szívhatod,
Mitől e föld oly szép, oly áldatott.
Jól meglekintsd! . . . Midőn hajnal hasad,
Hazád az éjben töled elmarad.
Ne kérdd: ha jössz még vissza vagy soha?
Sorsnál a válasz s — sorsod mostoha!)*

(Vachott)

A váratlan világosi fegyverletétel után hazánk elvesztette eszméletét. Szomorúan láttam, hogy még annyi ereje sem volt, hogy fölháborodjék, átkozódjék.

Ha a császár e pillanatban az országba jön s lovagias módon általános amensztiát ad, Európa legnépszerűbb fejedelme. A nemzet megelégszik bármilyen alkotmánnyal és talán nem gondol többé forradalomra.

(A bécsi kormány bosszút forralt. Véres megtorlással vagy súlyos börtönbüntetéssel fenyegette a magyar kormány és hadsereg főbb funkcionáriusait. Az összes alkalmas honvédeknek tizenkétévi katonai szolgálatra való besorozását és a honvédtiszteknek közlegényekké való lefokozását rendelte el. A volt császári tiszteket külön a cs. k. hadbíróóság elé utalta. A menekülők támogatóira is szigorú büntetést szabott.)⁴⁶

megelőző fogoly-turnus átadásakor Aradon járt, látta a proskribáltak jegyzékét, néhány nevét megjegyezte és az utolsó órában megmenteni igyekezett őket. E jószívű férfiú igazította el Cézár menekülésének útját. (Br. Mednyánszky Margit, férj. Czöbel Istvánné írásbeli közlése.)

⁴⁶ Minden győzelmes ellenforradalom megbosszulja magát a bilincsre vert legyőzötteken. A Világos utáni bosszúállás szinte példátlan mérvét némileg megmagyarázza a győzelmes osztrákok lelki állapota.

A büszke Habsburg-ház megalázta magát a Romanovok előtt, mikor tehetetlenségében segítséget kért az ellene hadakozó magyar nemzet ellen. Még mélyebbre alázta meg a sors, mikor

Heteken át tartó bujdosásom közben húsz különböző helyen rejtőztem. Sem a földesurak népes kastélyában, sem a parasztok elhagyott kunyhójában nem éreztem gyanút a vendéglátó gazdával és hozzátartozóival szemben. Rejtegetőink közt nem akadt áruló.

Amint az üldöző osztagok közeledtek, csakúgy engedtek tovább, ha már előbb gondoskodtak biztosabb helyről. Több kastélyban többünket rejtették egyszerre.

*

Egyik szeptembervégi napon még az alföldi síkon bujdostam. Velem volt barátom is, (*Gr. Schmidegg Kálmán*), kivel együtt voltam az oroszok táborában (*s ki*

I. Miklós cár proklamációban tudatta a világgal, hogy Ferenc József császár kérését teljesítette s útnak indítja csapatait Magyarország ellen. E kettős megalázás fájó sebet ejtett a Habsburg-ház és a Habsburg-monarchia tekintélyén. A bécsi Burg miniszterei egyetértelműleg azt határozták, hogy véres megtorlással és rendszeres terrorral helyreállítják a megcsorbított tekintélyt.

A bosszú indulatját növelte az a harmadik megalázás, mely részünkről az osztrák hadsereget érte. Görgey — Rüdiger orosz tábornoknak írt levelében — azt hangoztatta, hogy inkább megsemmisíttetni engedi seregét, a túlerő által, semhogy Haynaunak meghódoljon. Az osztrákok nem verték meg soha. A hiúságukban megbántott osztrák tábornokok a császári hadsereg meggyalázásának mondták, hogy a temesvári csatavesztés után a magyar fővezér nem Haynau, hanem Paskievics előtt rakatta le a fegyvert. Már eleitől fogva dühvel gondoltak a császári hadseregben kiképzett fiatal magyar vezérekre, kik alantasaik voltak, az osztrák hadvezetés módszerét és gyöngeségeit jól ismerték s ezeket ki is használták. Az osztrák vezérférfiak bosszújának szenvedélyességét csak növelte Paskievics, mikor azt jelentette I. Miklós cárnak, hogy „Magyarország Felsőged lábai előtt fekszik“. Az orosz fővezér semmibe vette az osztrák csapatoknak a háború utolsó fázisában elért győzelmeit, melyek hathatós közreműködése nélkül aligha következtek volna be.

A nőri üldözést rendező társaság mozgató szelleme Schwarzenberg Félix herceg volt, a Habsburg-ház (kormányelnöke. A bűnhődés, az elrettentő példaadás és a megfélemlítés szükséges voltát hangoztatta. A Habsburg-dinasztia biztonságát veszélyeztető elemeknek nevezte a magyarokat általában. Személyes bosszúját is

mihamar kiszabadult az osztrák fogságból és hazatérés közben rám akadt egy alföldi kuriában.) Görgey hadseregében szolgált mint kiváló harcos. Elhárított magától minden rangemelést és (huszár)kapitány maradt mindvégig. Azt mondta, hogy magasabb rangban talán nem tudja kellően elvégezni feladatát.⁴⁷

kitöltötte a magyar forradalom részesein. Előbbi diplomáciai állásából az olasz forradalom innen is, onnan is elkergette.

Politikai ideálja az egységes, centralisztikus, abszolutisztikus és elnémetesített Nagy-Ausztria volt. Ennek megvalósítására Mária Anna királyné, Zsófia főhercegné, Windischgrätz Alfréd herceg tábornagy, Kübeck báró, az udvari kamara volt elnöke és Grünne Károly gróf, Ferenc József főherceg udvarmesterének társaságában csendes palotaforradalom útján még 1848 végén Olmützben lemondatta a gyöngye és koronázási esküje által kötött V. Ferdinándot és helyébe Zsófia főhercegné fiát, a tizennyolc éves Ferenc József főherceget kiáltatta ki császárnak.

Tapasztalatlansága és ifjú kora alkalmassá tette az új uralkodót arra, hogy a magyar forradalom megtorlása ügyében Schwarzenberg szavának könnyen engedjen. Csodálta bátorságát, határozottságát és dinamikus hazafiságát, melyben sok szerelmi kalandja után kiélte magát. Politikai nevelőjének imponáló egyénisége és megigéző, szinte démoni lénye előtt meghódolt. „Mint egy atya a fiára és egy fiú az atyjára, oly büszkék voltak egymásra. A herceg részéről nem kellett visszaéléstől tartani s így a császár odaadhatta magát neki teljesen. Olyan bizalommal ajándékozhatta meg, amilyent mással szemben képzelni sem lehetett.“ (*Vitzthum K. Fr., Berlin und Wien in dem Jahren 1845—52., 1886. 325. l.*)

Haynau fővezér is bosszú után lihegett, de voltaképpen csak hóhérja volt a bécsi kormánynak. Beteges természetével készségesen végrehajtotta a felhatalmazásokat, utasításokat és parancsokat. Kormányzása alatt és távozása után is a haditörvényszékek százával kivégeztették és ezrével bebörtönöztették, sánemunkával, fegyházzal vagy pénzbüntetéssel sújtották a kezük ügyébe került „lázadókat és forradalmi vezéreket“.

Schwarzenbergnek 1852-ben bekövetkezett halála után is bosszúra szomjas tábornokok vették körül a fiatal Ferenc Józsefet. Szavukra 1854 májusáig ostromállapotban tartotta Magyarországot. Csak házasságkötése után kezdett egy árnyalattal enyhülni a rémuralom.

⁴⁷ Gróf Schmidegg Kálmán — a XVIII. században magyar grófi rangra emelt körmöci Schmidegg-család utolsó sarja — 1827-ben született Sár-Ladányon Fejérmegyében. Szülei korán elhunytak s így — Csányi László gyámsága alatt — már zsenge korában földbirtokos volt Fejér- és Zalamegyében. A szabadság-

Rejtekhelyünkön (Csányi) Lászlóra vártunk, (az akkoriban még nem nagykorú Kálmán gyámjára.) Büszkén említi majd nevét nemzetünk. Atyai módon szeretett mindkettőnket. Nem soká tartott, míg megérkezett. Felejtetetlen szavakat hallottunk ajkáról.⁴⁸

— Fiaim, — mondta mély és nyugodt hangján, — súlyos megpróbáltatásokat szenvedünk. De higgyétek nekem, öreg embernek, még jön — tán csak sokára — egy jobb kor és új életre kel az ország. Ti fiatalok vagytok és várhattok a boldog időre. Nektek kötelességtek, hogy fenntartsátok magatokat arra a napra, melyen hazánknak rátok szüksége lesz. Fogadjátok meg, hogy — ha kell — elmenekültök az országból! A föltámadás óráját várjátok meg künn türelmesen. Ne kételkedjete! Ütni fog még az az óra.

Egy kút mellett ültünk a földön. Csányi László hátul a kávéhoz támaszkodott. Őszi nap ragyogott a végtelen síkon s fényében csillogott az öregúr ősz haja és szakálla. Úgy ült ott, mint egy próféta. Nem félt semmitől, csak bánkódott a haza sorsán.

Kezünket kezébe tettük s megfogadtuk, hogy meg tesszük, amire buzdított. Az ősz hazafi megáldott és folytatta:

— Jómagam most még szolgálhattam hazámnak, de

harc kitörésekor saját költségén egy gyalogsági zászlóaljzat állított ki s ő maga a negyedik huszárezredbe lépett. Tizenegy sebet kapott a harcok folyamán. Utóbb Görgey hadsegéde lett s az oroszokkal folytatott tárgyalásokon ismételten a fővezér egyik kiküldöttje volt az oroszok táborában. (*Kertbeny K. M., Namensliste der ungar. Emigration, 1864. 55. l., továbbá az 1848/49. évi szabadságharc és a Világos utáni emigráció történetének többi forrás-műve.*) A londoni szövegben *Count Aladárnak* nevezi az angol kiadó.

⁴⁸ Csányi László, tulajdonai földbirtokos, régebben szintén huszárkapitány volt, később országgyűlési követ, majd a forradalmi hadseregnél teljhatalmú főkormánybiztos, végre miniszter lett. Kátói jellem és fáradhatatlan hazafi. Nevét kezdőbetűjével jelzi a londoni kiadó: *Ladislás C...*

föltámadását már nem érném meg. Hiába menekülnék. Nem tudnék tőle távol élni és még kevésbbé tudnám elviselni ama viszontagságokat, melyeknek ti elébe néztek. Öreg vagyok. Mi haszna életemnek? Fömládozom hazámnak. Amint elválunk, megadom magam az ellenségnek. Jelentkezem, bár tudom, hogy halál vár reám. Ha hazámért meghalok, bizonyosságot teszek róla, hogy ügye szent. Nem veszett el örökre.

Csak természetes, hogy elhatározásáról lebeszélni igyekeztünk. Az öregúr szeliden így szólt:

— Miért ellenkeztek? Hiszen boldogabb vagyok nálatoknál. Jogom van hozzá, hogy ne lássam hazánk szerencsétlenségét. Jogom van hozzá, hogy ott haljak meg, hol éltem. Tegyétek meg kötelességteket, de engedjétek, hogy én is megtegyem a magamét.⁴⁹ Különben is mi jelentősége annak, hogy én is elveszek a nemzeti katasztrófában? Csak az keserves nekem, hogy tőletek el kell válnom.

Mindkettőnket szívéhez szorított, majd lassan eltávozott. Megtiltotta, hogy kövessük. Gyakran visszafordult s búcsút intett mindaddig, míg a ködpárában eltűnt.

Fogadásunkhoz híven Kálmán és én is elváltunk egymástól és csak a számkivetésben láttuk egymást viszont.

Csányi László megtette, amit előre megmondott nekünk. (*Sarkadon*) átadta magát az oroszoknak, kik (*Nagyváradon*) kiszolgáltatták Haynaunak. Ügye vizsgálatával hamar végzett az osztrák hadbíróság. Október 8-án⁵⁰ 'égő szivarral szájában lépett a bitófához, melyen kiadta lelkét.⁵¹

*

⁴⁹ E szavakból eredt talán a magyar emigrációnak az a hagyománya, mely szerint a vértanúhalált halt hazafinak nagyon fájt, hogy az általa anyira pártfogolt Görgey mint diktátor nem felelt meg a várakozásnak. Önkéntes halálával mintegy vezekelni is akart hiszékenységeért.

⁵⁰ Helyesen: október 10-én.

⁵¹ Csányi László a haditörvénytörvény előtt semmit sem tagadott és nem is mentegette magát. Hangsúlyozta, hogy amit tett,

Véres bosszújával Ausztria várt, míg Komárom vára is megadta magát. Amint a várórség — tisztességes föltételek mellett — kapitulált, megkezdődött a hóhér munkája. Október 6-án kivégezték Pesten Batthyány Lajost és Aradon tizenhárom tábornokot. Ez csak bevezetése volt a következő kegyetlenkedéseknek. December végéig a honfiak ezreit végezték ki vagy vetették börtönbe. Amit a legkegyetlenebb ellenség kieszelhet gyűlöletében, mind azt végrehajtották a császár katonái Magyarországon. Megbocsátás helyett vérben akart gázolni a császár. Hazánk jövője szempontjából hálásak lehetünk érte.

A nemzetnek az öldöklés híre olyan volt, mint az ájulozó embernek a pohár víz. A mártirok véréből átittott szíve magához tért, mint a kiszáradt föld felfrissül a harmattól.

Október 6-ika előtt kétségbeesett és elalélt volt nemzetünk. Utána alig maradt család, melynek valamely tagját vagy barátját nem végezték ki vagy nem fogták el. A nemzet gyászba borult, de valami villamosszíkra is átjárta lelkét. Így szólt otthon mindenki:

— Bécsből nem jön többé ide király. Feneketlen mélység választ el onnan. Bízunk a jobb jövőben.

Nemzetem immár hét éve vár és bízik méltóságteljes nyugalommal. Nincs szüksége rá, hogy hiábavaló fölkelésekkel vagy haszontalan vitatkozásokkal meggyőzze magát, hogy még él. Hite van és nem enged, bár akadt

meggyőződésből tette. Csak hazája iránti kötelességét teljesítette. A pesti Ujépületből még búcsúlevelet is írt Kálmán gyámfiának ezzel az atyai intelemmel: „A politikát eddig sem szeretted. Igazad van, ne avatkozzál abba soha. Elrabolja az élet nyugalma. Bizony mondom néked, ha van e földön boldogság, azt csak a nyugalmas házi (családi) élet biztosíthatja.“ A törvényszéket arra kérte, hogy több ezer aranyra menő ingó vagyonát szolgáttassák át gyámfiának. Kérését nem teljesítették, hanem — mint mondták — az állami kincstár kártalanítására elkobozták. Mikor nyakára tették a kötelet, fölkiáltott: „Hazámért ezt is szívesen!“ (Szilágyi S. id. m. 56—7. l. Gracza Gy. id. m. V. k. 1308. 1. és Kacziány G. id. m. 102. l.)

néhány száműzött, ki kegyelemért könyörgött. Szívébe zárja azokat, kik itt künn kitartanak a végsőig. Csak nekik juttat babért, mikor eljön az órája.

Még otthon észleltem e hangulatváltozást. Hirtelen jött, mintha Isten sugalmazta volna mindenkinek föl-emelő üzenetét. Én is szívembe zártam a legfelsőbb hatalom ajándékát. Szilárdan hiszek és bízok ma is abban, hogy még eljön Magyarország megváltásának órája.

Vajjon ott leszek-e majd, mikor a száműzöttek hazatérnek és babért aratnak? Nem hiszem. Itt alszom majd örök álmomat az idegen földben.

Igy is jó. Mikor a szabadság napja újra virrad hazánkra, nem súgja-e meg nekem legalább a síromra hulló harmat, hogy Magyarország szabad lett? Még egyet dobbanhat akkor elhidegült szívem.

*

Hadd térjek vissza személyes élményeimre. A nagy drámának vége, — leölték a hősokeket. Most már csak magamról írok. Ha már más nem törődik velem és nem szeret, legalább én érdeklődöm magam iránt.

Családom nagynehezen francia útlevelet szerzett nekem. Hogy hasznát vehessem, Bécsbe kellett utaznom. Aránylag könnyű volt rejtőznünk az országban, de annál nehezebb volt elhagynunk. Szüleim is — László esete miatt — sokat szenvedtek és nagyon félték.

Egy nemesszívű osztrák tábornok (*Gustav von Pott*) kíségetett a bajból. (*Atyánk bajtársa volt a Nagy Napoleon elleni háborúban.*) Vetélytársak is voltak, mert mindketten beleszerettek anyánkba. Azután is, hogy anyám atyámhoz ment nőül, nemes barátságot érzett iránta a derék katona. (*Anyám kérésére*) megígérte, hogy magával visz Bécsbe és biztosítja menekülésemet.⁵²

⁵² Gustav von Pott osztrák tábornokot 1849 júniusában Magyarországra vezényelték. Csapatái élén Zsigárdnál visszavonulásra kényszerítette honvédeinket. Hősiessége és győzelme

Azzal az ürüggyel, hogy bujdosó lázadókat keres, a tábornok eljött házunkba. Jelenléte megóvott minket a további zaklatástól. Mivel nem egyedül, hanem katonai kíséretével érkezett, nővérem szobájában kellett rejtőzködnöm.

Az utolsó éjtszakán húgom szeméből záporként szakadtak a könnyek. Anyám még jobban bánkódott. Ószülni kezdő haja adott róla bizonyosságot. Atyám is levert volt, de szokása szerint méltóságteljesen viselte el a csapásokat. Megszentségteleníteném búcsúnkat, ha róla csak egy sort is papírra vetnék.

A ránk virradt sötét decemberi reggelen a tábornok különböző parancsokkal szétküldte tisztjeit és kíséretében Bécsbe indult. Szolgának voltam öltözve, hajam koromfeketére festve.

Sűrű ködben vettem búcsút a magyar földtől. Úgy fájt, mintha újból kiteptem volna magam anyám karjából. Akadály nélkül átjutottunk a határon.

Bécsben a tábornok oltalma alatt a francia követségen átvettem az útlevelet és a vasúti állomásra mentem. A derék úr ottmaradt mindaddig, míg a vonat elindult. Igérete szerint rögtön Magyarországra utazott, hogy szerencsés megmeneküléséről értesítse anyámat. Boldog volt, hogy megtehetette neki e szívességet.⁵³

jutalmául a Mária Terézia-rend lovagja lett. Utána a Felvidék nyugati részét védte a magyar csapatok ellen. Lovagias cselekménye után mihamar — 1850 elején — meghalt Trencsénben. Nevét nem jelezte a londoni kiadó.

⁵³ *Br. Mednyánszky Eduárd* — leányának, Margitnak — így beszélt el részletesen Cézár már értesítette szüleinket hazajöveteléről, majd egyik öreg erdőkerülőnk segítségével egy éjtszaka beosont beckói házunkba. Csak hűséges vadászunkat avatták be a titokba. Ő szolgálta ki abban a félreeső szobában, melyben rejtőzött. Csupán éjtszaka, mikor a cselédség aludt, mehettünk hozzája. A vidék tele volt üldöző osztagokkal, és anyánk — izgalmasan eltelt három hét folyamán — ide-oda járt érdekében. Talpig gyászban Pott tábornokhoz hajtatott Trencsénbe, ki ösmerte gyásza okát és meghatottan elébe sietett. Szinte kővé meredt, mikor arra kérte,

Három nap mulva Berlinbe érkeztem. Amint a porosz főváros egyik szállodájában megszálltam, legott a gőzfürdőbe siettem. Fürdés közben észrevettem, hogy fekete cseppek folynak fejemről. Félig fekete, félig szőke lettem. Nem állhattam meg félúton, az átalakulást be kellett fejezmem.

Egy óra mulva más külsővel tértem vissza szállásomra, mint amilyennel távoztam. Éreztem, hogy baj lesz. Szerencsémre útlevelem hajam színéről nem mondott semmit.

Mikor kulcsomat kértem, a helyettes kapus azt felelte, hogy más úr birja szobámat. Le kellett írnom a benne levő tárgyakat, hogy személyem azonosságáról meggyőzzem. Sok vita után elhitte megjegyzésemet, hogy az álmos kapus tévedett, mikor feketének nézett. Mindig szőke voltam.

E kalandom után sietve távoztam Berlinből. Több napi utazás után 1850 január elején francia földre léptem.

*

hogy mentse meg proskribált fiát. Sok könyörgés után megígérte, hogy mindent megtesz, amit lehet. Pott tábornok megnyerése után anyánk Bécsben járt és Fligelly tábornokhoz is fordult, kit szintén még Franciaországból ösmert. Mint fiatal tisztet házukba fogadták, hol tifuszából kiápolta. Fligelly minden habozás nélkül megígérte, hogy ameddig szükséges, Cézárt magánál rejtegeti Bécsben. Erős ostrom után anyánk a francia követségen is sikert ért el. A nagykövet megígérte, hogy Cézárt a követségbe fogadja és francia útlevelemmel a követségi futár kíséretében kiszökteti a monarchiából. Otthoni bujdosása utolsó napján Cézár vadászlibériába öltözött és sötétre festett hajjal-arccal erdön-cserjén át a trencsényi országút egyik kanyarulatához indult. Vele mentem és vártunk. Mikor Pott tábornok fogata közeledett, fájó búcsú után hátravonultam. Cézár kiállt az útra. Amint a fogat megállt, a tábornok Jancsinak szólította s felparancsolta a bakra. Továbbindultak Bécs felé. Az osztrák fővárosban Pott ujonnan szerződött vadászaként átadta Fligellynek, ki még aznap este a francia követség kapujáig kísérte. Cézár beosont és biztonságban volt. Onnan már könnyen menekült a monarchiából.“ (Br. Mednyánszky Margit, férj. Czöbel Istvánné írásbeli közlése.)

(Kb. kétezren távoztak így hosszú időre hazulról. Legtöbbjük a menekülők amaz áradatához tartozott, mely Kossuth Lajossal élén Törökország felé vette útját. A „forradalmi vezérek“ és kísérik csoportját a török kormány — Ausztria és Oroszország nyomása alatt — a bulgáriai Sumlába, majd még külön egy évre a kis-ázsiai Kutahiába internálta. A többi szétszóródott a török birodalomban vagy nyugat felé tartott.

Az útlevel nélkül nyugat felé menekülők Angliába vagy Amerikába törekedtek. Ott senkitől sem kértek igazoló okmányokat. Belgiumban és Franciaországban csak — valódi vagy hamis — útlevelel bírók kaptak tartózkodási engedélyt.

Utóbb az európai és ázsiai Törökországba került bujdosók a Kutahiából kiszabadultak is — kevés kivétellel mindannyian nyugat felé áramlottak.⁵⁵

IX. A keletfranciaországi úri társaságban.

(Francia útlevel birtokában) 1850 január elején Franciaországba érkeztem és anyám óhajára legott (Colmarba) siettem.⁵⁶ Ott élő rokonai szeretettel fogadtak

⁵⁵ A XIX. században nemesak a függetlenségi háború, hanem az utána következett magyar emigráció is szerves része Magyarországnak történetének. A szabadságharc elveszett, de bizonyosságot tett a világ előtt a nemzetben élő erőről és élni akarásáról általában. Az addig ismeretlen magyar nemzetet, mint a haladás képviselőjét, tiszteltté és becsültté tette mindenütt. A Világos utáni bujdosók az ország jogos törekvéseit megismertették a művelt világgal részletesen. Másrészt pusztá létezésükkel is ébren tartották a jobb jövő reményét a nemzetben. Örök érdemük, hogy hatalmas propagandájukkal a magyar kérdést a világpolitika egyik állandó program-pontjává tették, mellyel végre is számolnia kellett a bécsi kormánynak. A magyar bujdosók szívós akciója hathatósan hozzájárult, hogy a nemzet és a Habsburg-ház 1867-ben kibékült és utána Magyarországon a gazdasági fejlődés ötvenéves fénykora következett.

⁵⁶ Colmart a londoni kiadó Q...-nek jelzi a szövegben. A valóság megállapításának meggátolására Alsace helyett Lorraine-be helyezi Q...-t.

körükbe. Hogy megvigasztaljanak, megtettek mindent, amit tehettek.

Nehéz dolog volt ez. A katonai élet kitörölhetetlen nyomot hagyott lelkemben. A francia vidéki élet is más, mint otthon a magyar.

A háború és menekülésem izgalmai után eleinte jól esett az ottani nyugalom. Később unalmasnak, türehetetlennek találtam. Más környezetre volt szükségem, hogy a bujdosással járó melankóliát elűzzem.

Rokonaim oly határozottan tekintettek papnak, hogy nem tudtam, mit tegyek. Megbotránkoztak mindenem, amit mondtam vagy cselekedtem. Folyton harapnom kellett ajkamat, nehogy tréfára járjon el szám. A sajátos francia illemhez kellett tartanom magam. Francia papi ruhában járattak, mely hazánkban szokatlan.

Mindezt elviseltem volna, de rokonaim azt sürgették, hogy napról-napra misét is mondjak. Nem volt hozzá kedvem.

Mikor pap lettem, nem volt önálló hitem. Szó nélkül elfogadtam, amire neveltek és tanítottak. A háború folyamán *(más nézetekkel is jutottam érintkezésbe s)* komoly és gondolkodó férfiú lettem. Rájöttem, hogy az ilyenfajta hit ingadozó és bizonytalan.

(Ágyúdörgés és puskaropogás közt a hazáért és szabadságért lelkesen szolgáltam mint táborigazgató. E magas ideálok betöltötték lelkemet és értük szívesen végeztem a papi funkciókat. Amint a háború lezajlott és velük már nem szolgálhattam a nemzeti eszményeknek, nem volt többé hozzájuk kedvem. A Hedvig iránti szerelmem is kialudt a harcok izgalmaiban. Nem láttam már különös ideált, mely a papi hivatal mellett marasztaljon.)

Csak Colmarban vettem észre, mennyire megváltoztak érzelmeim. Rokonaim nagy súlyt vetettek rá, hogy misézzem s így engedtem kérésüknek. De valahányszor az oltárnál voltam, szívemet szúrta az az érzés, hogy már nem hiszem, amit hozzátartozóim hisznek és vallanak. A

szertartás után elvonultam és szégyeltem magam. Úri érzésem és lelkiösmeretem tiltakozni kezdett, hogy meg-ingott hitemmel tovább misézzem. De nem voltam elég bátor, hogy rokonaimnak kijelentsem, hogy nem lépek többé az oltárhoz. Lelkem nem szabadult meg egészen attól a sok lántól, mely gyermekkorom óta a nevelés útján az egyházhoz szorított.

*

A francia vidéki élet kisszerűsége is bántott.

Hazámban mindenütt, hol megfordultam, csak gaval-léros vendéglátást láttam. A társas érintkezés otthon könnyed és fesztelen. Kastélyunk kapui tárva-nyitva álltak és — akár tudatták érkezésüket, akár nem — örömmel fogadtuk a vendégeket. Másnak eltérő (*vallási és políti-kai*) felfogásával szemben a magyar társaság általában megértő és türelmes.

Anyám családja a régi francia nemességhez tartozik, melyben feszes minden és szertartásos. Jelentéktelen dolgokkal is fontoskodnak. Még a szomszédok is száz formá-hoz vannak kötve. Pontosan számon tartják a látogató-sokat. Egyik a másikon túl akar tenni, pedig mindenki tudja, hogy csak valami titkolt lemondás útján teheti.

A francia vidéki urak körében az intelligencia nagy hiányát is észleltem. Alig beszéltem egyikükkel öt percig, már megakadtam előítéletein. Hiába törtem fejemet, hogy csak arról beszéljek, amin nem ütközik meg.

A politikai és közgazdasági kérdésekről csak a maguk kicsinyes szempontjai szerint mondanak véle-ményt. Eretnekségnek tartották, hogy a vidék részleges őhajaival szembeállítottam a nemzet általános érdekeit. Minden megjegyzésem elől azzal tértek ki, hogy nem szü-ltettem azon a tájon és így nem ösmerem eléggé helyze-tüket. Egymás közt sohasem vitatkoznak. Ha az egyik valamit mond, a másik igenre bólintja fejét.

Az irodalomról sem beszélhettem velük. Franciá-

ország dicsőségétől, (*Victor Hugótól*,) mint köztársasági-tól elfordulnak. (*Voltaire-t*) atheistának bélyegzik. Ilyen általános megbélyegzés alá rejtegetik tudatlanságukat. A türelmetlenség mögött rendszeren korlátoltság lakozik.

Hiába menekültem a nőkhöz. Alsace nőinek már az öltözködési módja bántotta szememet. Pozsonyban és Pesten azt láttam, hogy honfitársnőim ízlésesek és elegánsak. Nézegettem őket és élveztem ruházkodásukat. Még nem voltam Párizsban, de sejtettem, hogy az alsace-i nők ruhái csak a mult évek párizsi divatjának utánezatai. A préfet neje Párizsból annak idején odavitte a legújabb modellt, melynek másolatai talán még most is járják ottan. Kézről-kézre adták szabása mintáit. Ha már nem elegánsak, legalább ízlésesek lettek volna! Nem tudtam rokonszenvezni a rosszul öltözött nőkkel.

Emellett az odavaló nők úgy tettek a társaságban, mintha még a legártatlanabb bókomon is megütköznének. Mindig csak a papot nézték bennem. Tudatlanságuk oly nagy, hogy az üres bókokon kívül nem tudtam mit mondjak nekik. Nem tudtam annyira tetetni magam, mintha a gyermekeikről tartott beszámolóik és a távollevőkről való pletykáik érdekelték volna. Mikor az egyes ételek és italok ízéről tárgyaltak, palástolnom kellett unottságomat.

*

A vidéki nép is más itt, mint otthon.

A magyar paraszt méltóságteljes és komoly. Csak kimérten ereszti a szót. Mikor megszólal, jól eső tisztsággal beszél. Szabad embernek érzi magát. A földesurat nem mint följobbvalóját, hanem mint politikai vezetőjét köszönti. Általában jómódú és egyszerű.

Vasár- és ünnepnapokon a magyar legények hímzett inget vesznek föl és kerek kalapjukhoz virágot tűznek. Parasztleányaink rövid szoknyában és piros esizmában járnak. Hosszú hajukat összefonják és szalaggal diszítik.

Munka közben a legények és leányok dalolnak. Pihenőik alatt a táncot járják.

Csodálatos ellentét. Hatvan év mult el a nagy francia forradalom óta és mintha a francia paraszt még ma is szolgálékű volna! A forradalom előtt a földesúr jobbágya volt, most a polgármester és a pap alázatos szolgája. Nincs meg benne a tudatos hazafiság és a személyes méltóság érzése. Annyira tudatlan, hogy mikor Louis Bonaparte-ot köztársasági elnöknek választották, sok paraszt azt hitte, hogy Nagy Napoleonra szavazott. Azt gondolta, hogy még él.

Az értelmiség olyan jelentéktelen a francia vidéken, hogy nem esodálkozom, hogy a forrongó Párizs oly sokszor dönt a politikai életben.

Kínos a francia vidéken honos melankólia is. (*A provence-belitől eltekintve*) a francia nép ajkáról nem esendül dal és tánra is csak ritkán perdülnek.

Sajnáltni kezdtem a francia népet. Nem hiába hozta ki sodrubból az antik világ tribunjait a nép szenvedése.

*

Mikor Franciaországba érkeztem, az (1848-ban újraszületett) köztársaság vajudott és forrongott. Elnöke, Louis Bonaparte, logikai szükségszerűséggel trónkövetelő volt. A nemzetgyűlésen a (*liberálisokból lett*) reakciók voltak többségben. Az igazi köztársaságiak széthúztak és töredékekre szakadtak. Pedig 1848-ban fényesen kelt föl a liberális eszmék napja. Zászlójuk büszkén lobogott akkor majdnem mindenütt Európában.

Kinek hibájából történt, hogy az a fényes nap a zsarnokok szidalmi közt füst- és vérfelhőbe borult? A francia, német és olasz liberálisok voltak a hibásak, — megtagadták zászlójukat. (*Amint a forradalom menete egy bizonyos határon túllépett, megfújták a vészriadót.*) Azt mondták, hogy meg kell előzni a vérpaddal dolgozó terror uralmát. Kilengésnek nevezték a forradalomnak

még természetes menetét. Olyan eszközökkel éltek ellene, melyeket a zsarnokok használnak a nép ellen.⁵⁷

*

Mazzini Rómában és az ideiglenes forradalmi kormány Párizsban megbukott, mert sajátmaguk kötötték meg kezüket. Mindkettő mérsékeltnek akart tünni, pedig mint forradalmárokat emelte fel őket a háborgó nép. A köztársaság ellenségeit azzal akarták lefegyverezni, hogy simák voltak és engedékenyek. Nem mertek cselekedni

⁵⁷ Az 1848. évi februári forradalom idején Franciaországban a liberális köztársaságiak és a szocialisták az általános választójogot követelték, majd Lajos Fülöp király lemondása után kikiáltották a köztársaságot. Vezérek — Lamartine, Arago, Ledru-Rollin, Blanc és mások — megalakították az ideiglenes kormányt. Mint minden forradalom után, úgy akkor is a helyzet bizonytalansága miatt nagy munkanélküliség állott be. Kiküszöbölésére a forradalmi kormány fölállította a nemzeti műhelyeket, melyekben egyedül Párizsban jóval több mint 100.000 munkanélküli inkább csak látszatmunkával kereste bérét az állami pénztár terhére. A május havában az általános szavazati jog alapján megválasztott Assemblée Constituante liberális polgári többsége megszüntette őket. Milliókat nyeltek el látható haszon nélkül és a proletariátusnak olyan szervezettséget adtak, mely állandóan fenyegette a vagyonos polgárságot. A magát megrövidítettnek érző proletariátus föllázadt, melyet az új kormány csapatai csak három napig tartó véres harc után tudtak leverni. Az erőskezű Cavaignac tábornok, az új kormány feje, csirájában elnyomott minden újabb forradalmi megmozdulást. Ezzel egyúttal véget vetett annak a törekvésnek is, hogy Franciaország támogassa a többi európai országban fellángolt szabadságmozgalmakat. A polgárság nagy többségének rend kellett és nyugalom, nem pedig a népek aktív testvériesülésének megvalósítása. Cavaignac utódja, a köztársasági elnökké megválasztott és voltaképpen a császári trónra törekvő Louis Bonaparte herceg még jobban őrizkedett attól, hogy segítse az autokrata kormányok ellen küzdő népeket. Az új nemzetgyűléssel, — a rendpárti többségű, de a köztársaság államformáját továbbra is fenntartani kívánó Assemblée Législative-val — mindinkább ellentétbe került, úgy hogy a császárság visszaállításának elősegítésére az 1851. évi decemberi államsíny útján hirtelen feloszlatta a nemzetgyűlést és magához ragadta a teljes állami hatalmat. A rend és nyugalom biztosításának jelszavával császárrá választatta magát és csak jóval később — 1859-ben — kényszerült arra, hogy az olasz és magyar forradalmi törekvéseket tetteleg támogassa.

amaz elvüknek megfelelően, mely szerint a népek mind testvérek.

*

Szinte hihetetlen, de tény, hogy az úgynevezett forradalmi francia kormány változatlanul meghagyta a megelőző monarchikus uralom polgári és katonai szervezetét. Csak az általános szavazati jogot keltette új életre.

Ez a jog egymagában mint forma nem sokat ér. A népek nagy gyermekek, kiket előbb tanítani kell, hogy használni tudják e jogukat és szabadságukat általában.

A párizsi nép köztársasági és demokrata. Megvan az általános műveltsége s a politikai élet központjában él. Ott a nép fiainak száz módjuk van rá, hogy művelődjenek, figyeljenek és vezéreikkel beszéljenek.

A vidéken a francia nép még nem öntudatos. Itt a papság mindent megtett, hogy a köztársasági eszme ne terjedjen. Érzi, hogy befolyásának és hatalmának alapja a nép dogmatikus hite és vak engedelmessége. Érzi, hogy a köztársaság lényegéhez tartozik az önálló gondolkodás és szabad véleménynyilvánítás jogának mindenki részére biztosítása. Sajnos, a köztársasági vezérek nem sokat törődtek a vidéki néppel.

A paraszt nem érezte, hogy helyzete a köztársaság útján javult. Csak azt látta, hogy átfestették a királyi címert. Csak azt hallotta, hogy a király helyett ideiglenes kormányról beszélnek. Ugyanazok a hivatalnokok szedték továbbra is az adót a megszokott szigorral. Fiait továbbra is besorozták katonáknak. Borát és gabonáját nehezebben tudta eladni. A munka alkalmá is megcsappant. A vállalkozók nem mertek kockáztatni a zavaros időben.

A vidéki parasztok panaszára papjaik rámutattak arra, hogy minden baj oka a köztársaság.

Mazzini sem fejtette ki minden erejét, hogy Rómába érkezése után a forradalom lángjába borítsa egész Itáliát. Kényszerült távozásakor meg sem bosszulta magát azzal, hogy az inkvizíció titkos levéltárát magával viszi

Angliába. Visszatérésük után az egyházi állam emberei érintetlenül találtak mindent.

Mazzini hibája csak Itáliának ártott. A francia ideiglenes kormány hibáját megszenvedte egész Európa.⁵⁸

*

Magyarországon csak politikai küzdelem volt, nem társadalmi harc. Nemes és paraszt egymás mellett harcolt a nemzeti érzés közösségében. A nemesek nem mondtak le a régi patricius eszmékről és a parasztok nem lázadtak föl ellenük, sőt mint magyarok szívesen követték őket a király által szentesített alkotmány védelmében.

Mikor a függetlenségi háborúba vettem magam, én is nagyobbára tovább éltem abban az arisztokratikus eszmevilágban, melybe születtem és melyben nevelkedtem. Bolygó lovag módjára harcoltam a szabadságért és nem törődtem vele, hogy nemzeti függetlenségünk kivívása után mi következik hazánkban.

Csak Franciaországban kezdtem foglalkozni a szorosán vett demokratikus és szociális eszmékkel. Fontosnak tartottam, hogy mi magyarok a többi európai állam életét is megösmérjük. A népek zsarnokai összetartanak. Nekünk a népekkel kell összeköttetést keresnünk, velük kell szövetséget kötnünk.

Colmarban tanulmányoztam az 1848 utáni francia köztársaság reakciós politikájának problémáját. Olvastam, kérdeztem, gondolkodtam. Láttam a francia nép siralmas helyzetét, kutattam okát és orvoslása módját.

Fölfogásom fejlődését nem igen tudnám megmérni. Csak azt tudom, hogy megsajnáltam a népet és napról-

⁵⁸ Giuseppe Mazzini (1805—72), az egységes és köztársasági Itália mozgalmának vezére, az 1848. évi februári forradalom után mint triumvir a római köztársaság egyik feje lett és megszervezte Róma ellenállását a Louis Bonaparte herceg parancsára ellene felvonult francia csapatokkal szemben.

Mednyánszky Cézár keserűen leszólta az 1848-as forradalmak vezéreit, mert a magyar szabadságharc bukásának egyik okát a főleg Franciaországtól várt segítség elmaradásában látta.

napra többet tanultam. Hazafias érzésem kitágult és filantrop is lettem. A népet, a nagy tömeget is megszerettem.

Patriciusból voltaképpen csak a francia földön lettem a demokrácia híve. Csak itt kezdtem komolyan venni azt az igazságot, hogy az emberek testvérek. Az az elv is régi, hogy „noblesse oblige“. Ha valakinek jobb a módja, nagyobb a tudása és magasabb a rangja, akkor nemcsak szolgálnia, hanem vezetnie is kell a közjó és a haladás érdekében.

Mikor a demokrácia szolgálatára szántam magam, arisztokrata is maradtam. Olyan feladatra vállalkoztam, melynek teljesítésére a legtöbb embernek nincsen ideje s kellő műveltsége. Nem óhajtom a nemeseket a műveletlen tömegbe rántani, hanem (*nevelés útján*) a nagy tömeget hozzájuk fölemelni. Ez felel meg a haladás általános törvényének.

*

Mentül jobban kialakult új politikai fölfogásom, annál terhesebbnek éreztem papi állásomat.

(Mikor colmari tartózkodásom végén megtudtam, hogy Hedvig nagyon érdeklődik egy osztrák tábornok iránt, minden benső kapcsom megszakadt a papsággal.)

Hű maradjak, mikor ideálom hűtlen lett? Hogyan lehettem olyan naív, hogy föláldoztam érte életemet? Hogyan gondolhattam, hogy egy főnemes leány majd csak emlékemnek és emlékemből él, mikor az elsőszülött fítestvérenek juttatott általános öröklési jog következtében vagyontalan marad?

Lelkem mélyén még most is föl-föléled első szerelmem. Ha olyan melódiát hallok, melyet együtt zengtünk, még most is erősebben dobog a szívem. Vajjon ugyan emlékszik-e még rám *cousine-om*?⁵⁹

⁵⁹ Mednyánszky Cézár első szerelme, Br. Mednyánszky Hedvig nemsokára Világos után Br. Lederer Móric tábornok felesége lett. A múlt század kilencvenes éveiben halt meg Grazban.

Eszméim tisztulását lényegesen előmozdította az az értékes ösmeretség, melyet egy érdemes francia úrral még Colmarban kötöttem.

(*Charles Kestner*), több nagy gyár tulajdonosa és a nemzetgyűlés volt tagja, a becsületes milliomos mintaképe. A kisszerű vidékiektől első látásra elütött. Magasan fölöttük áll. Szíve is oly kiváló érték, mint műveltsége. Meggyőződéses köztársasági és hite mellett kitart hűségesen. Olyan demokratának ösmertem meg, ki az előkelő világ kellemeit is tudja becsülni. Politikai ideálmom megtestesülésének láttam. Élveztem a vele töltött időt.

Élénken érdeklődött hazám és száműzött fiai sorsa iránt. Úgy kérdezősködött, mint aki az összes népeket és az összes liberálisokat testvéreinek tekinti. Meghívott, hogy keressem föl Párizsban.⁶⁰

Úntam magam Colmarban. Amint a háború és bujdosás izgalmai után megnyugodtam, hasznos vagy kellemes élet után vágytam. Meg akartam ösmerni a demokráciát a forrásnál, a franciák fővárosában. Honfitársaimat is óhajtottam látni.

Melegen megköszöntem rokonaim szívességét és a tél küszöbén (1850 novemberében) Párizsba utaztam.

X. Vigan és búsan Párizsban.

Ha mindjárt a háború után megyek Párizsba, talán nem ígéz meg annyira, amennyire megígézett. A meg-

⁶⁰ Charles Kestner (1803—1870) egy elfranciásodott német család sarja. Nagyatya mint német birodalmi törvényszéki titkár Charlotte Buff jegyese volt Wetzlarban. Ugyanakkor Goethe is belészeretett, de reménytelensége miatt mihamar elhagyta a várost. Ideálja után mintázta Lotte alakját Werther keserveiben. A jegyesek megesküdték és boldogan éltek. Fiaik közül az egyik Strasbourg-ban megnősült és Alsace-ba költözött. Ennek fia Charles Kestner, ki atyja gyári vállalatából megszervezte az alsace-i kémiai nagyipart. Jóléti intézmények alapításával atyailag gondoskodott munkásairól. Nevének jelzése a londoni szövegben *Monsieur R...*

előző két év izgalma még friss volt lelkemben. De száműzetésem első helyén — Colmarban — lecsöndesedtem. Forradalmunk és háborunk eseményeit már az idő távlatában láttam.⁶¹ Agyammal és szívemmel készen álltam, hogy új izgalmakba vessem magam.

Nem sokat jártam még addig az európai országokban. De mindenki tudja, hogy Itáliából, minden zsarnokság ellenségének földjéről, (az 1848. évi olasz forradalmak leverése után) kitiltották a száműzötteket. Angliába a forradalom előtt azt hitték rólunk, hogy kétlábú és gyémántkövekkel díszített medvék vagyunk. A forradalom folyamán megösmertek ugyan minket és a legtöbb rokonszenvet mutatták ügyünk iránt, de azért mégsem telepedtem meg Londonban. Magyarországon kívül nem tudtam kellemesebb helyet Párizsnál.

Párizs a gondtalan mágnás ideálja. Amint a főnemes megúnta az otthoni mulatozást, a vigalmak forrásánál akarja habzsolni az élveket.

A forradalmár Mekkája is a franciák fővárosa. Ott a színhelyén ösméri meg Danton és Vergniaud szellemét legjobban. Hozzáemelkedik és belémerül, amint azt a levegőt szívja, mely őket éltette és amint azt a csatatéret nézi, hol a nép sokszor győzött, de éppoly sokszor elbukott.

A mágnás és a forradalmár messziről lesi, hogy magába kapja az első forró lehelletet, mely a szenvedélyek ama gyújtópontjából feléjük áramlik. A Boulevard-ok levegője tele gyönyörrel és forradalmi lázzal.

Mindig szerettem Franciaországot s mindig vágytam utána. Francia anyától születtem s második hazámnak tekintem. De Alsace-ban nem találtam meg azt, amiről hallottam, olvastam, álmodoztam.

⁶¹ Még Colmarból bocsátotta Mednyánszky Cézár a Párizsba menekült és a függetlenségi háború történetét megírni kezdő Horváth Mihály rendelkezésére a főhadiszálláson és a hadügyminisztériumban szerzett sokféle ösméretét. (*Márki S., Horváth Mihály élete, 1917. 153. l.*)

Nemcsak szórakozni vágytam Párizsban. Nemcsak világhírességet és inspirációt kerestem ottan. Oda mint álmodozó is indultam. Arra is vágytam, hogy eszményeim megvalósulva is lássam.

Sokat vártam a francia fővárostól, de nem túlsokat. Legott megigézett. Míg a köztársaság élt, nem is csalódtam.

Politikai élete forrongott. Ujságjai szabadon irtak s merészen vitatkoztak. Ha néha szitkokat szórtak, akkor is könnyedén és szellemesen szóltak. Politikáról beszéltek a szalónban és a klubban, az utcán és a kávéházban. Még a szépirodalom is politikai tónusban pezsdült. A pillanat izgalma adta hangja árnyalatát. E pezsgő politikai élet fölötté állt annak, amit otthon láttam (*Pozsonyban és Pesten*).

Igaz, az 1848. év első lelkesedése akkor már Párizsban is lelohadt, de az akkori ideiglenes kormány reakciós tervei miatt az igazi köztársasági párt résen állt. A nemzetgyűlésen kisebbségben volt, de mozgékonyásával és vészkiáltásaival ébren tartotta a közvéleményt.

Máskülönben is boldognak éreztem magam ottan. Honfitársakkal találkoztam. Régi barátaimmal és olyanokkal is, kiket otthon nem ösmertem. A közös balsors testvérekké tett.⁶²

Szinte mindannyian fiatalok voltunk és lelkesek. Azt hittük, hogy előbb-utóbb az igazi köztársaságiak kerülnek uralomra Franciaországban. (*Abban biztunk, hogy a francia köztársaságból újra megindul a forradalmi áramlat és végighömpölyög Európán.*) Azt remél-

⁶² 1850 december elején Mednyánszky Cézár már Párizsban volt. A nemzetsége köznemesi ágából származott *Mednyánszky Sándor* honvédalezredes az 1850 december 13-án írt és a bécsi cabinet noir által elfogott levelében ezt írta Mihály bátyjának Egerbe: „Párizsban lakom néhány kiváló emigráns, mint Szemere, Vukovics, Horváth, Teleki László, Mednyánszky Cézár stb. társaságában“. (*Haute Police, Berlin 21/6, 1850. 93 B. jelzésű irat a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban.*)

tük, hogy Franciaország háborúba keveredik Ausztriával, mi pedig hazamegyünk s győzünk, vagy meghalunk. Száműzetésünket muló bajnak néztük, melynek elvise- léseért hálás lesz nemzetünk.⁶³

Hogy a bujdosás keserveit megkönnyítsük, belevetet- tük magunkat a mulatozás árjába.

Ha már Görgey táborában tűz voltam és láng, sok- kal inkább az lettem Párizsban. Oly boldognak éreztem magam, hogy megfeledeztem róla, hogy még pap voltam. (*Mint világi ember éltem.*)

Nem mondhatom magamról, hogy Isten csak azért teremtett, hogy megkínózzon. Sok szenvedésen mentem át,

⁶³ Mednyánszky Cézár — éppúgy mint Teleki László — re- ményeinek csillaga soká Alexandre Ledru-Rollin volt, ki az 1848. évi forradalom után a francia ideiglenes kormány belügyminisztere lett, de a köztársasági elnök választása alkalmával kisebbségben maradt Louis Bonaparte herceggel szemben. Mint a szélső ellenzék vezére 1849 nyarán a demokratikus köztársaság érdekében állam- csínyt rendezett, melynek gyors elnyomása után Londonba mene- kült. Ott az olasz Mazzini, a lengyel Worcell, a német Ruge, a ro- mán Dimitriu Bratianu és más bujdosó forradalmárok társaságá- ban megalapította a központi forradalmi Comitét, mely az európai demokratikus forradalom megszervezését tűzte ki céljául. Ehhez később Kossuth Lajos is csatlakozott és a Világos utáni emigráció egy ideig tőle várta Magyarország szabadságának feltámadását. Így az osztrák kémjelentések 1851 május 3-i összefoglalása szerint Teleki László és Mednyánszky Cézár „a Montagne egy részével összeköttetésben álltak”. (*Inform. Prot. 6006. sz. a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchívban.*) A készülő európai forradalom reményé- ben a párizsi emigráció testülete is az 1851 július 2-án hozott hatá- rozata szerint egyhangulag a debreceni trónfosztás és szótöbbséggel a demokratikus-köztársasági államforma álláspontját vallotta ma- gáénak. Aláírták Gr. Andrássy Gyula, Nemeskéri Kiss Miklós, Vu- kovics Sebő, Gr. Esterházy Pál, Gr. Karacsay Sándor, Br. Med- nyánszky Cézár, Somssich János, Gr. Bethlen Gergely, Gr. Seherr- Thoss Artur, Asztalos Sándor és mások. A távollévő elnök — Gr. Teleki László — utólag szintén hozzájárult a határozathoz. (*A Magyar Nemzeti Múzeum Kossuth-levéltárában, 826. szám.*) Az emigrációnak e szélsőséges álláspontja külpolitikai eligazodásának módosulásával megváltozott. A Habsburg-ház trónfosztása mellett megmaradt híven mindvégig, de az 1859/60. évi magyar-francia- olasz antanttal kapcsolatban már az alkotmányos magyar királyság eszméjét vallotta magáénak egy savoyai királyi herceggel a trónon. Ezt az időt nem érte meg Mednyánszky Cézár.

de mindig megvigasztalt a boldogság egy-egy órája. Sajnos, a jóleső órák csak epizódok voltak bujdosásomban.

*

Mikor (*a Vág völgyétől*) elbúcsúztam, szüleim jól elláttak pénzzel. Colmarban nagyon keveset költöttem s Párizsba tömött tárcával érkeztem.

Párizs örvény, mely magával rántja az idegent. Könnyelmű voltam és költekeztem. Bíztam benne, hogy majd küldenek pénzt hazulról.

A bécsi kormány által szervezett cabinet noir felfogott minden levelet, melyet az otthoniakkal váltottak a bujdosók. Ez eleinte könnyű volt, hiszen egymás rendes címére írtunk. Így hiába vártam pénzt szüleimtől.⁶⁴

Bár családom Angliában vagy Franciaországban nem számítana gazdagnak, otthon (*Világosig*) jómódban élt. Addig sohasem voltam szükségben. Ha a harcmezőn sokszor a földön háltam s mint bujdosó otthon néha éheztem, tárcám mindig tele volt pénzzel. Az ilyen nélkülvölés inkább kaland, mint szenvedés. Sohasem hittem volna, hogy egy napon majd azt kérdem magamtól, vajjon miből fizetem ki szobámat, ebédemet.

Még megmaradt néhány frankom azt mutatta, hogy a nyomor kopogtat ajtómon. Miből éljek? Talán kéregessek? Inkább éhenhalok, semhogy másnak terhére essek. Bajtársaim maguk is szűkösen éltek. Dolgozzak és keressek? Hogyan? Csak a papi funkciók végzésére tanítottak.

Későbbi éveimben, mikor jövöm reménységei nagyon elhalványultak, talán föbbe lövöm magam ilyen helyzetben. De akkor élni vágytam. Ha nem akartam mások terhére

⁶⁴ Hosszú ideig tartott, míg hirnökök, küldöncök és álnevek útján a bujdosók egyenkint megszerezhették az otthoni hozzátartozóikkal való többé-kevésbé rendszeres levélbeli összeköttetést. Mednyánszky Cézár akkor a Champs-Élysées melletti Rue Matignon 14. sz. házában lakott. (*Pulszky Ferenchez 1850 dec. 6-án intézett levele a Nemzeti Múzeum kéziratárájában levő Pulszky-gyűjteményben.*)

lenni, le kellett mondanom a szabadságról, melyet megszerettem. Magamra kellett öltennem azt a ruhát, melyet félretettem. A magam terhére kellett lennem.

A hazájuktól és családjuktól messzire száműzötteknek meg kell bocsátani, ha a nyomortól hajtva nem bizonyulnak erőseknek.

Egyik nemeslelkű honfitársnőm, (*a Párizsban lakó özv. De Gerando-né, szül. Gróf Teleki Emma*) nagy rokonszenvet érzett a magyar bujdosók iránt. Finom lelkével megsejtette szükségemet és gyermekei tanításával bízott meg. E jövedelemem nem volt elég. Napról-napra közelgett az óra, melyben kifogyok mindenből, amit hazulról hoztam. Kínos küzdelem után megadtam magam a sorsnak és az egyik párizsi Faubourg-ban misézőpap lettem.

El voltam rá készülve, hogy majd tépni fognak azok a magam ellen tett szemrehányások, melyektől már Colmarban szenvedtem. Úgy is volt. Emellett olyan bosszúság is ért (*a templom sekrestyéjében*), melyre nem is gondoltam.

Tudtam, hogy a francia papok a forradalom ellenségei, de azt hittem, hogy máskülönben olyanok, mint magyar pályatársaik. Tévedtem. Az itteni papok közül a párizsit féktelen ambíció fűti, melyben legtöbbje csalódik. Nem egy közülük indulatos, mert boldogtalan. Igazságtalanságnak érzi életét. A sekrestyében is megfélelkezik magáról és alkalomadtán káromkodik.

Nap-nap után tapasztaltam, hogy jelenlétemmel nem törődnek. Megalázva éreztem magam, hogy magukfajtajának hisznek. Nem egyszer akartam tiltakozni modoruk ellen, de élni akartam és hallgattam.⁶⁵

*

Szomorúak voltak azok az órák, melyeket reggelen-

⁶⁵ Mednyánszky Cézár nem a francia papokról általában, — annál kevésbé a maiakról, — hanem csak néhány korabeli párizsi papról szól e helyen.

ként a templomban töltöttem. Kárpótlásul kellemesek voltak estéim.

Charles Kestner nemzetgyűlési képviselő még Colmarban meghívott és Párizsban bemutatott családjának. Neje és leánya, Matild, oly szívesen fogadott, hogy megkönnyebbültem körükben.⁶⁶

Nem voltunk mindjárt annyira bizalmasok, hogy elmondjam bánatomat. De mikor mindinkább képmutatással vádolt lelkiösmeretem és egy reggelen különösen fölháborítottak a párizsi abbék, alig vártam az estét, hogy Kestneréknél megnyugodjam. Kiöntöttem előttük keserűemet és kérdeztem őket, vajjon még becsületesnek tartanak-e? Megszorították kezemet és nem fordultak el, mikor búcsúztam.

Boldog voltam azon az estén s megbékültem sorsommal. Órákon át bolyongtam a nagy Boulevard-on. A város mély álomba merült.

Hálát adtam az égnek, hogy megvigasztalt. Ösztönösen néztem a csillagokat, melyek egyformán ragyognak boldogtalanok és boldogok fölött. Oly misztikusan tündökölnek, mintha belenyúlnának az emberi sorsba.

Rájuk tekintve, még a szerencse fia is érzi, hogy jelentéktelen törpe. Félénken kérdi, vajjon boldogsága örökké tart-e?

A száműzött lelke reménykedve emelkedik feléjük és a titokzatos égi tüneményekben részvétet keres. Önkéntelenül kérdi, vajjon szenvedésének nem lesz vége?

⁶⁶ Charles Kestner francia nagyiparos és nemzetgyűlési képviselő neje Eugénie Rigau (1806—1890) volt, egy alsace-i patricius-család sarja. Nevének jelzése a londoni szövegben *Madame R...* Leányaik közül az egyik Charles Floquet államférfi, a másik August Scheurer szenátor, a legidősebbik Victor Chauffour nemzetgyűlési képviselő felesége lett. Mednyánszky Cézár csak Matildot nevezi meg művében, ki 1832-ben született és így megösmékedésük idején tizenéves volt. (Eggers F., *Die Kestner*, 1905. *A brémai Staatsbibliothek által megküldött hiteles másolatok nyomán.*) A család fényes házat vitt az Elysée- és Bourbon-palota közelében. (B. M. Akten 765, sz. a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban.)

Flügelék. A párizsi emigráció gyülekezése és élete.

(Párizs a magyar emigráció egyik központja Európában. Vajjon kik gyülekeztek ott össze a bujdosók közül? Hogyan élnek és mivel foglalkoznak? Búfelejtőnek hol mulatnak, hogyan szórakoznak?)

[Gróf Teleki László párizsi követünk 1848 szeptemberében nagy reménységgel indult útjára.] Számított a francia köztársasági kormány rokonszenvére és a franciák hagyományos Habsburg-ellenes politikájára. Munkatársai Szabó Imre ezredes és katonai attasé, továbbá Szarvady Frigyes hírlapíró és követségi titkár voltak. Vele együtt működött az 1849 nyarán futárként érkezett Nemeskéri Kiss Miklós ezredes is.

Követünk jó összeköttetéseket teremtett a francia politikai körökben. Amint azonban a császári trónra vágyó Louis Bonaparte köztársasági elnök lett, a francia kormány a magyar ügy javára is szolgáló francia forradalmi propagandával mindjobban szembeszállt. Világos óta Teleki csak mint a Franciaországba érkezett magyar menekültek képviselője szerepel a hivatalos francia világban. Sokat tartózkodik Genfben.

A magyar követség oltalma alatt és útmutatása mellett helyezkedett el a magyar bujdosók tekintélyes része Párizsban.⁶⁷

*

⁶⁷ A tulajdonképpeni menekültek közül elsőnek 1849 novemberében Szemere Bertalan miniszterelnök érkezett Párizsba. Orsován véletlenül kezébe jutottak a már előbb török földre lépett Kossuth részére küldött szerb útlevél-blanketták, melyeket a maga és barátai részére sikerrel felhasznált Viddinben.

Igy kerültek el — Szemerével együtt — a török internáltatást és jutottak hamarosan a francia fővárosba Hajnik Pál rendőrfőnök, Fülepp Lipót kormánybiztos, Bittó István, Imrédy Lipót és Ivánka Zsigmond képviselők. Közülük Bittó már 1851-ben amnesztiát kapott és hazatért. Gorové István, Irányi Dániel, Lónyay Menyhért, Ullmann György és Csernátony Lajos képviselők Ausztrián át menekültek Párizsba. Közülük Lónyay — családja kérésére — Haynau megkegyelmezettjei jegyzékére került és már 1850 nyarán visszatért hazájába.

Miből élnek a párizsi bujdosók? Mivel foglalkoznak az ottani bajtársak?

Franciaországban a készülő diktatúra már 1849 végén szorgosan ellenőrizte az érkező idegeneket. Nemcsak személyazonosságukat kellett igazolniok, hanem bizonyosságot kellett adniok megélhetésüket biztosító jövedelmükről is. A magyar bujdosóknak csak Gróf Teleki László igazolása alapján adtak tartózkodási engedélyt. Igazolása kivételes esetekben a hiányzó útlevelet is pótolta. Ugyancsak az ő igazolása alapján kapnak a Franciaországban már letelepedett magyar emigránsok francia útlevelet más országba utazásuk céljára.

Igy Párizs inkább a magasabb társadalmi rétegből való bujdosók gyűlőhelye lett. Legtöbbjük otthonról élvez kisebb-nagyobb segélyt vagy rendes apanage-t. Legjobban bírja, illetve bírta magát a francia főnemességbe házasodott Kiss Miklós, a jelentős magánvagyonnal rendelkező Schmidegg Kálmán, továbbá a hazulról bőségesen támogatott két Károlyi, Andrásy és Gorové.

Polgári foglalkozás útján ott aránylag csak kevés bujdosó gondoskodik, illetve gondoskodott megélhetéséről. Közéjük tartozik, illetve tartozott Horváth Mihály, Irányi Dániel, Fülepp Lipót, Hajnik Pál, Katona Miklós, Csernátony Lajos, Simonyi Ernő, Szarvady Frigyes és néhány más kisebbrendű emigráns.

Londonból a francia fővárosba jött Klapka György tábornok, Brüsszelből Almásy Pál képviselőházi elnök, továbbá Horváth Mihály püspök és miniszter. Az utóbbi 1850 őszén a Párizs melletti Montmorencyba ment, hol a szintén emigrált özv. Gr. Batthyány Lajosné gyermekeinek nevelője lett. Horváth és Klapka később Genfben telepedtek meg.

Hamburgon át Párizsba jött Beöthy Ödön kormánybiztos és főispán, Ivánkovics Lajos kormánybiztos, Kászonyi József ezredes és Gr. Seherr-Thoss Artur honvédszázados. Gr. Andrásy Gyula ezredes és magyar követ Konstantinápolyból az őt mindjobban szorongató ausztriai követség fondorlatai elől szintén menekült és rövid londoni tartózkodása után Párizsban huzódott meg. Ott élt Gr. Andrásy Aladár alezredes is, mielőtt Londonba költözött.

Párizsban telepedtek meg Gr. Bethlen Gergely és Asztalos

Igaz, a párizsi bujdosók nagyobb része többé-kevésbé gond nélkül él. De néha hónapokig késik a nagy kerülő úton hozzájuk csempészett pénz s emiatt nem egyszer a legszükségesebb helyzetbe sodródnak. Máskor a reméltnél nagyobb összeghez jutnak és akkor habzsolva pótolják azt, amit elmulasztottak.

*

Vajjon hogyan töltik szabad óráikat a párizsi bajtársak? Höl és hogyan szórakoznak?

Ha egyedül vannak, búsulnak és sóvárognak hazájuk után. Hogy vigasztalódjanak, járnak-kelnek és módjuk szerint mulatnak. Néha csapongó jókedvvel igyekeznek elfelejteni a bűt. Vannak, kik kedvtelésből dolgoznak és tanulnak. A munka is vigasztal. Aki pedig kemény munkával küszködik a létért, annak nincs is ideje, hogy sokat töprengjen sorsa fölött.

Nap-nap után egy boulevard-i kávéházban verődik

Sándor ezredesek, továbbá Gr. Schmidegg Kálmán huszárkapitány is. Asztalos később Genfbe vonult.

Mindjárt Világos után néhány évet a francia fővárosban töltött még Gr. Karacsay Sándor véisztörvényszéki elnök, Czecz János tábornok, Gr. Károlyi Ede alezredes és Gr. Károlyi Sándor huszárkapitány. Odamenekült Ráth Nándor őrnagy is, ki ott kereskedelmi utazó, majd gazdag csipkegyáros lett. Rövid időt töltöttek ottan Vukovics Sebő miniszter, Vetter Antal altábornagy, továbbá Gr. Teleki Sándor ezredes és kormánybiztos.

A kis-ázsiai internáltatásból 1851-ben kiszabadult Mészáros Lázár altábornagy először szintén Párizsban huzódott meg. Onnan ugyanakkor odavonult Gr. Batthyány Kázmér miniszter is, ki 1854-ben bekövetkezett haláláig a francia fővárosban élt. Felesége, Gr. Keglevich Augusztá, mindenhova követte. A Kis-Ázsiából jött lengyel emigránsok közül Gr. Dembinszky Henrik altábornagy és Gr. Zamoiszky László ezredes szintén Párizsban telepedtek meg. Később Visoczky József tábornok és a lengyel légió parancsnoka Londonból ugyancsak odavonult.

A decemberi államesiny utáni rendőri zaklatások elől Mészáros és Teleki Sándor mihamar Jersey szigetére menekültek. Ugyanabból az okból Szabó Imre és Csernátony Angliába költöztek, Beöthy majd Jersey szigetén, majd Londonban huzódott meg. Vukovics az emigránsok rendőri ellenőrzése elől még az államesiny előtt vonult az angol fővárosba. A legtöbb párizsi emigráns inkább jelentkezett kéthetenkint a rendőrségnél, csakhogy a fény és gyönyör városában

össze a magyar társaság. Este félhat és hat óra közt jórésze a *Passage de l' Opérában* találkozik. Kiknek rendben van tárcájuk és nem ígérkeztek vagy más okból nem mentek máshova, onnan együtt rendszeren a *Teleki László szokott szállásának éttermébe vonulnak esti ebédre.*⁶⁸ Ha kiadás összeg érkezett hazulról, a jó nap öröme a *Palais-Royalba járnak Vefourhoz lukullusi diner-re.*

Aki teheti, nyáron falura vagy a tengerhez megy a hőség elől. Akik Párizsban maradnak, módjuk és kedvük

tovább élhessen. Az akkori európai helyzet az emigráció nyílt politikai tevékenységére úgy sem volt alkalmas.

Amint Bonaparte hereg államcsinyje 1851 decembere után a párizsi emigránsok egy részét Angliába sodorta, úgy viszont a második császárság csillogó fénye Párizsba csábította az előbb Londonban bujdosó mágánusokat. Így költözött 1853-ban Párizsba Gr. Esterházy Pál ezredes és Gr. Csáky László kormánybiztos és főispán.

Jámbor-Hiador Pál miniszteri titkár és forradalmi költő mint francia író és magyar levelező élt a francia fővárosban. Orosz József közíró, majd külügyminisztériumi titkár Londonból került Párizsba és ott kémkedéssel való igaztalan meggyanúsítása miatt kioltotta saját életét. Ugyanott Országó Antal főhadnagy fényképész, Földvári Sándor hadnagy kiskereskedő lett. Ott telepedett meg 1855-ben az időközben Amerikát járt Katona Miklós ezredes is. Horn Ede tábori lelkész 1856-ban Brüsszelből költözött oda s mint hírlapíró fáradt a magyar ügyért.

Molitor Gusztáv főhadnagy két évig volt a francia fővárosban, mielőtt Kaliforniába utazott. Simonyi Ernő fősolgabíró és guerilla-csapatparancsnok is hosszabb időt töltött ott, különben Angliában élt. Párizsban tartózkodott 1854 és 1855-ben Türr István is mint nyugalmazott olasz-magyarországból légióparancsnok. Teljesen elvonulva időzött ott két éven át a kis-ázsiai internáltatásból érkezett Szöllösy Ferenc kormányzói titkár, kit a Kutahiában végzett kémkedése miatt az emigrációból kiközösítették.

A felsoroltakon kívül csak kevés más magyar bujdosó — polgári tisztviselő, honvédtiszt, altiszt és közvitéz — huzódott meg a francia fővárosban.

⁶⁸ Gr. Teleki László Párizsban 1851-től fogva rendszeren a Boulevard des Italiens mellett, a Rue Taitbout 4. sz. alatti Hôtel d'Espagne-ban lakott. Odaszálltak többnyire a máshol élő magyar bujdosók és nagyrészen a Magyarországból jött előkelőségek is. Éttermének magyar asztala volt a legdíszesebbik. A magyarok tiszteletére a szálloda neve utóbb Hôtel de l'Espagne et de Hongrie lett. (*Teleki László levelei Kossuthoz a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában és Degré A., Visszaemlékezéseim, 1883. 216. l.*)

szerint a Bois-ba sétálnak, kocsiznak vagy lovagolnak. Az esti ebéd után rendszeren az Elysées-n járnak és néha a tánckertekbe látogatnak. A Soirée musicale et dansante-ok közül a Rond-Point-nál lévő Jardin Mabille-t kedvelik legjobban. Fényes kivilágítás és víg zene mellett nyilvános bálok folynak ott nyaranta a szabadban.

Télen a nagy Boulevard-on sétálnak s este néha színházba járnak vagy valamely táncterembe néznek. Időről-időre megjelennek Nemeskéri Kiss Miklós palotájában s résztvesznek estélyein. Máskor a magyarbarát Lady Langdale termeiben gyűlnek össze. Gorové István is sokszor meghívja honfitársait teaestélyre. A hazulról érkezett arisztokrata nők szintén maguk köré gyűjtik őket. Az első években özvegy Gróf Batthyány Lajosné és Gróf Károlyi Györgyné, utóbb Báró Bornemissza Ignácné, Gróf Teleki Miksáné és mások hívták meg a bujdosókat fekete kávéra vagy teára.

Az emigráció főnemesei sűrűn érintkeznek a francia arisztokráciával és szívesen barátkoznak a szintén száműzött lengyel mágnásokkal. Néhányan közülük a republikánus baloldal kiválóságainak kedvelt vendégei voltak.

Időről-időre felbukkan Párizsban egy-egy külföldi tourné-n járó magyar cigányzenekar. A magyar bujdosók legszebb napjai, mikor Kálozdi, Patikárus vagy Horányi bandájának hangjai mellett sírnak és vigadnak.

A párizsi magyar emigrások időről-időre Londonba rándulnak s a száműzetés keserve ellen ott is keresnek vigaszt, gyógyulást. Új világot is látnak ott és sokat tanulnak.)

XI. Borúra derű.

A természet föléledt, már rügyeztek a fák. Első párizsi telem elmúlt s megjött a tavasz. (Az emberek vidámabbak lettek), csak bennem nem frissült föl az élet. (Kestnerékben megértő lelkekre találtam. Megköny-

nyebbültem és mégsem voltam nyugodt.) Lelkemet nyomta valami, akárcsak az ólomköpenyeg, mellyel — Dante szerint — a képmutatót büntetik a pokolban.

Szegényes szobámban búsultam (egy áprilisi délután), mikor megnyilt az ajtó s felém tart (a jó Schmidegg Kálmán). Váratlanul érkezett, s könnyezve borultunk egymás nyakába. Örültünk mint két egymásra talált árva.⁷⁰

Együtt nőttünk föl és ismertük egymás családját. Bajtársak voltunk a háborúban. Együtt voltunk orosz foglyok is és az ősz Csányi László szavára külön-külön távoztunk az országból. Kétséges volt, vajjon viszontlátjuk-e egymást valaha.

Drága jó barátom érzékeny volt, mint a mimóza és fölötte tartózkodó. Mintha félt volna, hogy megbántják, ha valakinek föltárja lelkét. Nemeslelkű gavallér is volt, kinél nemesebb lelket nem ösmertem. A háborúban megrendült az egészsége, de lelke erős maradt. Szelleme szikrázott és tisztán ítélkezett.

Barátomnak elpanaszoltam keservemet. Elmondtam azt is, hogy legújabbán még rosszabb lett helyzetem. (Özvegy De Gerando-né) — gyermekeivel együtt — egy időre elhagyja Párizst. Majd csak papi állásom jövedelmére támaszkodhatom.

Kálmán vallási világnézete az egyszerű istenhit volt. Mikor látta, hogy csak a végső szükség vitt rá újabb papi ténykedésekre, azt tanácsolta, hogy hagyjak föl vele rögtön. Fölejánlotta, sőt kötelességének tartotta, hogy jobb helyzetét velem megossza, míg családom majd rendesen támogathat.

Oly finom volt, hogy már előre számolt érzékenységgel. Hangsúlyozta, hogy gyermekkori barátom

⁷⁰ Gr. Schmidegg Kálmán rokkant volta miatt nem hagyhatta el hamar az országot. Az osztrákok nem sorozták ugyan be császári közlegénynek, de ő nem tudta tovább nézni a rémuralom borzalmaival. Birtokai értékesítése után követte menekült bajtársait. Házat vett és megtelepedett Párizsban.

segítségét igénybe vehetem anélkül, hogy ezzel csorba esnék büszkeségemen. Ha megélhetésemet így biztosíthatom, helyén való volna-e, ha csak ezért tovább folytatnám a papi funkciókat? Szinte kért, mintha szívesség volna részemről, ha jövedelmében osztozkodom.

Csak arra vártam, hogy Kálmán is meggyőzzön. Magamban úgylis éreztem, hogy beteges érzékenység volna, ha visszautasítanám ajánlatát. Baráti segítségét elfogadtam és papi ruhámat félretettem örökre.⁷¹

*

Ha nem veszek részt a függetlenségi háborúban és nem kényszerülök menekülni hazánkból, talán nem hasonlom meg pályámmal annyira, mint ahogyan itt a külföldön velem meghasonlottam. Valószínűleg még ma is aggály nélkül miséznek és talán ugrásszerűen emelkednek a hierarchia létráján.

A magyar papság körében talán megtaláltam volna helyemet. Otthon a papok általában liberálisok. Ha szabadelvűségük bűn, akkor földoldozza alóla sok más erényük. (A fiatalok a függetlenségi háború alatt siettek, hogy szolgáljanak a hadseregben. Főpapjaink is hazafiások voltak.

A magyar papság körében egyáltalában a legtisztelteméltóbb férfiakkal találkoztam. Bármit is gondol talán magában egyik-másik magyar pap, modora magasan áll az említett párizsi papoké fölött.

*

⁷¹ E lépésével Mednyánszky Cézár nem volt akkor egyedül. Más bujdosó magyar papot is magával sodort a nagyvilági környezet és a forradalom szelleme. Rónay Jácint, később pozsonyi prépost, mint világi ember élt tizenhét évig Londonban. Horváth Mihály, királyilag kinevezett püspök és később vaskaszentmártoni apát, száműzetése második felében szintén világi ember volt, sőt Genfben törvényes polgári házasságot is kötött. Jámbor-Hiador Pál, a költő-pap és később országgyűlési képviselő, Párizsban laikus férfitá lett. Ugyanakkor itthon Gr. Zichy Domokos veszprémi püspök lemondott állásáról, hogy mint világi ember élje életét.

A hazai légkörben papi voltom nem is hozott zavarba. Nyiltan lehettem liberális és hazafi. *(A minden emberben szunnyadó és bennem is fölébredt harci ösztön a nemzeti ideálokért való küzdelemben kiélhette magát teljesen.)*

Colmarban már bántam, hogy pap lettem. Rokonaim a sekrestye világába tereltek, pedig nem volt hozzá kedvem. Bántott, hogy tetetnem kell valamit, amiben már nem hittem. *(Megszűnt a magyar harci ideálok hajtóereje is, melyekért szívesen végeztem volt a papi funkciókat.)*

Párizsba érkezésem után egy ideig mint világi ember éltem és papi állásom problémájával nem törődtem. Amint *(megrendült hittel)* újból magamra vettem a papi ruhát és gondolkozni kezdtem, rájöttem arra, hogy helyzetem fölötte félszeg. Ha lelkiismeretem tiltakozása ellenére tovább folytatom papi ténykedésemet, képmutató vagyok s már nem becsülhetem magam. Praktikus tanulmányaim napról-napra mindjobban elidegenítettek a papságtól és az egyháztól.

Amint barátom jóvoltából már nem kellett papi funkciókat végezni, megvolt a kellő nyugalom, hogy helyzetemet tisztázzam. Theológiai és bölcséleti munkákat tanulmányoztam. Napról-napra éreztem, hogyan dől össze részenként a lelkembe rakott hagyományos eszmé-építmény.

*

Ha hitevesztetten világi ember vagyok, bizonyára nem zavar semmi. Elvégzem polgári kötelességeimet és becsületes ember vagyok. De pap voltam és az a kérdés foglalkoztatott, hogy hogyan szabadulhatok meg egy állástól, melynek kötelességeit nem teljesíthetem.

Vajjon nem kötöttem-e le magam örök fogadással, hogy az egyháznak szolgálok s az általa kívánt sajátos életmód szerint élek? Vajjon nem becsületbeli kötelességem, hogy megtartsam, amit fogadtam?

Igaz, tanulmányaim közben rájöttem, hogy az örök fogadás voltaképpen megengedhetetlen. De vajjon

e fölfogásom elég-e, hogy alóla föloldozva érezzem magam?

Lelkiösmereti küzdelmeimben Gioberti abbéhoz fordultam, ki őszintén össze tudta egyeztetni papi voltát a demokráciával. Jó szíve liberálissá tette. A pápaság híve volt, de egyúttal egy mérsékelt liberális párt feje és 1848-ban a szárd-piemonti kormány elnöke. Később hazájának követe lett Párizsban, de tisztségéről lemondott és haláláig a francia fővárosban élt. Művei olvasása után nem kételkedhettem liberális felfogásának őszinteségében. Azt reméltem, hogy bölcsességével lelkiösmereti harcainnak mihamar véget vet.

Amint személyesen megösmertem, legott láttam, hogy csalódtam. Humánus érzelmei miatt a zsarnokság és a zsarnokok ellensége volt, de egyúttal félnék és fantáziájában csapongó maradt. Nem látta a pápaságot és a katholicizmust sem olyannak, amilyen, hanem álomszerűen olyannak nézte, amilyennek szerinte lennie kellene. Valami ideális kereszténységet és valami kellemes, de fölületes liberalizmust egyesített bölcséleti rendszerében.

Szívesen fogadott és meghallgatott. Rendszerének kifejtése után rájöttem, hogy alapelvein már rég túlhaladtam. Ékesszóló volt és igazmondó, de rendszere olyanoknak való, kik jobban szeretik a szentimentális költészetet, mint a rideg igazság utáni törekvést. Tiszteletteljesen elbúcsúztam.⁷²

Aggályaim elosztatása végett egy kiváló tudóshoz mentem. Félicité de Lamennais művei annyira elragadtak, hogy — bár nem osztom minden gondolatát — teljes bizalommal tőle kértem felvilágosítást.

⁷² Vincenzo Gioberti (1801—52), olasz államférfi és bölcész, a politikában a liberalizmus híve és a bölcséletben az ontologizmus rendszerének építője volt. Katholikus pap létére Piemont vezérlete alatt óhajtotta megvalósítani Itália egységét. Az 1848/49. évi tél folyamán szárd-piemonti miniszterelnök volt és Gr. Teleki László párizsi magyar követtel megkötötte az olasz-magyar véd- és daczövetséget. A gyorsan bekövetkezett novarai vereség véget vetett a szövetség erejébe vetett reménységnek.

Párizs szívében élt (*két kis szobában*) egyedül, mint egy remete. Első látásra megállapítottam, hogy magasabb rendű férfiú. Szikár volt és törékeny. Arca sápadt, vonásai finomak, haja ősz. Határozottság sugárzott homlokáról. Ragyogó szemében a gondolkodás diadalát láttam.

Jóságos mosollyal fogadott és első látogatásom után meghívott, hogy keressen föl többször.

Őszintén beszéltem, mindent megvallottam. A tudós bonckés alá vette lelkemet s megtanított, hogy mélyen nézzek belé és analizáljam. Csak így jutok ahhoz az érzelmi összhanghoz, mely megfelel észbeli meggyőződésnek.

Vaslogikájával széttörte a bilincseket, melyek még multamhoz fűztek. Hangsúlyozta, hogy ha (*tanulmányaim és lélettapasztalataim után*) már nem hiszem a papi funkciókról szóló egyházi tanítást, akkor hazugság, tehát bűn volna részemről, ha őket tovább végezném. Rámutatott arra, hogy annak idején abban a hiszemben tettem örök fogadásomat, hogy az ilyen fogadalmak rendszerét felállító tekintély abszolút. Amint ezt is megszüntem hinni, fogadalmi kötelezettségeim vele szemben legott véget értek.

Ezzel megszabadultam a neveléssel belémplántált előítéletektől teljesen. Már öntudatosan haladtam az önálló gondolkodás útján. Tisztában voltam vele, hogy társadalmi tekintetben némileg kellemetlen lesz papi multam, de akkor a (*szabadgondolkodó*) demokratikus körökbe voltam járatos. Azzal is vigasztaltam magam, hogy a sok lelki harc után megnyugodtam. Megmenekültem a hivatali kötelesség és az igazlelkűség antagonizmusától. Áldom érte Lamennais emlékét.⁷³

⁷³ Félicité de Lamennais (1782—1854) a matematika tanára és harminchárom éves volt, mikor állásáról lemondott és a papi pályára lépett. A vallás védelmének szánta életét s a vallási polémiában Montalembert és Lacordaire mestere lett. Érdemes tevékenysége jutalmául XII. Leó pápa 1824-ben Rómában személyesen ajánlotta föl neki a biborosi méltóságot. Az ünnepelt francia abbé

XII. Romantikus napok.

Amint papi állásomat végleg elhagytam, még jobban huzódtam a köztársasági párthoz és Charles Kestner családjához.

A francia köztársaságiakkal már addig is rokonszenveztem, bár éreztem, hogy papi voltom elválaszt tőlük. Most már semmi sem feszélyezett. Kestneréket pedig anyyira megszerettem, hogy menedékemnek tartottam házukat.

*

Kinek biztos otthona van és külföldön csak utazik, nem ösmeri a bujdosó keservét.

Senkisem vár mosollyal ajakán, mikor nap-nap után szobámba térek. Senkisem gondoskodik télen, hogy barátságos meleg fogadjon.

Mindenki tudja, mennyire örül a sivatagban járó utas, ha megpillant egy pálmafa-csoportot! Árnyékot jelent és kutat a közelben. A száműzött is áradozik örömeiben, ha valaki feléje nyújtja kezét s otthonába hívja. Kestnerék szeretettel fogadtak körükbe és újra meg újra meghívtak.

A háziúrral sokat beszéltem a politikáról. A lelkes nemzetgyűlési képviselő a köztársasági eszmét terjeszteni óhajtotta egész Európában. Magyarországot a monarchikus és feudális eszmék egyik utolsó menedékhelyének mondta. Szerette volna körébe vonni a bujdosókat mind,

szerényen elhárította magától e kitüntetést. Amint a demokratikus és szociális eszmék beoltásával modernizálni akarta az egyházat s az állam és az egyház szétválasztása szükségességét is hirdette, mindinkább eltávolodott a hagyományos egyházi tanítástól. Isten és a szabadság lett jelszava és a vallás nevében hirdette a nép szuverénitását minden önkényes felsőbbsséggel szemben. Utat tört, mikor az evangélium alapján szociális igazságosságot követelt. Mint pártütőt kiközösítették az egyházból, viszont a francia demokrácia hívei apostolként ünnepezték és 1848-ban nemzetgyűlési képviselőnek választották. Mindvégig erőteljesen védelmezte a vallási érzelem jogait,

hogy révükön majd hazánk is kövesse a francia köztársaság példáját. Nagy vagyona jövedelméből a közérdeknek is sokat juttat. Megtestesülése ő a polgári erényeknek.

Kestnerné és leánya szintén köztársaságiak, de az arisztokráciát jellemző finomság is megvan bennük. Meglepett, hogy egy polgári család élete annyira fennkölt és előkelő.

A háziasszony vérbeli francia, élénk és szellemes. Már eleitől fogva nagyon érdeklődött sorsom iránt. Szinte fiának tekintett.

Leánya, Matild, első látásra megtetszett. Tüzes, fekete szeméből azt olvastam, hogy bátor és határozott. Minden, amit maga körül lát, ragyog. Csoda-e, ha a szép leány tetszeni is akar? Jó ízlésével és eleganciájával föl-tünik mindenütt. Művésziesen zongorázik és nagyszerűen fest.

Az előkelő francia leányokat zárdában neveltetik. Matild nem hagyta el a szülői házat soha. Atyja nevelte a maga valláserkölesi és politikai fölfogása szerint. Nincsenek előítéletei. Nem ütközött meg azon, hogy levettem a papi ruhát s világi ember lettem.

Bár szintén vérbeli francia, inkább azt kedveli, ami elüt a hagyománytól. Modorában mindig volt valami váratlan és új. Bájos és kedves leány, ki különlegességével is elragadott.

Mikor Kestnernével és leányával egyedül voltam, mesélnem kellett a magyar háborúról, hazám szenvedéséről és kalandjairól. Szemükből láttam, hogy rokonszenveznek hazámmal s hogy kétszeresen szívesek hozzám, a bujdosó magyarhoz.

*

Eleinte ritkán voltunk egyedül. Kestnernél nap-nap után megfordultak a *(baloldali)* köztársasági párt tagjai. Kestnerné és Matild voltak a társaság csillagai.

Kestner bemutatott barátainak, elsősorban a repub-

likánus párt vezéreinek. Örültem és reméltem, hogy rendszeres érintkezés útján sikerül bennük mentül nagyobb rokonszenvet ébresztenem hazánk iránt.

Az ott járt republikánus vezérférfiak (közül Victor Hugo, Edgar Quinet, Jules Favre, Louis Michel, René de Flotte és mások) különböztek ugyan korban, jellemben és a politikai eszközök kérdésében, de valamennyien szilárdan hittek a köztársasági eszme felsőbbségében és végső diadalában.

Nem lettem volna magyar és háborút átélt harcos, ha mindazt elhittem volna, amit ők hittek.

Ezek az igazi republikánusok összetett karokkal várták, míg a monarchikus pártok megsemmisítik egymást. Bízta benne, hogy amúgy is övék a jövő. Csak nagyon kevés köztársasági tétélezte föl az ideiglenes kormányról, hogy ellenforradalmi reakciójával még monarchikus államesínyre is kész. Azt remélték, hogy az 1852. évi választásokon győznek és magukhoz ragadják a politikai hatalmat.

Nekünk, magyar száműzötteknek, följajánlották szövetségüket. Türelemre és kitartásra buzdítottak. Ha győznek is, csak akkor látják biztosítottnak nemzetük szabadságát és a köztársaságot, ha szabad nemzetek veszik körül.⁷⁴

*

Az 1851. évi május havában végleg elhagytam a papi

⁷⁴ Nagy reményekkel voltak eltelve akkoriban a magyar bujdosók. A köztársasági Franciaországból kiinduló és az 1852. év nyarán egész Európát elborító demokratikus forradalomtól várták Magyarország feltámadását. Mikor Kossuth Lajos 1851 őszén kassziai internáltatásából Londonba érkezett és Magyarország fölszabadítására akciót kezdett, politikai megbizottakat jelölt ki a hazánkkal rokonszenvező országokban. Így a baloldali republikánusokkal összeköttetésben álló Mednyánszky Cézárt arra kérte föl, hogy politikai akcióját képviselje ama körökben. Klapka szerint Mednyánszky Cézár a párizsi titkos magyar klub tagja is volt, melybe Nemeskéri Kiss Miklós vette föl. (Rónay J., *Napló-Töredékek*, II. k. 59—60. l. és Klapka Gy., *Emlékeimből*, 341—2. l.)

pályát (s akkoriban szinte mindennap a Kestneréknél összegyűlt fényes társaságban voltam).

A melegebb időjárás beálltával az előkelő világ nyaralni ment. Kestner és családja a kamara ülései miatt tovább maradt Párizsban. Most már többször voltam Kestnernével és Matilddal egyedül.

Már említettem, hogy Matild rendkívüli leány. Mint minden nő, ő is vigasztalni szereti a bajba jutottat. Annak is örült, hogy egy (politikai üldözött és) demisszionált pap bizalmasa lehetett. (A magyar bujdosó és) az állásával meghasonlott lelkész élénken foglalkoztatta fantáziáját.

A francia leány rokonszenve és barátsága jól esett, megvigasztalt. Nem gondoltam arra, hogy vonzó tulajdonságaival még veszedelmes is lehet szívemnek.

Addig — mint valami regényes lovag — azt hittem, hogy csak egyszer szerethetünk igazán, hogy szerelmünk örök.

(Igaz, a Hedvignek esküdött szerelmem a háború és bujdosás izgalmi közt szinte egészen elillant. Amint Colmarban megtudtam, hogy cousine-om a házasság útján van, csalódottnak is éreztem magam.) Csalódásom elrontotta illuziómat, de azért úgy véltem, hogy Hedvig helyébe nem léphet senki. Sőt mintha már nem is tartottam volna érdemesnek, hogy nőt komolyan szeressek.

Magam tapasztaltam, hogy nem egyszer, hanem többször is szeretünk, bár mindannyiszor más és más módon. Magamon átéltem, amit Don Juanjában mély emberösmerettel megénekelt Byron.

Az ifjú hős először a kacér Juliába szeret, ki élénk fantáziája és szikrázó szellemessége miatt őt is szívébe zárja. Majd a puszták tündérének, az odaadó Haydée rabja, kinek egész valóját áldozza. Örökre elveszti, de nem felejt el soha. Nála érdekesebbet nem talált és mégis engedte, hogy Gulbeyaz és utána sok más elbűvölje, elcsábítsa.

Hedvig volt Juliám és Haydée-m Matild lett. Vajjon lesz-e Gulbeyazom is valaha?

*

Az államcsíny előtti nyáron nem bölcsekedtem, hanem örültem az életnek és szerettem.

Időmet bajtársaim körében töltöttem és tovább éltem a víg bohème életet. Néha eljártam a Jardin Mabilles-ba és a többi helyre, hol mulatni szoktunk. Kálmán barátom hűségesen megosztotta velem jövedelmét, míg családommal megtaláltam a kapcsolatot.

Azt reméltem, hogy egy év múlva kitör a háború. Karddal kezünkben hazamegyünk, hogy kiverjük az ellenséget.

Legtöbbnyire Matild és anyja társaságát élveztem. A nyár utóján sokszor jártam velük Fontainebleau fái alatt és Montmorency magaslatain. Ott künn a szabadban a nők kézimunkáztak, én fölolvastam. Közbe-közbe Matild ó-francia balladákat énekelt. Máskor órákon át tréfáltunk és csevegtünk.

Áldottak voltak azok a szép napok!

*

Egy alkalommal üzleti ügyben néhány napot Londonban töltöttem. Visszatérésem után azt láttam, hogy (a család egyik rokona, *Victor Chauffour*) udvarolgat Matildnak.⁷⁵ Amint figyelmessége feltűnő lett, valami szúrta szívemet. Lelkem háborgott. Éreztem, hogy Matildot szeretem.

Tudtam, hogy a leányt nem kényszerítik senkihez. Figyelni kezdtem és láttam, hogy Kestnerné sem örült

⁷⁵ Victor Chauffour (1819—1889), ügyvéd és nemzetgyűlési képviselő, egy colmari család szülöttje és — mint Kestner — a republikánus baloldal tagja volt. Kestnerék legidősebb leányát — Fannyt — bírta nőül, ki 1850-ben fiatalon elhunyt. Mednyánszky Cézár vetélytársa lett. (*Eggers eml. h.*) Nevének jelzése a londoni szövegben *Monsieur L...*

rokona buzgólkodásának. Matild sem bátorította. Huzódzott tőle s jobban közeledett felém, mint addig tette. Szemügyre vettem pillantását s latolgattam elejtett szavait. Megbizonyosodtam róla, hogy vizszonszeret.

Boldognak éreztem magam. Halk szerelmét csak akkor érezte a komoly leány, mikor félni kezdett egy másik férfi ostromától. Előre lefestettem magamnak, hogy mennyire boldog leszek, ha majd Matild feleségem.

Fantáziám játékában megzavart az a ráeszmélésem, hogy pap voltam és bujdosó vagyok. Bármennyire is szabadszellemű a képviselő, beleegyeznek-e abba, hogy leányát nőül vegyem? Vajjon egyáltalában szabad-e kezét megkérnem?

Ha független vagyok és rendes viszonyok között élek, habozás nélkül megteszem. De a leány gazdag, én szegény. Ha tudom is, hogy szülei beleegyeznek, még mindig föllázad büszkeségem. De vajjon a laikussá lett papot szívesen látnák-e a szülők családjuk új tagjának?

Szégyellem megvallani, fölvilágosodottságom dacára évtizedes nevelésem hatását is éreztem. Kissé groteszknak tűnt az a gondolat, hogy férj leszek, talán apa. Visszahökkenem attól a lépéstől, mely szembetünően megpecsételi, hogy papnak lenni megszűntem.

Imádtam Matildot és biztos voltam benne, hogy szeret. De egyúttal féltem, hogy papi multammal valami módon szerencsétlenné teszem. Annyira féltem, hogy rá akartam magam beszélni, hogy talán mégsem érez valami különös vonzalmat irányomban. Nem kell akkor köréből távoznom? Ellenérveimnek nem hittem. Amint ismételten meggyőződtem róla, hogy szeret, nem éreztem magamban erőt, hogy elhagyjam.

Határoznom kellett, mert Chauffour tovább is udvarolt neki. Nap-nap után láttam s mindjobban megszerettem. Féltekeny lettem, de még mindig ingadoztam. Nem siettem, hogy megkérjem kezét. Féltem a visszautasítástól.

Napokon át támolyogtam e bizonytalanságban. Végre

megsegített Kestnerné, kit egyik délelőtt egyedül találtam.

Aggódva kérdeztem, hol a leánya. Talán beteg? Nem. Máshova küldte, hogy velem nyugodtan beszélhessen.

Melléje ültetett és elmondta, hogy tisztán látja, hogy szeretem Matildot. Vonzalmam nem viszonzatlan. Ő és férje is melegen óhajtja, hogy fiuk gyanánt fogadjanak családjukba. Legyek protestáns és esküdjünk meg majd a (*párizsi*) Oratoire-ban. Így Matildot menyasszonyomnak tekinthetem.

Azt is magára vállalta a derék asszony, hogy anyám hozzájárulását kéri a házassághoz. Azt remélte, hogy néhány hónap múlva megváltozik a politikai helyzet, hazatérhetek és otthon élvezhetem a Franciaországból vitt boldogságot.

Kestnerné kijelentése napsugár volt nékem. Örömmel hallgattam és helyeseltem minden szavát. Hálásan megköszöntem azt a jóságát, hogy még családom beleegyezéséről is gondoskodik.

Eljegyzésünk napja legszebb ünnepe volt életemnek. Átszellemülten nyomtam Matild homlokára első csókomat.

Mikor késő éjjel a néptelen utcákon át szobámba tértem, áldottam bujdosásomat, sőt mi több, áldottam papi multamat is. Bujdosásom boldogsághoz vezetett. És amint Matild megvallotta, lelki meghasonlásom hatotta meg legjobban. Vigasztalni akart és megszeretett. Boldog, hogy majd mint feleség egy (*politikai menekültet*) és demissionált papot boldoggá tehet.

XIII. A decemberi államcsíny és mi bujdosók.

Sokat szenved a bujdosó a nosztalgiától és sokat szenved a nélkülözések miatt. Vannak boldog órái is, de azokat megzavarják a politikai események.

Mikor 1851 november vége felé Matild menyasszonyom lett, a politikai forrongás Párizsban kritikus óráit

élte. Mindenki államesinyről beszélt, noha senki sem hitte komolyan. Úgy látszott, mintha nem készült volna rá senki.

Kestnerék házában nap-nap után hallgattam a köztársasági vezérférfiak vitáit. Néhányan azt tartották, hogy Louis Bonaparte elnök mégsem lesz oly vakmerő, hogy (*trónravágásában*) államesínyre vetemedik. Mások azt gondolták, hogy majd próbál valamit, de a hadsereg nem engedelmeskedik és a nemzetgyűlés győz. Voltak olyanok is, akik szinte kívánták, hogy pillanatnyi sikere legyen. Hadd törje meg a legitimisták és az orléans-iak pártját! A Bonaparte-oknak úgy sincsen gyökerük a népben. Louis Napoleonnal majd lejárja magát a monarchia általában. A végső diadal minden időre a köztársaságé.

December 1-én este elbúcsúztam Kestneréktől és a Faubourg St-Honoré felé sétáltam. Az Elysée-palota fényesen ki volt világítva. Bál volt az elnöknél. Robogó kocsik hozták a vendégeket.

Megálltam a vasrácsnál s gyönyörködtem a kiszálló nők toilette-jében. Eszembe jutott, hogy milyen boldogan viszem majd bálba Matildot valamikor Pesten. Végigmentem a Champs-Elysées-en s boldogságról, otthonról álmodoztam. Visszatértem. Az utcák sötétek voltak és néptelenek.

Későn feküdtem le s másnap a szokottnál később keltem. Hideg volt és még sötét, mikor reggelizni egy kávéházba mentem.

Minden utcasarkon mohón olvasták az emberek a friss plakátokat. Louis Bonaparte köztársasági elnök föl-oszlatta a nemzetgyűlést és magához ragadta a hatalmat. Felülről forradalmasította az országot.

A nagy Boulevard-on (*és a köztereken*) katonai csapatok helyezkedtek el. A járdán embercsoportok verődtek össze és élénken vitatkoztak. Néha-néha éljeneztek a köztársaságot. Hallottam, hogy éjjel több politikust elfogtak és hogy délelőtt valami történik a nemzetgyűlésen.

Balsejtelveim voltak. Nem voltam hozzászokva, hogy az utcákon katonai táborokat lássak. Féltem Kestnert, ki mint lelkes republikánus bizonyára kitart elvei mellett. Féltem Matildot. Hozzájuk siettem.

A képviselő mindent tudott és barátaival tanácskozott. Ellenállásban állapodtak meg és bíztak az igaz ügy sikerében. Azt határozták, hogy a legfőbb törvényszék hazaárulónak bélyegezze Louis Bonaparte-ot. Amint a hadsereg vezetői megtudják az ítéletet, megtagadják neki az engedelmességet.

A köztársaságiak a törvény tiszteletére számítottak, pedig Franciaországban gyöngé ez az érzelem. A legfőbb törvényszék ítélete holt betű maradt.

December másodika abban a félelmetes csöndben telt el, mely megelőzi a vihart. Az utcákon táborozó katonák estefelé szerte-szét tábori tüzet gyújtottak. Ott készültek aludni. Zsebükben esörgették az aranyat és tisztjeik szemelättára nagyokat ittak. A lobogó tűz vészes fényt vetett a házakra.

Másnap reggel az emberek a járdán már ellenségesen viselkedtek. Híre járt, hogy a köztársaságiak fegyveres ellenállásban állapodtak meg és mihamar barrikádokat emelnek. A munkások már gyülekeztek a forradalmi (*St-Antoine-*) negyedben.

Csakugyan, a republikánusok az első meglepetés után észbe kaptak és harcra tüzelték a népet. Estefelé már emelkedtek a torlaszok és a forradalmi bizottság a munkásnegyedben fölütötte székhelyét.

*

E két napon nagyon ideges voltam. Ide-odarohantam és nem nyugodtam semmit.

Kestnerék háza volt a köztársasági párt vezéreinek gyűlőhelye. Oda siettem, hogy magatartásukról megtudjam a legfrissebb híreket. Láttam, hogy Kestnerné és Matild a fegyveres ellenállás hívei. Nem kellett őket megnyugtatom. Újra az utcára iramodtam. Bejártam a város

minden jelentékeny pontját, hogy megtudjam, hogyan gondolkodik és érez a nép.

Betértem abba a kávéházba is, hol mi bujdosók gyülekezni szoktunk.

Hamar tisztában voltunk vele, hogy Louis Bonaparte győzelme reménységünk romlása. Csak a francia köztársaság jövőnk csillaga. A republikánusok diadala előbb-utóbb háborúba sodorja Európát és akkor hazatérünk.

December 3-án este Kestner képviselő is a forradalmi bizottsághoz vonult. Attól fogva családjá mellett maradtam. Annyira izgatottak voltunk, hogy aludni sem térünk. Tudtuk, hogy a másnapi utcai harcokban eldől sorsunk.

December 4-én már hajnalban dörgött az ágyú és ropogott a fegyver. A bátor mők elküldtek, hogy megtudjam a legfrissebb híreket. Mint a galamb Nóé bárkájába, úgy tértem vissza házukba. Újra és újra elmentem, de olajágot sehol sem találtam.

Újabb torlaszokat emeltek és egész nap harcoltak. Eleinte a katonák ingadoztak és a fegyveres népnek kedvezett a szerencse. Az aranytól és bortól ittasok voltak a zsoldosok, de még nem kötötték le magukat valami véres cselekménnyel a bitorlóhoz.

A forradalmi bizottság remélt. Ha így el lehet nyújtani az utcai harcot, a hadsereg előbb-utóbb csatlakozik a néphez.

(*Louis Bonaparte és társasága*) aggódni kezdett. Ha az utcai harcok tovább folynak és a szerencse a népnek kedvez, a vidék is föllázadhat. Sietniök kellett, hogy kompromittálják a katonaságot, míg még rendelkeznek vele. Hadd folyjon a védtelen polgárok vére! Majd megremül a nép.

*

A nap már lenyugvóban volt. A Boulevard des Italiens-en jártam a fegyvertelen nép sokaságában.

A járdán férfiak, nők és gyermekek hallgatták a csatazajt s győzelmet kívántak a köztársaságnak. Az úttesten a részeges katonák álltak. Katonatisztek vágattak ide-oda a legújabb parancsal.

Egy pillanat alatt megdermedt a nép. Pattogott a vezényszó és a katonák a védtelen polgárok közé lőttek. Máshol ágyúkat sütöttek el a házakra. A zsoldosok vérittasan és szuronyt szegezve rohantak a rémülten futó emberek után. Máshol a lovasság is tüzelt és végigsöpörte a járdákat. Aki nem esett el holtan vagy sebesülten, a mellékutcákba menekült. Én kerülő úton Kestnerékhez siettem.

Csak véres hullák, (*jajgató sebesültek*) és a hóhérok maradtak az öldöklés színhelyén.⁷⁶

A félelmetes hírre a barrikádok csapata és a forradalmi bizottság meghökkent. Szóba jött, de (*a Moszkvába vonuló Nagy Napoleon megsemmisítésére a várost lángba borító orosz tábornok*), Rosztopesin példáját nem akarták követni (*a vezérek*). Ha Párizst felgyujtják, belepusztul a zsarnoki társaság, de egyúttal odavesznek az ártatlan nép ezrei.

Ha a nép győz, a zsoldosok nem találnak irgalmat. Számolniok kellene mézszárlásukért. A gatzett összeláncolta őket Louis Bonaparte-tal. Most már nem ingadoztak, hanem dühvel vetették magukat a fölfegyverzett népre.

⁷⁰ *Gr. Scherr-Thoss Artur* ezt jegyezte föl Emlékirataiban: „Dec. 4-én délelőtt Andrassy Gyulával a nagy Boulevard-on sétáltam. Alig volt ott ember. Mikor láttuk, hogy egy katonatiszt két békés polgár arcába vág, a Passage Jouffroy-n át elmenekültünk.“ (*Erinnerungen, 1881. 92—3. l.*) *Gr. Hübner J. A.* ausztriai nagykövet ezt írta Naplójába: „Negyedikén délután kíváncsi tömegek sétáltak a Boulevard-on, mikor hirtelen és minden ok nélkül a katonák a járdára, erkélyekre és ablakokra tüzelni kezdtek. Először a Boulevard des Italiens-en a Café Tortoni és Maison Dorée ablakaiba lőttek, majd tovább haladtak és folyton lövöldöztek. Négy órán át ropogott a fegyver és dörgött az ágyú szerte-szét a városban.“ (*Aus den Erinnerungen eines österr. Botschafters, 1904. I. k. 23. l.*)

Néhány utcában még december 6-án is harcoltak, de az ellenállás első lendülete megtört. A fegyveres nép csapatai elcsüggedtek és a nagy túlerővel szemben engedni kényszerültek.

Vész hírek járták be a várost és nagy volt a zavar mindenütt. A köztársasági vezéreknek menekülniök kellett.

*

Kestner képviselő nagyon kompromittálta magát az ellenállásban. Nem mert hazatérni. Nem tudtunk róla semmit.

A nagy rémületben nem igen akadt francia, ki tőle hírt hozni merészeljen. Rendes utcai harcokhoz a párizsiak hozzá voltak szokva, de védtelen emberek lemészárlása nekik is dermesztő ujdonság volt.

Nem haboztam. *(Végigsiettem a harcok színhelyén a barrikádok füstölgő romjai közt.)* Az utolsó pillanatban akadtam Kestnerre. Épp Svájcba indult, hol birtoka van.

Hogy erről mentől előbb értesíthessem családját, a legrövidebb utat választottam. Végimentem a nagy Boulevard-on.

Borzalommal láttam az öldöklés nyomait. A hullák tömegét eltakarították, de a betört ablakok, megsérült házak és a fák körül a földre szikkadt vér bizonyosságot tettek a nagy gáztettről.

Amint Kestnerné megtudta férje sorsát, legott elhatározta, hogy leányával együtt követi Svájcba. Nekem Párizsban kellett maradnom, hogy az események fejlődését figyelemmel kísérjem.

Nemsokára hírt kaptunk Svájból s elbúcsúztunk. Matild megfogadta, hogy nem felejt el soha. Anyja hangoztatta, hogy megmarad amellet, amiben megállapodtunk. Majd sűrűn levelezünk.

Keserves szívvel maradtam Párizsban. Reménységem megsemmisültnek látszott. Boldogságom, otthonom, hazatérésem végeláthatatlan időre eltolódott.

Ausztria üdvözölte Franciaország új urát és Matild mellőlem elszakadt. Vajjon enyém lesz-e valaha? Magyarországból sem kaptam jó hírt. Családom, mellyel végre megtaláltam az összeköttetést, csak nagyon szerényen segíthet.

Balsejtelmek gyötörtek. Hátha itt halok meg az idegenben! Hátha sohasem látom viszont hazámat! Bánatomban talán kétségbeesem, ha nem éltet az, amit Matild és anyja ígért.

A francia republikánusok vezérférfiai sokkal lelkeesebbek voltak, mint előrelátók. Reménységeik most már épúgy eltávolodtak, mint a mieink. Már nem segíthettek, hisz a magunk sorsára jutottak.

(Magyar ügyünk kilátása elsötétült. Napnál világosabb lett, hogy az új francia régime minden forradalomszerű megmozdulás ellensége.)

XIV. Egy végzetes levél hazulról.

A decemberi államesiny utáni levertségemből fölemelt Kestnerné levele. Alighogy Svájcba érkezett, újból biztosított, hogy mindhármuk érzelmei változatlanok irányomban. Ezzel megkezdődött levelezésem, melyet menyasszonyom távollétében *(a franciák szokása szerint)* anyjával folytattam.

Kestnerné rendkívül értelmes nő és talán én sem tartozom a lelki szegények közé. Élénkek is vagyunk mindketten. A komoly ügyekről is tréfás hangon írtunk. Egyik sem akart kevésbé szellemesnek tűnni a másiknál.

Matild távollétében anyja leveleiből éltem. Menyasszonyom folyton üzente, hogy tovább szeret hűségesen. Üzeneteire fölocsúdtam bánatomból és még jobban megszerettem.

*

Szívem repesett, mikor — 1852 februárjában — Kestnerné Párizsba érkezett. A Franciaországból szám-

üzött nemzetgyűlési képviselő Svájcból tovább igazgatta vállalatait, de ügyei gyorsabb elintézése végett neje időről-időre a francia fővárosba jött. Láttam, hogy a vele érkezett Matild éppúgy szeret, mint azelőtt. Szinte elfelejtettem a mult hetek keservét.

Kestnerné megmutatta nekem, hogy mint anya mit írt anyámnak. A tényállás vázolója után arra kérte, hogy tegyen engem boldoggá. Engedje meg, hogy protestáns legyek és nőül vegyem Matildot. Legott feladtuk a levelet. Azt hittem, hogy anyám azonnal és örömmel válaszol. Sohasem tagadta meg, ami boldoggá tett.

Míg válaszára vártunk, szép napokat töltöttem Matild és anyja társaságában. Beleéltem magam, hogy protestáns leszek és Matild a feleségem. Matild szeretete és szülei szívessége oly boldoggá tett, hogy alig vettem észre, hogy az idő múlik és anyám nem válaszol.

Már május havában voltunk. Kestnerné elvégezte üzleti dolgait és visszatérni óhajtott Svájcba. Magával akart vinni, hogy anyám levelének vétele után ott megesküdjünk Matilddal.

Végre egy este megjött a várva-várt válasz. Kestnerné fölbontotta és sietve olvasta. Láttam, hogy komor lett, de mihamar leküzdötte izgalmát. Matildot arra kérte, hogy egy perere hagyjon magunkra.

Némán állottam és rettegtem. Micsoda új csapás szakad rám? Mi lehet a levélben?

Amint egyedül voltunk, Kestnerné fölkelt, átkarolt és így szólt:

— Ne essen kétségbe! Fiam marad továbbra is. Majd legyőzzük az ellenállást.

A jó asszony átadta a levelet, hogy én is elolvassam. A válasz így szólt:

— *Asszonyom! Nagy örömmel tudtam meg, hogy fiamat meleg szeretettel fogadták körükbe. Hálásan köszönöm, hogy magárahagyottságában oly szívesek hozzá. Anyai szívemmel óhajtom és akarom, hogy boldog*

legyen, de sajnálom, boldogításu leírt módjához nem segíthetem. Cézár pap és mint pap megfogadta, hogy tudatosan még csak gondolatban sem foglalkozik nővel. Házassága lehetetlen. Csodálkozom, hogy csak egy pillanatilag is remélte, hogy ilyen szentségtörő cselekményhez hozzájárulok. Teljes szívemből szeretem fiamat, de vallási hitünk parancsolta kötelességem magasabbrendű a természetes anyai szeretetnél. Hogyan egyezhetném bele, hogy fiam elhagyja az anyaszentegyházat és egy eretnek egyházhoz csatlakozzék? Hogyan egyezhetném bele, hogy szent fogadását a nyilvánosság előtt is megtörje? Hittagadás és szentségtörés volna ez, amit nem szentesíthetek. Épp mert fiamat nagyon szeretem, nem járulhatok hozzá egyikhez sem. Sokkal jobban féltém Isten haragjától és az örök pokoltól, mint az ideig-óráig tartó földi szenvedéstől. Sajnálom, a kért hozzájárulás erömmön felül áll...⁷⁷

*

Megsemmisültnek éreztem magam és a levél kiesett kezemből.

Bár őseim hitétől elszakadtam, továbbra is tiszteltem. Anyám benne boldog. Kedvéért szinte szerettem azokat a szertartásokat, melyekben már nem hittem. Felnőtt korunkban is kedveljük a tündérmeséket, melyeket mohón hallgattunk mint gyermekek. És ime, jó anyámat kegyetlenné tette erénye, vallásosságának őszintesége. Hidegen feldulta jövőmet.

Kestnerné előbb tért magához és mentetetni próbálta. Így szólt:

— Anyja csak azért tiltakozik a házassága ellen, mert megleptük vele. Váratlan volt neki e gondolat, teljesen új. Még nem látja át, mennyire függ tőle fia boldogsága. Majd idővel beleéli magát, hogy ön szakított az ő vallás-

⁷⁷ A levél részletes tartalma megvan a londoni szövegben. Levélformáját rekonstruálta a fordító.

felekezeti fölfogásával és nem tér többé ahhoz vissza. Nem méltatlankodik akkor és beletörődik mindenbe. Lehetetlen, hogy egy anya konokul ellenezze gyermeke boldogságát. Irjon ön is neki és értesse meg vele, hogy száműzetésében egyetlen vigasza Matild. Én is irok és minden érvet fölhasználok, csak hogy engedékennyé tegyem. Amint meggyőződik, hogy ön és Matild állhatatosan szeretik egymást, lehetetlen, hogy merevségéből ne engedjen.

Jól ösmertem az előítéletek hatalmát a vallás körében, de Kestnerné olyan tüzzel beszélt, hogy végre is helyeseltem minden szavát. Az időközben behívott Matild is erősnek bizonyult. Kész volt mellettem kitarítani a végsőkig.

Arra nem gondoltam, hogy szüleim beleegyezése nélkül is nőül vegyem menyasszonyomat. Sokkal jobban szerettem, semhogy oly család tagjává tegyem, melynek anyja és atyja nem fogadja majd leányaként körébe. Kestnerné erősen meg volt róla győződve, hogy anyám nem tud soká ellenállni kérésünknek és majd maga ajánlkozik, hogy szeretettel várja leendő feleségemet.

E bizonytalan helyzetben nem kísérhettem Kestneréket Svájcba, hogy ott, — mint terveztük, — megtartsuk az esküvőt. Hogy megvigasztaljon, Kestnerné megígérte, hogy majd gyakran ír nekem. Nehogy magamra hagyjon első kétségbeesésemben, Matilddal még néhány nappal tovább maradt Párizsban.⁷⁸

⁷⁸ Mig Mednyánszky Cézár Matild és anyja társaságát élvezte Párizsban, Pesten in effigie végrehajtották rajta az osztrák haditörvényszék által hozott halálos ítéletet.

A bécsi kormányférfiak lesték, hogy a menekült „lázadók és forradalmi vezérek“ is kezükbe jussanak. Várakozásuk meddőnek bizonyult. Tehetetlenségükben távollétük alatt is haditörvényszék elé idézték őket. Harminchat „felségárulón, kik szökésben vannak“ már 1851 szeptember 22-én hasonló módon foganatosították a halálra szóló ítéletet. Köztük voltak Gr. Andrassy Gyula, Gr. Batthyány Kázmér, Gorové István, Horváth Mihály, Br. Jósika Miklós, Kossuth Lajos, Mészáros Lázár, Gr. Teleki László és Vukovics Sebő — mind-

XV. Honvédtisztek nyári éjtszakája Noisyban

Párizs minden szép helyén Matild jutott eszembe. Sokszor sétáltunk és kocsiztunk együtt anyja kíséretében. Rosszul esett ott nélküle jármom. Megjött a nyár és kellő pénztárca hiján is új környezet után és falura vágytam. Elhagytam a víg Párizst és Noisyba vonultam.

Noisy-le-Grand bájos kis hely, nem messze a francia fővárostól. A kies dombok lejtői egyformán ereszkednek le a községbe. Bánatos lelkemnek megfelelt az egyszerű vidék.

megannyian Mednyánszky Cézár barátai, jóakarói. Ugyanazon a napon a hadbírótság még ötvenkilenc „a felségárulás bűnével vádolt és szökésben lévő egyén“ ellen vizsgálatot rendelt. A többi közt Mednyánszky Cézár ellen is kiadott idéző végzést, mely szerint kilencven napon belül a pesti cs. k. haditörvényszék előtt megjelenni tartozott. Különben in contumaciam elítélik s az ítéletet távollétében is végrehajtják.

Párizsban akkor szép napokat élt Mednyánszky Cézár s eszé ágában sem volt, hogy Pestre siessen. Erre a magyar menekültek második csoportjában huszonöt bajtársával együtt kötéláltali halálra és vagyonelkobzásra ítélte az osztrák hadbírótság. A végzés megjelent a hivatalos *Magyar Hirlapban* 1852 május 7-én és így szólt:

— Báró Mednyánszky Cézár, katolikus lelkész, 1851 szeptember 22-én felségsértés vádjá miatt végzésileg idéztetett, de meg nem jelent. Plébániáját 1849 januárjában a magyar forradalmi ügy iránti rokonszenvből elhagyta, Görgey Artur hadtestéhez ment és ott tábori főlelkézi hivatalt viselt 1849 júniusáig. Ekkor még a papi ügyek osztályának főnökségét is átvette a forradalmi hadügyminisztériumban és hivatalát a forradalom teljes legyőzéséig vitte. Mindkét állásában a forradalmi hadseregek tábori lelkézi karát bombasztikus fölszólítások által a forradalmi harcban hősies közremunkálásra és a honvédek lelkesítésére szólítja.

A többi huszonöt vádlott bajtársa elleni hasonló tartalmú vádirat után következett az ítélezés és az ítélet végrehajtásáról szóló hirdetmény:

— Miután vádlottak, — az előadott ténsorozatban minden egyesnél felhozott cselekmények jogszerűen rájuk bizonyulván, — dacára a mult évi december 22-én lejárt idézési határidőnek meg nem jelentek, annál fogva a felettük tartott haditörvényszékben szótöbbségben ítéltetett: hogy mindnyájan felségárulási bűnösök és ezért az V. hadi törvénycikk és az 1849 július 1-én kelt proklamáció értelmében vagyonuknak a lázadás által okozott károk megtérítésére leendő elkobzásán kívül kötéláltali halált érdemelnek és neveik a

Odahúzódott már előttem egyik bajtársam Párizsból s én is ott szálltam meg, hol ő lakott. Szinte egész nap letiport hazánkról beszéltünk.⁷⁹

Mélabúsan emlékeztünk meg arról az időről, melyet a forradalom előtti években otthon átéltünk. *(Azok a szép negyvenes évek! Az a gondnélküli élet s azok a víg vendégeskedések!)*

Hogy megvígasztalódjunk, hazánk régmúlt csapásaira utaltunk. Biztattuk egymást, hogy valahányszor szenvedése tetőpontját érte, mindannyiszor föllépett egy-egy megváltó hős. Igaz, Thököly és Rákóczi száműzötten haltak meg, de azért hazánk megmaradt és tovább élt.

Jól esett a falusi csönd. Nem voltak Noisyban táncestélyek, nem volt ott Jardin Mabille. Ha udvarolni akartunk, meg kellett elégednünk a csinos és kacér postáskisasszonnyal.

bitófára kiszegzendők. Ezen a cs. k. hadsereg parancsnoksága által megerősített ítélet ma kihirdettetett és a szolgálati szabályzat szerint végrehajtatott. Pest, május 6. 1852. A cs. k. haditörvényszék.

Az Ujépulet északkeleti pavillonjában voltak a börtönök és a mögötte lévő körfal északi oldalán a Homokpiac, hol a kivégzések történtek. A mai Batthyány-mécses körül elterülő vesztőhelyet négyszögben körülfalta az ítélet végrehajtására kirendelt katonai csapat. Huszonhat bitófa állt egymás mellett, előttük a hóhér. A dob pergése után három hadbíró felváltva felolvasta az ítéleteket. Minden egyes ítélet elhangzása után a hóhér egy-egy bitófára szegezte az elítélt fehérbetűs nevével ellátott fekete táblát. A bitófák sora az áldozatok jelképeivel huszonnégy óráig az odagyúlt pestiek látványossága volt. (Gracza Gy. id. m. V. k. 1322. l. Kacziány G. id. művében megvanak az akkori kivégzésekről készült egykorú képek.)

Mednyánszky Cézárral együtt bitófára kerültek így akkor a többi közt Berzenczey László és Lukács Sándor kormánybiztosok, Pulszky Ferenc követ, Gr. Teleki Sándor ezredes és kormánybiztos, továbbá Rónay Jácint kormánybiztos és tábori lelkész. A kormány és az országgyűlés — Szegedre való — menekülésének leírása közben a memoármű szerzője odavetőleg megjegyezte, hogy „kacagva olvasta Párizsban a halálos ítéletének végrehajtásáról szóló hirdetményt“ a hazuról érkezett lapokban.

⁷⁹ Mednyánszky Cézár társa valószínűleg Gorové István, az országgyűlés képviselőházának egyik jegyzője volt. A szövegben később említett „vendéglátó és házigazda“ is minden jel szerint csak ő lehetett.

Gyakran jártam hozzá, hogy föladjam vagy átvegyem leveleimet. Egy-két szóból többé-kevésbé hosszú tere-feré lett. Hiába volt a kisasszony kedves. Annyira illatosította magát, hogy tisztelettel félrevonultam. Átengedtem egyik utánam érkezett barátomnak, ki nem volt annyira kényes.

Sokszor fölkerestek Párizsban maradt bajtársaink. Nekik is jól esett — legalább néhány napra vagy órára -- a falusi élet és a csönd.⁸⁰

*

Egyik napon megtörtük a csöndet és egy ünnepies mulatsággal hazánk lelkét varázsoltuk Noisyba.

Hazánkban sok cigányzenész van, kiknek zenei érzéke rendkívül nagy. Nem ösmerik a hangjegyeket, csak halásuk után muzsikálnak. Néhány bandájuk híres-neves az országban. Városról-városra járnak és víg hangulatot teremtenek mindenütt. A fiatalok köréjük gyűlnek és táncra perdülnek. Nemzeti áriáink örei ök. Szívrepesztően adják elő a pusztá bús melódiáit és a csárdás vad ütemeit. Az a közmondás járja otthon, hogy sírva vigad a magyar.

Cigány muzikusaink nem érezték jól magukat a dermedtség első éveiben. A híresebbek követték a bujdosók útját és szerencsét próbálnak a nyugati országokban. Azon a nyáron egyik neves prímásunk, Kálozdi Jancsi bandája Párizsba jött és néhány hangversenyt adott a Variétés-ben. Kevés megértést talált a francia hallgatóságban.

Amint megtudtuk, hogy Kálozdi Párizsban van, bementünk a városba. Híreket akartunk hallani több mint két éve nem látott hazánkról. Egyuttal meghívtuk,

⁸⁰ A bujdosó magyarok viszontlátásáról ezt írja *Rónay Jácint* Naplójában: „Közös ebédre gyűltünk és vígabbak lettünk. Nem törődünk a multtal, sem a jövővel. A jelennek, a viszontlátásnak örültünk. Néha — magyar szokás szerint — éltettük egymást és éltettük a hazát.“ *Id. m. II. k. 30. l.*)

hogy jöjjön ki bandájával egy magyar éjtszakára Noisyba.

Igy gyült össze egy napra abban a kis francia faluban az egész párizsi magyar emigráció.

Voltak ott mágnások, kik — mint Kálmán barátom — a forradalom előtt fényűzésben éltek. Kardot rántottak a szabadságért és a nemzet jogaiért. Csak becsületük maradt épen s az a finomság és elegancia, mely minden nép főnemességének sajátossága.

Voltak ott a nép fiai is. Modoruk talán nem oly síma és kezük talán nem annyira ápolt, de amijök volt, éppoly büszkén áldozták föl a honnak, mint a főnemesek a nagy vagyont.

Voltak ott honvédek, hősi harcosok. Régi császári tiszték, kik elhagyták biztos karrierjüket és a haza védelmére siettek. Vérbeli katonák is, kik — mint az antik jellemű (*Asztalos Sándor*) — csak a harci riadóra jöttek rá, hogy a kard forgatására születtek. Húsz csatában újították föl az ősi magyar dicsőséget s most epedve lesik az időt, hogy fegyverrel kezükben újra síkra szálljanak a honért.

Fiatalok voltunk legtöbben. Tűz volt az a néhány öregúr is, kik mint egy letűnt korszak tanui oly szépen tudtak mesélni a multról.

Bajtársak voltunk mind. Összeforrasztott a közös mult és a közös remény.

*

Mindent megtettünk, hogy magyar ünnep legyen multságunk. Legalább egy éjtszakára felejtjük el, hogy száműzöttek vagyunk!

Kálozdi bandája egyik nótát húzta a másik után, búsakat és vidámakat. A hazai hangok mint valami szent ének röpködtek körül lelkünket. Mikor a kesergő visszavarázsolta a Tiszát és az Alföldet, egyikünk-másikunk tenyerével fődte szemét és zokogott. De mikor a csárdás hangjai ütötték meg fülünket, csapongó jókedvvel táncra

perdültünk. Mintha leányokat forgatnánk, egymással táncoltunk.

A terem ablakai nyitva voltak. A sohasem hallott zene, dal és kurjantás odacsődítette a jámbor falusi franciákat. Csodálkozva bámultak. Talán boszorkányüst körül forgó ördögöknek néztek?

Közben pihentünk és asztalhoz ültünk. A magyar fogások és magyar borok is magyarrá tették esténket. Az összetört palackok és poharak mutatták, milyen magasra csapott jókedvünk.

Semmi sem tart örökké. Hajnalkor végét járta a multság. Vendéglátó gazdánk intésére a Rákóczira zendített a primás. Fölugrottunk és állva szívtuk magunkba lázba ejtő hangjait.

Jól ismerték a császáriak. Ha a szellő feléjük fújta a táborban fölsendült melódiát, szinte előre érezték, hogy győzni fogunk. Fordult a szerencse. Noisyban csak mint száműzöttek emlékeztünk vissza, hogy a Rákóczi hangjai mellett keltünk csatára.

Amint az induló véget ért, házigazdánk felszólított, hogy a mártirok emlékére és hazánk jobb jövőjére ürítsük poharunkat. Éljen a haza! — csendült néhány közvetlen szó után ajkáról.

Éljen a haza! — tört elő mindnyájunkból s kiittuk borunkat.

*

Több mint négy év mult el azóta és sokszor föléled bennem száműzetésemnek e gyönyörű emléke. Vajjon mi lett azokból, kik akkor oly lelkesen ittak a hon üdvére?

Néhányan nem tudtak tovább várni. Meghajtották fejüket és hazatértek. Ellenállhatatlan erővel húzta őket haza szívük vagy családjuk.⁸¹ Hadd törölje ki a kegye-

⁸¹ A magyar bujdosók körében idővel két politikai irány alakult ki. Zömük Kossuth Lajossal élükön — mint egykor Bethlen és Rákóczi — az európai hatalmakkal való szövetkezés útján valamely politikai bonyodalommal kapcsolatban — ha kell — fegyve-

Iem angyalának könnye a haza emlékezetéből azoknak neveit, kik a küzdelemben elestek (és *kegyelmet kértek*). Meg vagyok róla győződve, hogy lelkiösmereti furdalásukban többen szenvednek, mint amennyit mi szenvedünk itten.⁸²

Vannak, kik (mint *Batthyány Kázmér és Schmidegg Kálmán*) még az emigrációban szálltak a szellemek világába örökre.

Mások most is Párizsban élnek. Olyanok is voltak

resen törekedtek kivívni a teljes nemzeti függetlenséget. E táborhoz tartozott *Mednyánszky Cézár* is. Velük szemben *Gr. Andrássy Gyula*, *Horváth Mihály*, *Szemere Bertalan* és mások nem bíztak a külföld segítségében, újabb forradalomra erőtlennek hitték a nemzetet s ezért a Habsburg-házzal való őszinte kibékülésnek és az osztrák-magyar dualisztikus államrendszernek lettek hívei.

Az utóbbi csoport tagjai — kevés kivétellel — hazatörekedtek és *kegyelmet kértek*. Legtöbbjük az 1854., 1856. és 1857. évi részleges amnesztiával kapcsolatban meghallgatásra talált és hazatért. A többi hajthatatlan maradt és ideáljai megvalósításáért sokat fáradt a külföldön. Eleinte a francia köztársaságból kinduló európai forradalom kitörésében, majd *Kossuth Lajos* körútja idején az angol és amerikai nemzet tetteleges beavatkozásában reménykedtek. Csalódásuk után a krími háború bonyodalmai között újra bizakodni kezdtek. Ausztria semleges maradt és ez a reményük is eloszlott. Csak 1859-ben az olasz szabadságharc megindulásával adódott az alkalom, hogy reális alapon megszervezzék a magyar felszabadító háborúra irányuló akciójukat. Akkoriban az emigráció politikájának súlypontja Londonból visszaszállt Párizsba és számos bujdosó — *Kossuth Lajos*sal élükön — Olaszországban gyülekezett. Két évig tartott ez az új reménység, de szintén csalókanak bizonyult. Utoljára 1866-ban porosz segítséggel akarták fölkelésre bírni az országot. Mint előbb 1859-ben, úgy akkor is az osztrákok gyors békekötése megakasztotta mozgalmukat.

Az 1867. évi kiegyezéssel az emigráció minden szervezete felbomlott, további fennállásuknak nem volt konkrét közelebbi célja. A távoli remények nem tarthatták össze a bujdosók társaságát. Az 1867. évi általános amnesztia után — esdeklés nélkül — hazatértek. Csak *Kossuth Lajos*, néhány hajthatatlan vagy idegenbe házasodott társa és az Amerikába szakadtak jórésze maradt mindvégig a külföldön.

⁸² *Mednyánszky Cézár* Noisyból ismételtlen kérte szüleit, hogy egyezzenek bele a *Matilddal* kötendő házasságába. Óhaját megtagadták, sőt arra nógatták, hogy kérjen amnesztiát és térjen haza a családi körbe. Az 1852 október 6-án még Noisyból írt és az osztrák cabinet noir által elfogott válaszában a bujdosó teljesít-

ott, kiket a megélhetés gondja azóta széthányt a kerek földön.

Egyedül ülök itt ablakom mellett és írás közben megpihenve nézegetem a Földközi-tengert. Most is csakúgy hömpölyögnek hullámai, mint mikor Hannibal és Scipio átkeltek vizén.

Elhagyottan írom le Emlékezéseimet. Távol vagyok még ama bajtársaimtól is, kik Párizsban maradtak. Minduntalan elgondolkozom és az otthoni képeket magam elé varázsolom.

Meglátom-e hazámat valaha?

XVI. Merész elhatározás.

Noisyból egész nyáron át ostromoltam anyámat. Újra és újra anyai szeretetére hivatkoztam s ismételten könyörögtem, hogy ne ellenezze fia és Matild boldogságát. Anyám szilárd maradt és minden levelemre hasonlóan válaszolt. Első válaszában ezt írta:

hetetlennek jelentette ki szülei kívánságát: „Olyan elhatározáshoz jutottam, — írja francia nyelvű soraiban — mely miatt majd kételkedtek fiúi szeretetemben. Elnyomtam szívemnek azt a folytonos vágyát, mely karjaitok felé hajt és könnyekkel szememben inkább a száműzetést választottam. Nagyon bánatos vagyok, de kivételes helyzetem azt a szomorú kötelességet rója rám, hogy ki kell tartanom mindvégig. Bárcsak valami kis reménnyel tudnálak vigasztalni! Ámde sajnos, a megalkuvás részemről lehetetlen. Megtagadnám vele testvérbátyámat. Nem törődném nevémmel, sem multammal, sem jövőmmel, ha csak rólatok volna szó. Mindezt örömmel feláldoznám, hogy kérésteknek engedjek és viszontlátásunk lehetővé tételét kérjem. De az én nevem egyúttal a nagy vértanúé is. Ezt a nevet tisztán és szeplőtlenül kell megőriznünk. Kötelességünket eddig híven teljesítettük is és hazánk szeret, mint hűséges, bár boldogtalan fiait. De vajjon hazánk megbocsátaná-e, ha a multról megfeledkezve a kibékülés érdekében azokhoz fordulnánk, kik tőlem egy testvért és tőle egy hőst elragadtak? Amely napon a nemzet az utóbbit megtudta, a felháborodás és fájdalom hangját hallatta a hőhérokkal szemben s ugyanezt tenné azon a napon is, melyen aláírnám, hogy meghódolok az otthon fennálló állapotoknak. Remélem, hogy ennek megfontolásával legyőzitek az utánam való sóvárgástokat.“ (B. M.-Akten 765. sz. a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban.)

— Édes lelkem fiam! Nem írhatom le, csak megírom, hogy szinte magamon kívül voltam, mikor soraidat olvastam. Hová jutottál, drága fiam? Hogyan feledkezhettél meg rólunk annyira, hogy nyíltan is megtagadni szándékozod hitünket? Csakugyan annyira magához vont a gonosz szellem, hogy még szentségtörésre is gondolsz? És mindebbe még bele is egyezzem? Édes fiam, mindent megteszek érted, csak ezt nem. Nem, fiam, soha! Anyád vagyok és mint anyád nem vagyok-e örök üdvösséged hivatott öre? Nem járulhatok hozzá, hogy protestáns légy és megnősülj. Igaz, ezzel megtagadok tőled talán néhány évi földi boldogságot. De ha engednék, nem tenném-e ki lelkedet az örök kárhozát veszélyének? Épp ez bátorít föl arra, hogy mulékony földi boldogságodnak esetleg útját álljam. Ha szabad maradsz, bűnbánattal még visszatérhetsz a jó útra. Nap-nap után kérem Istent, hogy szálljon meg kegyelmével és térítsen vissza a papságba. De ha házasságod révén még nyíltan is föllázadsz Isten egyháza ellen, valóságos szakadékot törsz, mely a jó úttól elválaszt örökre. Hiába írod, hogy vallási meggyőződésed nem köt az egyházhoz és így már nincsen kötelezettséged vele szemben. Drága fiam, tévedsz. Te csak képzeled, hogy már nem vagy pap. A valóságban pap vagy és az maradsz örökre. Lelkeden rajta van és rajta marad az eltörölhetetlen papi jelleg. És vajjon nem örökre fogadtad-e meg, hogy nem nősülsz? Fogadásod is örökké tart, örökre kötelez. Ez a valóság. Erről biztosít anyaszentegyházunk. Kérve-kérlek, szállj magadba! Győzzön jobbérzésed és józan belátásod! Kérve-kérlek, mondj le bűnös szándékról s ne esdekelj többé hozzájárulásomért. Szinte megszakad a szívem, hogy nem teljesíthetem óhajodat. Kimélj meg attól a fájdalomtól, mellyel kérésedet újra és újra meg kellene tagadnom...⁸³

⁸³ A levél részletes tartalma megvan a londoni szövegben. Levélformáját rekonstruálta a fordító.

Anyámat annyira szerettem, hogy talán lemondok mindenről, ha csak a magam boldogságáról van szó. Éreztem, hogy szenved miattam és hogy erős meggyőződése vezérli. De nemcsak az én, hanem Matild boldogsága is kockán volt. Mit tagadjam, Matildot jobban szerettem, mint anyámat.

Kestnerné folyton hangoztatta leveleiben, hogy az állhatatosságnak végre is győznie kell. A tovább is hűségesen szerető Matild lesz tántoríthatatlanságom jutalma. Másodszor is írt anyámnak és ő is kért, könyörgött.⁸⁴

A fákról már hullottak a levelek és hiábavaló volt erőlködésünk.

Rendes úton, — kérlelés útján, — nem értünk el semmit. Már megelégettem a bizonytalanságot.

Elöttem volt a boldogság s örvény választott el tőle. Nem tudtam, mikor jutok át hozzá. Meghatározott ideig türelmesen kiállok a próbát, mert tudtam, hogy Matild hűségesen szeret. A bizonytalanság kétségbeejtett.

Noisyban egyhangú volt az élet. Meguntam. Anyagi helyzetem is bántott. Családom küldött ugyan segélyösszegeket, de rendszeresen és elegendően nem támogatott. Kálmán barátom nagylelkűsége végtelen volt, de már nem vehettem magam többé rá, hogy továbbra is igénybe vegyem. Voltak bajtársaim, kik nálamnál jobban rászorultak.

⁸⁴ A krizisről *Br. Mednyánszky Eduárd* ezt közölte leányával, Margittal: „Cézár, Kestnerek, sőt colmari rokonaink is mind a házasság érdekében levélostrom alá fogták anyánkat. Hiába. Atyánk ifjúkorában maga is csak forradalmi úton kerülte el a papi pályát. Kérlelő szava nem nyomott a latban. Anyánk — mint később hallottam — egy szólamot hangoztatott folyton: — Un prêtre défroqué! Jamais!“ — Jőmagam nem laktam akkoriban Beckón. Nem is tudtam az ügyről semmit. Különben befolyásom teljes súlyával még idejekorán más álláspontra bírom anyánkat.“ (*Br. Mednyánszky Margit, férj. Czöbel Istvánné írásbeli közlése.*) *A budai cs. k. katonai kormányzóság elnöksége* 1854 január 16-án azt jelentette Báró Kempen cs. k. rendőrminiszternek, hogy „Báró Mednyánszky József francia születésű neje nagyon exaltált asszony“. (*B. M.-Aktén 404. sz. a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban.*)

Tennem kellett valamit, hogy véget vessek e kínos helyzetnek és a türhetetlenné váló bizonytalanságnak.

(Egyik rendkívüli eljárásom az lett volna, hogy anyám ellenzésével nem törődöm és hamarosan meg esküszünk Matilddal.

Megvolt hozzá minden alapom, hogy utólagos hozzájárulását valószínűnek tartsam. Matild bájos, kedves, gazdag leány és a francia haute bourgeoisie egyik kiváló családjából való. Sok más főnemes nemzetség is — egyik tagjának valamely protestáns egyházhoz csatlakozása útján — két ágra szakadt.

Ha megelégszem a valószínűséggel, ezt kellett volna tennem. Nem tettem. Minden eshetőséggel számoltam és — bármennyire is szerettem Matildot, — nem tudtam rávenni magam, hogy kedvéért esetleg Franciaországban maradjak örökre.

*

Tisztában voltam vele, hogy a szerelem nem lehet élttem legfőbb célja. Imádtam Matildot, de még jobban imádtam hazámat. Elsősorban hazámnak élek és neki szolgállok. Hazavágytam és reméltem, hogy bajtársaimmal együtt hamarosan hazatérek.

Ha házasságom miatt családom esetleg kitagad s hazám feltámadása után feleségemet hazaviszem, Matildnak otthon mellőzésben és megalázásban volna része. Családom álláspontja kihatna a magyar társaságra.

Nem elégedtem meg a valószínűséggel. Biztos akartam lenni abban, hogy családom majd szeretettel fogadja Matildot. Már előre tiszta helyzetet akartam teremteni.)

Úgy éreztem, hogy olyan rendkívüli eszközhöz kell nyulnom, mellyel anyám előzetes beleegyezését valósággal kierőszakolom. Messze tengerekre kell távoznom, hogy vesztembe indulónak tartson.

*

Akkoriban fedezték föl Ausztráliában az aranybányákat. *(Az egész világból tódultak oda a kalandorok s)* a kereskedelem is rávetette magát az áruban szegény új világrészre.

Noha a magyartól messzire esik a kereskedői szellem, az emigráció forगतagában egyikünk-másikunk kereskedni is próbált. Londonban *(egy magyar faiseur — Kiss László — és üzlettársai)* áruk vásárlására olyképpen kínáltak 20.000 franknyi hitelt, hogy egy vállalkozó Ausztráliába utazzon és ott nagy haszonnal értékesítse a magával vitt cikkeket. Ugy látszott, hogy ezen majd a vállalkozó is eleget keres.

Helyzetem annyira kétségbeejtő volt, hogy két kézzel kaptam az ajánlaton. Első hallásra nem vettem észre, hogy mennyire elfogadhatatlanok a kötendő szerződés uzsoraszerű föltételei.

Ezt a vállalkozást óhajtottam kijátszani anyám ellen. Ha látja, hogy komolyan Ausztráliába szándékozom, megérzi azt is, hogy mekkora elkeseredésem. Majd csak enged és hozzájárul, amire annyira kértem.

Nem sokat gondolkoztam és a tőkésekkel Londonban tárgyalni kezdtem. Hajlandók voltak arra, hogy nekem és két alkalmi társamnak akkora összeget hitelezzenek, hogy Angliában árut vásárolhassunk és eladása végett Ausztráliába utazhassunk.

Egyik társamnak *(Farkas Márton honvédszázados)* kínálkozott. A másik egy volt lengyel tiszt lett, aki a *(felső)* magyarországi hadjáratban megsebesült és kástélyunkban feküdt betegen. Családom ápolása mellett fölgőgyült *(és tovább harcolt Világosig)*.⁸⁵

Indulásunkat 1853 január elejére terveztük. Addig majd szerződést kötünk, mely szerint a hitelezett összeget

⁸⁵ Nevüket nem jelezte a londoni kiadó. Mednyánszky Cézár lengyel társa a Varsóban született Schubert Sándor volt, ki a metzi és párizsi katonai akadémián katonai mérnök lett és mint ilyen a szabadságharc elején magyar szolgálatba lépett.

a súlyos kamatokkal együtt visszajövetelünk után legott visszatérítjük.

Megbeszélésünk után visszatértem a francia fővárosba.

*

Amint Kestnerné megtudta tervemet, rögtön Párizsban termett és lebeszélte a szerinte végzetes vállalkozásról. Rámutatott arra, hogy a szerződés föltételei elfogadhatatlanok. Készörömet segít, csak hogy az egész ügyről lemondjak. Leányának jövődöbeli férje vagyok s azért ne vonakodjam már most elfogadni hozományának egy kis részét. Matild nevében könyörgött, hogy ne hagyjam el Európát. Kétségbe esne, ha oly messzire távoznám.

Nehéz volt Kestnerné és Matild kérésével szembeállnom. De nekem is voltak érveim.

Elhatároztam, hogy nem fogadok el segítséget. Jobb nekem, ha még a kedvezőtlen föltételeket is elfogadom, sem hogy továbbra is tétlen maradjak. A kínálkozó alkalmat felhasználom. Ha Párizsban is maradok, a valóságban oly távol vagyok Matildtól, mint akkor, ha rövid időre Ausztráliába utazom.

Kestnerné nem tudott mit válaszolni. Láta, hogy csak akkor maradnék Európában, ha hamarosan megesküdnénk Matilddal. Ujra írt anyámnak és kérte, hogy a világért sem engedjen Ausztráliába. Sokkal nagyobb szerencsétlenség vár ott rám, mint amilyenben részem volt valaha. Arra is kérte, hogy találkozzanak valahol. Személyesen majd elsimítanak minden nehézséget.

Tervemről én is tudósítottam anyámat. Megírtam neki, hogy a világ másik végén talán jobb sorsom lesz, mint Európában. Hajthatatlansága miatt nem remélhettem itt boldogságomat.

Anyám most ráeszmélt merevségének esetleg vészes következményeire. Vissza akart tartani Európában. Azt hitte, hogy majd személyes megjelenésével sikert ér el.

Válaszában jelezte, hogy november végén Brüsszelbe vár. Vele jön húgom is, (*Gizella*).

Előre örültem a viszontlátásnak, de voltaképpen más választ vártam. Azt reméltem, hogy már tervem megemlítése is engedékennyé teszi. Mintha nem is ösmerné, házasságom ügyéről nem írt semmit. Kétségbe estem.

Anyám levelének vétele után nem volt senkim, kinek kiöntsem lelkemet. Kestnerné visszautazott volt Svájcba. Kálmán barátom ösmerte ügyemet, de előtte nem akartam neheztelni anyámra.

Senkitől sem kértem tanácsot s elkeseredésemben elhamarkodtam magam. Londonba siettem és november elején aláírtam a szerződést. A hitelösszeg egy részét fölvettem és már árut vásároltam.

XVII. Találkozásom anyámmal Brüsszelben.

Anyám csakugyan aggódni kezdett ausztráliai tervem miatt. Kestnerné levelére írt válaszában már nem mondta házasságomat lehetetlennek. Engedni látszott, mert Matild anyját arra kérte, hogy keresse föl Brüsszelben.

Ha Kestnernénél előbb látom anyámat és meggyőzőm róla, hogyha nem egyezik bele házasságomba, okvetlenül Ausztráliába utazom, — azt hiszem, némi küzdelem után enged kéresemnek. De Kestnerné azt tartotta, hogy egy pillanatig sem szabad késnie. Mentül előbb akart anyámmal megösmernedni és vele beszélni.

Miközben én Londonban komolyan készülődtem a nagy útra. Kestnerné a belga fővárosba sietett és várta anyámat. Bár anyám kedvesen fogadta, a dolog érdekében nem ért el eredményt.

Kestnerné élőszóval is kérte, hogy teljesítse óhajunkat. Előadta, hogy csak a legott kötendő házasságom tarthat vissza Európában. Fölajánlott mindent, csakhogy

fölordjon kötelezettségeim alól. Olyan hozományt is biztosított, mely független férfiúvá tenne egész életemre.

Anyám megköszönte Kestnerné szeretetét irányomban, de ausztráliai tervem kivitelét nem tartotta annyira fenyegetőnek. Azt is mondta, hogy majd igyekezni fog hozzászokni az általam fölvetett új gondolatokhoz. Ha majd látja, hogy másképpen nem biztosíthatja boldogságomat, akkor megkísérli, hogy túltegye magát lelkiösmereti aggályain. Mindehhez időre van szüksége és arra is, hogy előbb engem is lásson és velem is beszéljen. Azt ajánlotta Kestnernének, hogy a következő nyáron találkozzanak újból (*Marienbadban*). Akkor talán megegyeznek.

Hiába bizonyítgatta Kestnerné, hogy előrelátható szerencsétlenségem meggátlására rögtön kell határoznia. Anyám továbbra is tartózkodó maradt. Házasságkötése óta csak Magyarországon élt és az ausztráliai utat valami rettenetes vállalkozásnak nézte. Félt tőle, de nem akarta elhinni, hogy csakugyan elindulok. Azt remélte, hogyha majd látom, mennyire fél, fölláldozom tervemet. Nem határozott, hanem várt.

Amint Kestnerné látta, hogy ezúttal nem megy anyámmal semmire, visszatért Svájcba. Azzal vígasztalta magát, hogy anyám most már legalább lehetségesnek tartotta házasságomat és hogy a marienbadi találkozásnak bizonyára nagyobb sikere lesz. Megírt nekem mindent és további állhatatosságra buzdított.

*

Londonból egyenesen Brüsszelbe utaztam, hol anyám és hugom már türelmetlenül várt.⁸⁶ Kitörő örömmel zár-

⁸⁶ Brüsszel is — bár kisebb — gyűlőhelye volt a magyar bujdosóknak. Élükön Br. Jósika Miklós állott, kit neje, Br. Podmaniczky Júlia, követett a száműzetésbe. Ott élt Ludvigh János kormánybiztos, ki — mint Jósikáné — csipkekereskedő lett. Sréter Lajos alezredes, Somssich János őrnagy és a kis-ázsiai internáltatásból kiszabadult Timáry Imre temesmegyei főszolgabíró szintén ott időztek. Az utóbbi eleinte zsebkendőkereskedő volt, majd egy előkelő

tam őket karomba. Táncoltam és ugráltam, mint egy gyermek.

Anyám félreértette e nagy örömet s lebecsülte magában a Matild iránti szerelmemet. Egy anya csak nehezen békül meg azzal a természetes renddel, hogy idővel más nőnek adja át az első helyet fia szívében. Talán azért áldozza föl fiát oly könnyen az oltárnak?

Nap-nap után együtt voltunk reggeltől estig. Kedveskedtem és minden szeszélyüknek engedtem. Elmondtam élményeimet és kíváncsian hallgattam azt, amit otthonról meséltek.

Amint Matildről és iránta érzett szerelmemről beszéltem, anyám semmitmondó megjegyzéseket tett. Hacsak lehetett, másra terelte a szót. Csupán föllobbanásnak tartotta vonzalmamat, mely lelohad idővel.

Már nem tagadta meg mereven, amire kértem. Nem akart makacssá és vakmerővé tenni. (*Húzta-halasztotta az ügyet. Bízott az időben.*)

Csak legyen türelemmel — mondogatta — és maradjak Európában. Megpróbálja, hogy megbéküljön azzal a gondolattal, hogy megnősülök. De ő azt hiszi, hogy majd magam is rájövök arra, hogy boldogságomhoz nem olyan szükséges az, ami után annyira vágyódom.

Anyám kéréseire azt válaszoltam, hogy nem pillanatnyi szeszély az, amit Matild iránt érzek. Mélységesen szeretem. Egy éve már, hogy menyasszonyom. Annyi sok megpróbáltatáson estünk át, hogy szerelmünk tartósságában nem kételkedhetem. Megmarad az akkor is, ha Ausztráliát járom. Odautazásom becsületbeli kötelességem. Ha nem térítem vissza a fölvelt előleget, egy hónap múlva már az Óceánon leszek. Csak egy esetben maradok Euró-

belga családba házasodott. Brüsszelben volt akkoriban Fejérváry Miklós kormánybiztos és Horn Ede táborigazgató is. Az előbbi később Amerikába, az utóbbi Párizsba költözött.

Nyáron a közeli Ostendeben és Blankenbergheben találkozott a külföldön bujdosó és a hazulról tengeri fürdőre ránduló magyar arisztokrácia.

pában. Ha beleegyezik, hogy megnősüljek, vállalt kötelezettségem alól feloldhatom magam. Különben tűrhetetlen itteni helyzetem. A legújabb világrészben talán nagyobb lesz szerencsém és biztosíthatom függetlenségemet.

Anyám elszomorodott a kínos dilemmában. Nem tudta, mit határozzon. Elutazásomtól éppúgy irtózott, mint házasságomtól. Ahelyett, hogy tervemet elkeseredésem kirobbanásának tekintette volna és ahelyett, hogy megakadályozta volna bármi áron, inkább azt következtette belőle, hogy Matildot mégsem szeretem oly mélységesen, mint állítottam. Miért mennék akkor oly messzire? Viszont más összefüggésben épp a Matild iránti vonzalmamra hivatkozott, csak hogy itt tartson Európában. A házassághoz való hozzájárulásának csak halvány reményével kecsegtetett.

Mindig csak anyai szívéhez könyörögtem. Kímélni akartam és vallásfelekezeti hite szövevényéhez nem nyúl-
tam. (*Oly boldog benne és megelégedett.*) Csak azt hangsúlyoztam, hogy már nem hiszek a római egyház tanításában és így nem lehet rossz, ha nyíltan is szakítok az egyházi közösséggel.

Szemem láttára vergődött anyám abban a fogalomzavarban, mellyel (*vallásfelekezeti*) hitének emberi formáit összekeverte a vallási hittel (*általában*). Láttam, mennyire irtózik annak a föltevésétől is, hogy házasságomhoz hozzájáruljon valaha.

Szomorúak voltak ezek az ismételt és mindig sikertelen beszélgetések. Bár meggátolták, hogy teljességgel élvezzem együttlétünket, mégis valami reményt öntöttek belém, hogy mint akkor, úgy majd ausztráliai utam után is viszontlátom hozzátartozóimat.

*

Sohasem gondoltam arra komolyan, hogy családom beleegyezése nélkül is nőül vegyem Matildot.

Szomjúzom egy szív után, de csak lelkem felét adhatom cserébe. Bár lelkem másik fele hazámé, sokkal job-

ban szerettem Matildot, semhogy kitegyem annak az eshetőségnek, hogy szüleim nem fogadják majd leányuknak. Vajjon megérdemli-e az ilyen odaadó szív, — tűnődtem magamban, — hogy olyan család tagjává tegyem, mely majd otthon tőle elfordul?

(Arra sem gondoltam komolyan, hogy — ha kell — szakítok családommal és Matild kedvéért Franciaországban maradok örökre. Nem tudott arra csábítani semmiféle anyagi előny. A magyar haza kell nekem, nem a franciák országa.)

Már decemberben voltunk és anyám útlevelének határideje rövidesen lejárt. Búcsúzkodásunk napján minden rábeszélő képességemmel újra kértem, hogy ne ellezze oly mereven házasságomat.

Húgom már velem érzett. Láttá szenvedésemet és láttá, hogy boldogságom van kockán. Velem együtt kérte anyámat, hogy ne hagyjon egyedül a száműzetésben.

Hiába. Anyám természetes szeretetét elnyomta vélt kötelességének érzete. Csak azt ígérte, hogy még gondolkodik a dolgról és hogy majd beszél róla nyáron Kestner-nével, kivel találkozni fog *(Marienbadban)*. Azt hitte, hogy e halvány reménysugárral visszatart Európában.

Könnyekkel szemünkben váltunk el egymástól. Hálásan karoltam át *(Gizát)*, aki oly jól megértett.

*

Még Brüsszelben feladtam búcsúleveletem Kestner-nének. Megírtam neki, hogy anyámmal nem mentem semmire. Kezébe tettem le ügyemet és arra kértem, hogy majd Matildot is vigye magával *(Marienbadba)*. Talán anyám szívébe férkőzik és többet ér el nálunknál. Amint anyám hozzájárul házasságomhoz, legott visszatérek Párizsba. Megköszöntem Kestnerné jóságát és arra is kértem, hogy beszéljen rólam gyakran Matilddal. A messze távolban is övé marad szívem.

Kestnerné bizonyára eljön Párizsba és magával hozza leányát is, hogy személyesen búcsúzkodjunk egymástól.

Erre nem kértem. Túlönnan fölizgatott a brüsszeli búcsúzkodás, semhogy egy még annál is fájóbbnak, kitegyem magam. Csak azért lássam Matildot, hogy legott elhagyjam — talán örökre? E találkozás kihozott volna sodromból egészen. Vállalkozásomhoz teljes erőmre volt szükségem.

*(Párizsban gyorsan csomagoltam. Elbúcsúztam bajtársaimtól és útnak indultam. Londonban is csak néhány napot töltöttem. Ott búcsút vettem barátaimtól.)*⁸⁷

Liverpoolban azon tűnődtem, hogy számüzetésem nemesak nekem hozott bajt. Magammal rántottam azokat a jó lelkeket is, kik fölkaroltak és vigasztaltak elhagyottságomban.

Függelék. A londoni bajtársak gyülekezése és élete.

(Gróf Teleki László mint teljhatalmú párizsi magyar követ 1849 elején a Bécsből Galicián át Párizsba menekült Pulszky Ferenc volt magyar külügyminisztériumi államtitkárt Londonba küldte, hogy az angol kormányt és köz-

⁸⁷ A budai cs. k. kormányzóság elnöki osztálya 1854 február 9-én ezt jelentette Br. Kempen cs. k. rendőrminiszternek: „Br. Mednyánszky József neje Gizella leánya kíséretében 1853 február 10-én hatheti tartózkodásra Brüsszelbe utazott. Állítólag valami örökségi ügyet óhajtott rendezni, de voltaképpen még egyszer látni akarta a forradalomban való részvétele miatt menekült és akkor Ausztráliába készülő Cézár fiát.” (B. M.-Aktén 1032. sz. a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban.) A brüsszeli találkozás időpontjában e jelentés bizonyára téved. Mednyánszky Cézár Rónay Jácint elbeszélése szerint is már 1853 január első napjaiban nagy utjára indult. „Január első napjaiban volt, — írja Naplójában londoni bajtársa, — hogy Mednyánszky Cézár köszöntött be hozzám. Megyek Ausztráliába, aut Caesar, aut nihil! Sajnálom, hogy ön is megy, de tudom, kik egyszer Ausztrália felé néztek, azok határozatát nem lehet megingatni. Ők a szerencsés kincsésókat szemelik ki a nagy tömegből, mi a nyomorgók ezreit számítjuk. Sok szerencsét! Mednyánszkyt nem a ragályos aranykór, hanem egy szerencsétlen viszony üzé a világnak ellenkező oldalára. De erről nem beszélt, fájdalmat szívébe zárva kelt a hosszú bujdosásra.” (Napló-Töredékek, II, k. 374. l.)

véleményt megnyerje a magyar ügynek. Munkatársai később Nagy Péter kormányzói titkár és Bikkesy Lajos ezredek lettek. Szirmay Pál képviselő, a magyar kormánynak Szent-Pétervárra küldött megbízottja, nem érthette el útja célját és szintén Londonban telepedett le. A magyar diplomácia alkalmazottaihoz csatlakozott a Világos utáni emigrációnak az a része is, mely Anglia felé vette útját.

Így lett London a nyugati magyar emigráció másik központja Európában.⁸⁸

⁸⁸ A tulajdonképpeni magyar menekültek sorát Londonban 1849 nyarán Orosz József közíró és külügyminiszteriumi titkár nyitotta meg. Ősszel Róth Mátvás táborigazgató és később — a háború alatt külföldi kurirszolgálatot végzett neje, Bikkesy Konstanza, utján — Mérey Mór ezredes is odakerült.

Az 1850. év folyamán számos más magyar bujdosó is vonult az angol fővárosba. Az elsők közt volt Rónay Jácint kormánybiztos és táborigazgató, Jankó Miklós kormánybiztos és Kálóczy Lajos képviselő. Az utóbbi csakhamar Párizsba ment, majd amnesztiát kapott és hazatért. Londonba menekültek Diósy Márton kormányzói titkár, Eber Nándor és Szabad Imre miniszteri titkárok, Rózsafi Mátvás hírlapíró, továbbá Tanárky Gyula, Pulszky jószágintézője, majd gyermekeinek nevelője is. Horhy Mihály miniszteriumi osztályfőnök, ki mint a magyar kormány emisszáriusa Mazzini mellett volt Rómában, szintén ott húzódott meg. Konstantinápolyból odaérkezett Gr. Andrássy Gyula követ is, ki csakhamar Párizsba költözött.

A honvédtisztek közül Hamburgból, illetve 1850 végén Konstantinápolyból az angol fővárosba vonultak Klapka György tábornok, Szabó István ezredes, Br. Kemény Farkas, Gál Sándor és Kupa Fidél ezredek, Juhász József és Kékessy Mihály alezredek, Balogh Imre, Cornides Lajos, Figyelmessy Fülöp, Gelich Richárd és Szerelmey Miklós őrnagyok, Duka Tivadár, Lóránd János, Pataki Mihály, Nedbal Ignác, Grisza Ágoston, Ádám Szilárd, Csink János, Árvay Lajos és Nagy Pál századosok, Schlesinger Miksa táborigazgató, Kövi Albert, Strauss Sándor és még több más fő- és alhadnagy.

Ugyancsak Hamburgból, illetve Konstantinápolyból 1851 folyamán Londonba mentek Gr. Csáky László kormánybiztos és főispán, Vetter Antal altábornagy, Thaly Zsigmond, Gr. Esterházy Pál és Prihoda János ezredek, Mednyánszky Sándor alezredes, Simonyi Ernő főszolgabíró és guerilla-eszaki parancsnok, Simonsich József, Halász József, Kovács Lajos és Szontágh Samu őrnagyok, Glück Izidor táborigazgató főorvos, Décsy Lajos, Derra Szilárd, Farkas László, Mihalóczy Géza, Rochlitz Albert, Rochlitz Kálmán, Spelletich Bódog, Szumrák Ernő és Vékey Zsigmond századosok, Kászonyi

Pulszky Ferenc és felesége ernyedetlen publicisztikai, irodalmi és társadalmi munkásságukkal kiváló összeköttetéseket szereztek az angol társadalom minden rétegében. Bár az angol közvélemény nem akadályozta meg az orosz intervenciót, a magyar emigráció ügyét megértéssel és szeretettel fölkarolta.

Nagy-Britannia különben is a népjogok hagyományos barátja és Európában az egyedül biztonságos hely, hová nem ér a diktátorok módjára uralkodó fejedelmek üldöző keze. Az odaérkező politikai menekültektől nem kérnek

Dániel, Xántus János, Mogyoródy Adolf és még több más fő- és alhadnagy.

A kis-ázsiai internáltatásból 1851 vége felé Londonba érkeztek Perczel Mór tábornok, Perczel Miklós és Katona Miklós ezredek, a lengyelek részéről Visoczky József tábornok és Bulharyn György ezredes. Ugyancsak keletről odavonult Kmety György tábornok is.

Párizsból még a decemberi államesiny előtt az angol fővárosba költözött Vukovics Sebő miniszter. Odavonult Szabó Imre ezredes és Csernátony Lajos képviselő is, ki később vidéken telepedett meg. Beöthy Ödön kormánybiztos és főispán Párizsból Jersey szigetén át ment Londonba. Gr. Andrassy Aladár alezredes is hozzájuk csatlakozott. Nemeskéri Kiss Miklós ezredest Louis Bonaparte politikai rendőrsége egy évre szintén odaszorította.

Amerikai körútja után 1852 augusztusában Kossuth Lajos kormányzó, Karády Ignác, fiai nevelője és Ihász Dániel alezredes is az angol fővárosban telepedett meg. Gr. Vay László őrnagy ugyanabban az évben Konstantinápolyból költözött oda.

Magyarországból 1851-ben még Nagy Imre százados, majd 1854-ben ötévi börtönbüntetés kitöltése után Frigyessy Lajos volt császári főhadnagy és honvédszázados menekült Londonba. Henszleman Imre külügyminisztériumi fogalmazó — bár politikailag tisztázta magát — türehetlennek találta az otthoni viszonyokat és az ötvenes évek elején szintén odaköltözött. Az 1852. év végén újból odavonult az időközben Párizsban és Amerikában járt Vetter Antal altábornagy és 1854-ben keletről odaérkezett Balogh János képviselő is.

Wargha István miniszteri titkár 1853-ban hazuról mint a bécsi kormány kémé került Londonba, hol soká mint bujdosó szerepelt. Vesztegetés útján megtudta a magyar királyi korona rejtekhelyének leírását, mire Bécsbe utazott és jelentést tett. Kémkedése leplezésére visszatért az angol fővárosba, de költséges életmódjával elárulta magát. A Júdáspénzből sok jót tett a szegény bujdosókkal, csakhogy elkerülje az emigrációból való formális kiközösítését.

A névleg felsoroltakon kívül még sok más polgári és katonai

igazoló okmányokat. Menedéket adnak nekik és megélhetést, *tiszteletet a dolgozni akaróknak általában.*

Az első években — mikor a függetlenségi háború még friss emléken élt — a „Hungarian refugee“ népszerű volt a szigetországban. Jóindulattal támogattak minden igyekvő magyar bujosót. A szükségben szenvedők segélyezésére Lord Dudley Stuart elnöklete alatt segítő bizottság — a *Committee for the Relief of Hungarian Refugees* — alakult. E bizottság a gyűjtött adományokból három hónapon át segélyezte a magyar menekülteket, hogy angolul tanulhassanak és munkát kereshessenek. Akinek ez nem sikerült, annak módot adtak ahhoz, hogy a nagyobb lehetőségeket nyújtó Amerikába hajózzon és ott a kapott pénzből még egy hónapig megéljen. Más forrásokból is kerültek segélyek, de 1852 végén valamennyi megszűnt.

Mig Párizsban inkább az előkelő emigránsok gyűlöhelye lett, Londonban minden rendű és rangú magyar bujdosó, főleg nagyszámú honvédtiszt sereglett össze. Párizsban a magyar emigránsok — kevés kivétellel — a hazuról kapott segélyösszegekből élnek, a londoniak — kevés kivétellel — polgári munka útján tartják fenn magukat.

Különös előszeretettel foglalkoznak magánoktatással. Tanítanak nyelveket, zenét, vívást és lovaglást. Egyesek

bujdosó huzódott meg rövidebb-hosszabb ideig Angliában, főleg fővárosában. Különösen Kossuth Lajos Kis-Ázsiából Angliába utazásának hírére mind nagyobb számban tódultak Londonba.

Állandó foglalkozást nehezen találtak s legtöbbjük angol segítséggel Amerikába ment. Az Egyesült Államokban könnyebb az elhelyezkedés. Az 1852. év elején már csak nyolevan magyar emigráns volt az angol fővárosban. Ezek közül is mind többen — főleg az Egyesült Államokból visszatért Kossuth sürgetésére — Amerikába vonultak.

Az 1852 nyarára várt európai forradalom elmaradt és az emigráció politikai tevékenysége pangott. Az élet is drága Londonban, éghajlata kellemetlen. A magyar bujdosók csak nehezen tudtak az angol szokásokhoz simulni. Így a londoni magyar emigránsok száma évről-évre apadt. Az 1855. év elején körülbelül negyven magyar bujdosó élt az angol fővárosban.

jól megtanultak angolul és középiskolai magánoktatást folytatnak. Vannak köztük festők és fényképészek. Mások a kereskedelemre adták magukat és mint kereskedősegéd, ügynökök, kereskedelmi képviselők vagy utazók várják a jobb jövőt. Többen magánhivatalnokok, mások kémikusok. Kossuth és Pulszky mint hírlapírók és lecturer-ek tartják fenn magukat.

*

Mit csinálnak a londoni magyar bujdosók szabad óráikban? Hol szórakoznak, hogy a száműzetés keservét némileg feledjék?

A Londonba érkezettek legtöbbször új világban érezte magát. Az első években délután vagy este a Haymarketen találkoztak és korzóztak. Csodálták a szép angol nőket, majd egy oyster saloonba vacsorázni tértek.

Idővel az angolok társaságába is jutottak. Szívesen látják őket mindenütt, főleg ahol szeretik a víg életet. A délkeleties arcú, büszke tartású és dicső harcok glóriájával övezett fiatal szabadsághősök már eleve rokonszenvesek voltak az angol nők körében.

Az arisztokraták megtalálták a maguk társaságát az angol főnemességben. Lord Dudley Stuart, Lord Lansdowne, Richard Cobden és néhány más kiváló angol férfiú szívesen fogadja a társaságába a gentleman-föllépésű magyar bujdosókat.

A magántanítással foglalkozók munkájuk után tettek szert értékes ösmeretségekre. Egy csapásra kerültek olyan körökbe, hova máskülönben aligha jutnak. Szívesen látott vendégek az angol családok londoni és vidéki házaiban.⁸⁹

⁸⁹ Mint Párizsban, úgy Londonban is a grand-monde alá is ereszkedtek a magyar bujdosók. *Kászonyi Dániel* részletesen leírja a Mrs. Hamilton termeiben folyt életet. Szerinte e hölgy Lady Barthelmestone volt, ki csak praktikus érdekből vette föl polgárisan hangzó nevét. A Piccadillyn birt házában nap-nap után jártak az estélyek. A férfiaknak a vagyon vagy a műveltség, a nőknek főleg a szépség adott jogeimet a bevezetésre. A vendégek fesztelenül jöttek-mentek, beszélgettek, nevettek, ittak, ettek, kár-

A tavaszi és nyári délutánokon a Hyde Parkban adnak egymásnak találkozót. A Rotten Row-n élvezik a szép lovasnők és a díszes fogatok látványát. A lovagolni szerető honvédtisztek legnagyobb gyönyörűsége, ha néha legalább bérelt lovon ülve, elvegyülhetnek az angolok közé és végigvágathatnak a két mérföldnyi lovagló úton.

Ha nyáron víg estére vágynak, a dancing gardenokba mennek, hol szabad ég alatt folyik a tánc. Közülük a Vauxhall Garden a legkedveltebb. Eljárnak a lóversenyekre vagy csónakáznak a Themse-en. Kirándulnak Richmondba vagy Windsorba, vagy áthajóznak Whight vagy Jersey szigetére.

Legnagyobb élvezetük, ha egy angol úr meghívja őket vidékre. Lovagolhatnak és vadászhatnak ott kedvük szerint. Csapongó jókedvvel dalolnak és táncolnak este. E búfelejtő vígságot szeretik az angolok a magyar bujdosókban legjobban.

Télen nemcsak a színházak, hanem a tánctermekek is vonzzák a fiatalságot. A Holborn Casino vagy az Argyll Rooms termeibe néznek. Ha igen sovány az erszényük, a sűrű ködös estéken összejárnak és préférence-ot vagy whistet játszanak. Mások meghúzódnak a lengyel Eagle-vendéglőben vagy a szintén lengyel Mr. Mick's Coffee-house-ban. Kártyáznak, dominóznak, sakkoznak. Közbe-közbe hangos vitákban törnek elő politikai reménységeik.

A Londonba ránduló magyar cigánybandák is e kávéházban ütik föl tanyájukat. Magyar dallamok mellett búsulnak és vigadnak akkor az ottani bujdosók.

Londonban is, Párizsban is a magyar emigránsok mulatozása csak intermezzo a búsongásban. Csak időről-időre keresnek egy kis felejtőt a búban. Legtöbbjük nap-

tyáztak, táncoltak. A külföldiek közt sok volt a lengyel, olasz, francia, német és magyar menekült. A magyarokat különösen kedvelte Mrs. Hamilton. A lengyelek vezették be őket házába. A legszebb nők társaságát élveztek ott az illendőség határai közt. (*Die Lorette. Bilder aus dem ungar. Emigrantenleben in London, 1864. I. k. 43—59. l.*)

hosszat dolgozik. De hiába menekülnek borhoz, dalhoz, zenéhez, mámorhoz, száműzöttségük keserve és epedő honvágyuk újra föléled. Mentül inkább mulnak az évek, annál inkább haza vágnak.)

X VIII. Útban a világ körül.

1. Az Atlanti-Óceánon és Braziliában.

Alighogy az 1853-i újesztendőbe léptünk, Liverpoolból egy vitorláshajón két társammal (*Farkas Márton honvédszázadossal és egy lengyel tiszttel*) elindultunk a nagy útra. A szél elhajtott a parttól, melyet a sűrű ködben mihamar elvesztettünk szemünk elől.

Körülbelül száz — jobbára szegény — utas volt a hajón. A vitorlás olesó. Farkas százados is a nép fia. Bár magasabbrendű műveltsége nincsen, százszor rokonszenvesebb volt, mint a lengyel. Alighogy a hajóra szálltunk, az utóbbi fölényeskedni próbált. Angolul csak keveset tudtam s így nem igen társaloghattam a kapitánnyal és a többi utassal. Jóformán magamra maradtam a tengerrel.

Hajónk a széltől feszített vitorla-szárnyaival tovasiklott, mint egy magányos hattyú egy kastély melletti tón. Útjában hullámokat vert, ami melankóliába ringatott. Sirályok röpültek utána, egy pillanatig pihentek az árbocokon, majd a messzeségbe szálltak.

Köröskörül csak víz volt és víz. A nap a tengerből kelt föl és a tengerben nyugodott le. (*Sohasem látott fényben*) tündököltek a csillagok. A természet e nagy-szerűsége megkapja a fantáziát s önmagába mélyedésre bírja az embert.

Az Óceán nem volt mindig csöndes. Időről-időre sivító szél és ordító vihar száguldott végig a vízen. Az ég hirtelen beborult és hegynyi magas hullámok hömpölyögtek tova. A menny dörgött s a cikázó villámok félelmetes fényt vetettek a hányódó hajóra. Már-már fölborította az

orkán, de az elemek forradalmát megfékezte a gyakorlott kapitány. Parancsszavai élesen pattogtak és sürgött-forogott, a sok matróz. A hajó fölszínén maradt. Borzalmosságában is fönséges a tenger.

Az Óceánon láttam a természetet teljes nagyságában. Szeretem, mert gyakran elfelejtette velem bánatomat, szenvedésemet.

Amint dél felé vonultunk, egész nap (*január havában*) künn lehettünk a fedélzeten. Rendszeresen a kormányos közelében ültem s látszólag a hajójárat okozta hullámzást néztem. Ott ültem vagy álltam sokszor késő estig is, mikor a soros hajósokon kívül már mindenki aludt. Mikor a csillagokat bámultam, gyakran eszembe jutott, hogy ugyanakkor talán menyasszonyom is rájuk tekint.

Sokszor magamba szálltam és elmélkedtem. Elgondolkoztam a nagy világról és az emberi sorsról. Gondoltam a múltra és a jelenre. Mindennek tükrében betűzgettem a jövőt.

*

Párizsban annyira kétségbeestem, hogy már nem hittem Istenben. De amint a végtelen Óceánt s később a tropikus vidékek szépségét láttam, újra föléledt hitem. Nem az őseimtől átöröklődött és az iskolában rámtanított hit volt ez, hanem valami belső látás, mellyel a természet nagy erőinek teremtőjét és igazgatóját megpillantottam a mindenségben. Sokkal egyszerűbb és észszerűbb, ha azt tartom, hogy a világ csodálatos rendje nem a véletlen, hanem egy jóságos Akarat műve. Az atheizmus csak városi emberek eszejárásának szüleménye. Nem éltek hosszabb ideig a szabad természetben.

A világmindenséget összetartó és kormányzó sokféle erő — a természet törvényei — mindmegannyi sugár, mely egy közös helyről jön. Forrásuk Isten.

Vajjon mi a lelkünk, mely élteti testünket? Vajjon holtunkkal megsemmisül avagy örökké él? E kérdés mindig nyugtalanította és mindig is fogja nyugtalanítani a

gondolkodó embert. Biztos választ senki sem adhat rá e földön.

Condorcet-val azt vallom, hogy a haladás a természet és az emberi nem történetének általános törvénye.⁹⁰ Haladás volt a multban és haladás lesz a jövőben. De azt is hiszem, hogy nem végződik minden e földön. Az emberiségnek a lehető legnagyobb tökéletesség fokára emelkedése javára lesz az emberi nemnek, de nem elégíti ki az embereket, mint egyéneket. Nem lehet, hogy az emberi lélek itt életre keljen, majd egy idő múlva megsemmisüljön.

Nem tudom hinni, hogy olyan hatalmas ész, mint Nagy Napoleon vagy Galilei, egyforma legyen a gyilkossal vagy elmebeteggel abban, hogy holtuk után mindannyian lelkestül is megsemmisülnek teljesen. Nem tudom hinni, hogy ösztöneink — melyek közül némelyek homályos visszaemlékezések, mások ködös előrelátások — minden jelentés nélkül csak a természet tréfái. Vajjon nem volna akkor ördögi gúny a mi életünk? Azt tartom, hogy egy végtelenség volt már mögöttünk, mikor e földre jöttünk és egy végtelenség van előttünk, mikor innen távozzunk. Mi más e földi életünk, mint jelentéktelen és rövid epizód.

Az általános rend a mindenségben a haladás előre. Az emberi társadalom történetében — szenvedései és koronkénti visszaesései dacára — lassú haladást észlelünk általában. Még világosabb e törvény a látható természetben. Újabb és újabb csillagok tűnnek föl az égen, melyeket előbb nem láttunk soha. A föld évezredekén át formálódott olyanná, amilyennek ma látjuk. A természet erői tovább működnek és újabb évezredek után más alakja lesz. Fokozatos fejlődést látunk a haladás irányában mindenütt. Ninesen halál a mindenségben, csak

⁹⁰ Antoine de Condorcet márki (1748—94) — Mednyánszky Cézár egyik kedvence írója — kiváló történetbölcselelő és a francia akadémia örökös titkára volt.

helyet cserél az élet. Miért legyen az általános törvény alól az emberi lélek kivétel?

Ha az anyag megmarad és csak formája változik, miért legyen sok vággyal teli lelkünk — kielégülésük nélkül — megsemmisülésre ítéelve? Avagy holtunk után miért olvadjon mindjárt öntudatát vesztve a nagy mindenség lelkébe, Istenbe? Lelkünk tudásvággal és más nemes aspirációkkal tele, melyeket nem elégít ki a földi élet. Ha meddők maradnának mindvégig, nem volna-e az élet a Teremtő elkésztő játéka? Vajjon egy anya megtréfálná így gyermekeit?

Azt hiszem, hogy lelkünk már testünkbe zárása előtt is valahol élt. Tökéletlen testünk annyira reánehezedik, hogy elsötétíti a régi multunkba vetett viziót. Mentül fejlettebb és finomabb lelkünk élete, annál inkább sejtjük, hogy lelkünk már földi életünk előtt — talán más világtestekben — fokozatosan fejlődött olyanná, amilyenek birjuk e földön.

Amint testünk elhal, lelkünk megszabadul az anyag bilincseitől és szabadon fejlődhetik szellemi egyéniségében. Egy magasabb szférában folytatja életét. Mindjobban kielégíti tudásvágyát és egyéb aspirációit is mindjobban eléri. Ha mindent elért, amit elérni vágyott, a természet titkai birtokában az Istenség legmagasabb szférájához jut.

Pozitívabb téren is mozogtak elmélkedéseim. Gondolkoztam az emberi társadalomról s különböző szervezeteiről, főleg az egyházzal és a papságról. Rájöttem arra, hogy a papságban kifogásolt törekvések és cselekmények nem a papok egyéni hibái, hanem egy átöröklött és már idejét múlt vallásfelekezeti rendszer szükségszerű következményei. Az emberek lelki tökéletesedését sokkal gyorsabban előbbre vinné a teljes vallási szabadság és a vallási élet egyszerűsítése.

*

Mialatt így bölcsekedtem, hajónk tovább és tovább-

haladt. Néha kis szigeteket láttam, de nem álltunk meg sehol. Mikor elértük az egyenlítőt, nem is sejtettem, milyen messzire voltunk Európától. Csak azon lepődtem meg, hogy más csillagokat láttam.

Nem mintha a Dél csillaga nem tündökölné úgy, mint az Északé. Talán még szebb. De idegen volt nekem. Amint elhagytuk a megszokott északi csillagzatot, mintha utolsó kapesom is megszakadt volna, mely összekötött szeretteimmel. Mintha újra elhagytam volna Kestnernét, Matildot és anyámat.

Hosszú heteken át szeltük a Nagy-Óceánt, míg végre megpillantottuk azt a gránítsziklát, mely Rio de Janeiro-nál cukorsüvegként emelkedik az égnek. Huszonnégy óra múlva elhaladtunk mellette. Félelmetes volt. Hátha eldől és elzárja a kikötőt!

Horgonyvetés után kiszabadultunk az úszó fogházból és két hétig élvezhettük a szabadságot a szárazföldön. Örültem, mint mindenki.

Egyedül vagy társaimmal a város utcáit róttam s megnéztem a látnivalókat. Csodáltam a pálmafák sétányait és (— *február havában* —) élveztem a pompás meleg klimát.

Többízben kirándultam a vidékre. Madarak és rovarok röpködtek ott, melyeket előbb sohasem láttam. A tarkábbnál-tarkább madarak szokatlan hangokat adtak. A fátyolos szárnyú rovarok zúgtak-zümmögtek. Gyönyörködtem az óriási fákbán, a sűrű cserjékben, a buja virágokban.

Tündéri szépségében terül el ott a nagy természet s mégsem szeretnék azon a tájon élni. A virágok és állatok közül egyik sem emlékeztetett hazámra.

Amint kisebb-nagyobb kirándulások után visszatértem a városba, megvacsoráztam és egy kávéház terasse-áról néztem a népet. Egyik helyen néger pincér szolgált ki. Az értelmes fiatalember franciául is beszélt. Elmondta, hogy hároméves korában került oda Afriká-

ból. A kávé fölnevelte és jól bánik vele. Önkéntelenül felkiáltottam, hogy akkor boldog. Kiegyenesedett és mereven rámnézve, így szólt:

— Uram, rabszolga vagyok!

Ez az a lidérenyomás, mely ránehezedik Amerikára. Rio tele szép házakkal és kertekkel. Mulatóhelyei olyanok, amilyenek Párizsban. A természet nagy Istene pazarul elhalmozta minden bájjal. Élveztem és mégis valami nyomta szívemet. A szabad ember lelkiösmerete föllázad az ellen, hogy embertársaink ott mások kénye-kedvének eszközei.

Hiába bánnak jól a rabszolgákkal. Hiába rejtőzik el a szenvedés. A sok szépség mögül is megéreztem. Amilyen örömmel partra szálltam, olyan örömmel tértem vissza hajónkra. :

2. Levelek Dél-Afrikában.

Brazíliai utam alatt merengtem és gondolkoztam. Rio és Fokváros közt többnyire olvastam. Magammal vittem néhány könyvet Párizsból.

Azt hallottam mindig, hogy Nicolo Machiavelli a zsarnokok nevelője. A liberálisok elítélik. Mindkét művét olvastam a hajón és meglepetésemre azt találtam, hogy őszinte és tisztánlátó republikánus.

Az író a maga lelkét öntötte a Discorsi sopra Tito Livio-ba, melyben a régi Róma köztársasági alkotmánya és így a szabad állam mellett száll síkra. Csak e mű olvasása után értjük meg, hogy mit akart a Principe-vel. Borzalmat keltő óvás ez, hogy mitől kell félnie a népnek, ha egy zsarnok magához ragadja a hatalmat. (*Minden erkölcsi uggály nélkül igyekszik majd biztosítani uralmát.*) E jó indulatú óvását abban a formában tette közzé a szerző, melyet megengedett a (XV. és XVI. századbeli) zsarnokság.

Sajnos, Machiavelli bölcsességéből eddig inkább csak a fejedelmek húztak hasznot és nem a népek.

Egyik hét mult a másik után, mialatt könyveimet olvastam s tartalmuk felett elmélkedtem. Lassan-lassan közeledett a Jóremény-foka. Türelmetlenül vártam, hogy partra szálljak újra.

Kestnerné megigérte, hogy levelet ír Cape Townba. *(Anyám választát is oda vártam.)* Levelük egyenes úton ért oda, mialatt én kétszer szeltem át az Atlanti-Óceánt.

Amint megpillantottam Dél-Afrikát, szüntelenül figyeltem. Mintha ezzel gyorsíthattam volna az odaérkezést.

(Fokvárosnál a gránitból való Táblahegy falként emelkedik a magasba. Lábánál fehérrel tarkított zöld sáv terül el. Üttetvények és kertek, házak és tornyok. Mögötte zöld rétek és sárga homokdombok. Messze a háttérben kék és hatalmas hegylánc.)

A város nem oly szép, mint Rio, de azért tetszik nekem. Ott talán inkább tudnám elfelejteni száműzött voltomat, mint bárhol is a külföldön.

Horgonyvetés után az első csónakba ugrottam és a postára siettem.

Három levelet találtam. Egy vastag küldeményt Kestnernétől, egy levelet anyámtól és egyet Victor Chaufourtól, ki valamikor Matildnak udvarolt. Egy alkalmas, esöndes helyen leültem és olvasni kezdtem.

Elsőnek anyám levelét bontottam föl, ki Liverpoolból írt soraimra így válaszolt:

— *Megdöbbenéssel olvastam leveledben, hogy beváltottad fenyegetésedet és csakugyan elindultál a tengeri útra. Pedig ha tudod, mennyire aggódom érted, nem mégy el. Most látom, mekkora elkeseredésed. Annyira elhagytál, mintha nem is akarnál visszatérni. Látlak-e még valaha? Ha nem jössz vissza mindjárt, azt hiszem, hogy soha. Boldogtalan vagyok és kétségbeesett. Annál boldogtalanabb, mert érzem, hogy én vagyok az oka, hogy oly messzire távoztál. Borzalmasabb ez nekem annál, amihez nem akartam hozzájárulni. Nem bánom, tedd, amit tenni*

akarsz. Csak jöjj vissza mindjárt. Sokat sírtam és sokat tépelődtem, míg túltettem magam azon, amit szent hitem parancsol. De nem bírja tovább anyai szívem. Jöjj vissza és légy boldog úgy, ahogy gondolod. Matildot leányomnak fogadom. Jöjj vissza rögtön, amint elolvastad leveletem...⁹¹

Örömmel olvastam anyám sorait. Rászorítottam hát, hogy házasságomba beleegyezzen. Amint megnősültem, hozzászokik majd egészen. És amint Matildot megösméri, megszereti és aggodásainak vége.

*

Kestnerné levele mellett férje és Matild sorait is láttam.

Menyasszonyom anyja is arra nógatott, hogy azonnal térjek vissza Európába. Matild kétségbeesett, mikor megtudta, hogy távoztam. Levertsége árt egészségének. Atyjának módjában van, hogy szerződésem alól feloldjon.

A száműzött francia képviselő részletesen írt a pénzbeli megsegítés módjáról.

Hiába ajánlotta föl a derék férfiú is, hogy közbelép érdekemben. Büszkeségem föllázadt az ellen, hogy ajánlatát igénybe vegyem. Talán megtenném, ha csak múltó pénzzavarban és vagyonos volnék. De szegény vagyok és egyetlen vagyonom büszkeségem, önérzetem. Pénzbeli segítséget fogadjak el Kestneréktől, hogy mintegy ez úton nőül vehessem Matildot? Úgy tűnik ez, mintha azért házasodnám, hogy ne kelljen megfizetnem tartozásomat. Sokkal természetesebbnek és illőbbnek találtam, hogy tovább folytatom utamat. Melbourne-ben eladom a rámbízott árut és majd annak rendje szerint elszámolok Londonban.

Mást sugott szívem. Franciaország felé vonzott menyasszonyom. Levelében talán találok mentséget, hogy

⁹¹ A levél részletes tartalma megvan a londoni szövegben. Levélformáját rekonstruálta a fordító.

ne legyenek annyira szigorú. Kétségbeesésének mégis csak engedhetnék és az ő buzdítására büszkeségem feláldozásával elfogadhatnám a felajánlott segítséget.

Soká néztem levele külsejét. Vajjon életem boldogságának előhírnöke?

Matild egyszerű szavakkal azt írta, hogy hűségesen szeret, bánkódik távollétem miatt és már viszontlátni óhajt.

Első olvasásra ajkamat biggyesztettem. *(Azt reméltem, hogy menyasszonyom kétségbeesetten kér, hogy rögtön visszatérjek.)* Bosszankodtam, hogy levelében nem találtam meg mentségemet. Azt képzeltem, hogy elhidegült.

Nem jutott mindjárt eszembe, hogy Matild francia leány, kit köt a francia etiquette. Először írt nekem. Egy sora sem volt tőlem, melyben biztattam, hogy szabadon írjon érzelmeiről. Milyen nehezére eshetett, hogy ezt az első levelét is megírja! Szíve inspirációja közben keze bizonyára remegett. Fékezte magát, nehogy sokat mondjon soraiban.

Nem gondoltam arra, hogy ilyen helyzetben az a rövid levele is szeretetének akkora bizonyosága, melynél nagyobbat nem adhatott.

Miért nem hittem jóságos anyjának, ki nyíltan megírta, amit Matild nem mert? Miért nem használtam föl mindjárt anyámnak írásban adott beleegyezését és Kestnerék nemeslelkű ajánlatát? Miért nem ragadtam meg két kézzel az ölembe hullott boldogságot?

A sok bánat után már előbb is ideges voltam. Csalódottságom még jobban azzá tett. Idegességemben és túlérzékenységemben elszalasztottam a jó alkalmat.

*

A harmadik levélben Victor Chauffour azt írta, hogy Kestnerné az irántam érzett szeretetében tulozza Matild kétségbeesését. Szememre hányta, hogy romantikus élményeim elbeszélésével elcsavartam az érzelmes leány fejét.

Meggátoltam természetes rendeltetését. Gyámolító neje-
nek és árva gyermekei anyjának kellene lennie. Csak
folytassam útam tovább. Hadd legyen Matildnak ideje,
hogy kellően megösmerje érzelmeit.

Kestnerné cousin-ját olyan férfiúnak ösmertem meg,
ki nem tud hazudni. De nem számoltam a Matild iránti
vonzalmával, sajátos érdekeivel és a belőlük eredő illu-
zióival.

Levelének olvasása után azt képzeltem, hogy Matild
csakugyan annyira elhidegült, hogy inkább hozzá vonzó-
dik, mint én hozzám. Nem korholtam érte. Nagy áldozat
volt már az is, hogy annyi ideig ragaszkodott egy szegény
száműzötthöz. De ha megváltozott érzelmeiben, miért
siessek vissza Európába?

Még mindig forrón szerettem. De az ő szerelme csak
csendes vonzalomnak látszott. Ez nem volt elég nekem.
Minden ellen biztosító szerelmére vágytam, olyan szenvedélyesre,
amilyen bennem égett. Visszariadtam attól,
hogy talán később szememre hányja, hogy merő hangula-
tával visszaéltem.

Valahányszor döntenem kell valami ügyben, idegesen
izgatott vagyok. Akkori izgalomban azt határoztam,
amit Chauffour tanácsolt és magam is tervbe vettem.
Tovább utazom Ausztráliába, az árut értékesítem és egy-
üttal időt adok Matildnak, hogy tisztába jöjjön érzel-
meivel.

*

Még Fokvárosban válaszoltam az öt levélre.

Anyámnak megköszöntem, hogy hozzájárult házasa-
ságomhoz. Azt is megírtam, hogy szerződéselem kényszere
alatt nem hagyhatom abba útam. Néhány hétre Ausztrá-
liába kell mennem. Amint visszatérek, megesküszünk
Matilddal.

Kestnernek megköszöntem azt a jóságát, hogy tőle
telhetően segíteni kész. Megértetni igyekeztem vele, hogy

segítségét csak mint leányának férje fogadhatnám el. Amint saját erőmből eleget teszek kötelezettségemnek, visszasietek Párizsba.

Feleségének is hangsúlyoztam, hogy csak mint független férfiú óhajtok egybekelni Matilddal. Egyuttal arra kértem, hogy továbbra is szeressen.

Matildnak meleg hangon válaszoltam. Nem céloztam arra, hogy levele szomorúvá tett. Inkább azt hangoztattam, hogy kezeírásának nagyon örültem. Kérve-kértem, hogy maradjon meg továbbra is annak, ami akkor volt, mikor együtt lehettünk. Amint szabad leszek, visszarepülök és lábához borulok.

Chauffournak megköszöntem a figyelmeztetést és megírtam, hogy tanácsát követem.⁹²

Amint útnak indítottam a leveleket, szétnéztem a városban. Új benyomásokkal igyekeztem eltemetni bánatomat. Kevés időm volt. Hajónk csak két napig maradt a kikötőben.

Amint visszatértem a hajóra, már egyenesen Ausztrália felé tartottunk. A Nagy-Óceán lecsillapította idegességemet s újra és újra olvasgattam a leveleket. Csak most jöttem rá, hogy Kestnerékkal szemben túlbüszke voltam és Matildtól túlsokat vártam. De a kocka el volt vetve és válaszaimat már útnak indítottam.

Azzal vigasztaltam magam, hogyha ezt a megpróbáltatást is elviseli Matild, nem kételkedhetem többé szerelmében. Ha gyöngének mutatkozik, akkor jobb, ha már most vesztem el, semhogy esetleg akkor lássam boldogtalannak, mikor már feleségem.

Ilyen a száműzött! Nem tud, mert nem mer hinni a kínálkozó boldogságban. Annyit szenvedett és annyit csalódott, hogy azt képzei, hogy még abban is szúró tövis rejtőzik. Már kezét sem meri kinyújtani feléje.

⁹² Victor Chauffour törekvése sikertelen maradt. Száműzetéséből hazatérése után mindvégig résztvevett Kestnerék vállalatái igazgatásában, de Matild nem ment hozzá nőül.

Csak a jó alkalom elmulta után jön rá, hogy elszalasztotta boldogságát.

3. Aranyásó honvédtisztek Ausztráliában.

Mialatt Cape Townból Ausztráliába hajóztunk, melankolikusabb voltam, mint útközben valaha. Akkor sem ocsudtam fel, mikor messze-távol megláttam a legújabb világrészt.

Melbourne körül a nagy lapály nem hangol örömré. Minden sivár. *(Néhány kaktusz közt vagy egyedül csak itt-ott emelkedik egy óriási eucalyptus az égnek.)* A város csupán tervrajzban van meg. Csak ideiglenes faházakat látni szanaszét. Mindez lehangolja a különben is bánatos utast, ki néhány hét előtt Rioban gyönyörködött a pompás természetben.

A lehangoló vidék láttára az a gondolat támadt agyamban, hogy Ausztráliában a teremtés munkája talán megakadt. Mintha ott csak félig emelkedett volna ki a föld a kaoszból! Talán kimerült volt a nagy természet? Legifjabb gyermeke olyan, mint egy koraszülött.

Alighogy partra szálltunk, szállás után néztünk. Csak nehezen találni a városban hajlékot.

(Még néhány év előtt alig volt ott egypár juh-tenyésztő squatter, kiket a sors odávetett a szomszédos tartományokból. Amint 1851-ben fölfedezték a közeli aranybányákat, évenként tízezerrel tódult oda a sok szerencsevadász. Többnyire az aranybányák körül helyezkedtek el, de a város lakossága is hirtelen 100.000-re nőtt. Nagy lett a lakáshiány.)

Nemesak lakás után kellett járnunk, árunk értékesítésére is kellett gondolnunk. Átvételéig elég időnk kínálkozott, hogy megösmérjük az ottani kereskedelmi viszonyokat.

*

Amire csak az út végén volt szükség, azt hajónk fenekén helyezték el Liverpoolban. Árunk is ott rejtőz-

tek. Csak néhány nap mulva adták tudtunkra, hogy átvehetjük a raktárban.

Amint megláttuk ládáinkat, gyanus külsejük aggasztott, bár nem sejtettük a valót. Kibontásuk után magunk előtt láttuk a csapást. A hosszú úton hajónk fenekébe víz hatolt. Minden árunk (*szövet és óra*) tönkrement.

Sok viszontagságom után hozzászoktam a szenvedéshez. Szinte éltem belőle, mint Mithridates király a méregből. A csapás mégis rettenetes volt.

Otthon gondosan neveltek és kényelmesen éltem. Szép menyasszony és jó állás várt Franciaországban. De Kestnerék ajánlatát visszautasítottam és most a világ másik végén álltam alig néhány száz frankkal zsebemben. Angolul csak törve beszéltem. Két nem rokonszenves társamon kívül nem ösmertem ott senkit.

Magamba fojtottam bánatomat, esakhogy társaimat bátorítsam. Egy shillingjük sem volt. Azt ajánlottam, hogy maradjunk együtt és dolgozzunk. Menjünk mi is a bányákba s keressünk aranyat! A talált kincessel visszatérhetünk Európába vagy valamit kezdhünk a legújabb világrészben.

A honvédszázados kész volt rá, hogy kövessen. A lengyel jajgatott. Nem akart a pusztaságban éhenveszni vagy a vadak martaléka lenni! Inkább Melbourne-ben maradt, (*ahol honfitársaira akadt.*) Adtam neki néhány frankot, hogy valami kis pénze legyen.

Farkassal bejártam a boltokat, hogy az aranykereséshez megvegyük a fölszerelést. Vásároltunk egy kis sátort, néhány fegyvert és szerszámot, ruhaneműt és élelmet. Amint fölkészültünk, az aranymezőkre indultunk.

*

Sziklás dombok és völgyeik folyói alkotják (*száz mérföldnyire Melbourne-től*) az ausztráliai aranyvidéket. (*Nyugaton Ballaarat, északon Bendigo a központ.*) Három évvel odaérkezésünk előtt elhagyott volt

ott minden, de az arany fölfedezése után minden országból és népből tódultak oda az emberek. (*Húsz telepen 70.000 aranyásó kereste szerencsését.*)

Vegetáció csak a néhány folyó partján van. (*Itt alacsony kaktuszok, ott magas eucalyptusok adnak egy pázist.*) Ágaikon papagályok fészkelnek nagy tömegekben.

Az aranykeresők sajátzerű társadalmában nagy a bizalom és a szeretet egymás iránt. Csoportokban dolgoznak vagy legalább kettesben. Ha az egyik dús aranyérre bukkan, elhívja kevésbé szerencsés társait, hogy megosszák vele a munkát és hasznot. Sokan heteken át semmit sem találtak, de nem láttam senkit, ki éhenhalt. Amint a szerencse rájuk is mosolyog, sietve adják vissza, amit kölcsön kaptak.

Ritka köztük a lopás. Jól tudják, hogy kölesönös bizalommal biztosítják céljukat legjobban. Csak a bányavidék és Melbourne közt vannak útonállók, többnyire volt fegyencek. Lesik és megrohanják a bányászokat, kik Melbourne-be mennek, hogy pénzzé tegyék aranyukat.

Mindannyian ásóval, de körmükkel is vájták a földet. Az így készült üregből kiszedték az aranyat vagy ha nem találtak benne semmit, mást vájtak mellette. Voltak, kik a folyók fővényét mosták, szitálták. Aranyra éhesen kutató aranyér és aranypor után mindenki.

Reggeltől estig görnyedtem én is e nehéz munkában. Sártól-földtől piszkosan, felhorzsolt kézzel és holtfáradtan tértem este sátramba.

Én és társam (*Ballaarat*) körül dolgoztam. Jóideig alig volt szerencsénk. Sokszor vigasztaltak, bátorítottak szerencsésebb társaink. Ha néha-néha találtunk kevés aranyzetemet és ebből idővel kis mennyiség összegyűlt, elküldtem Farkast a városba, hogy élelmiszert vegyen.

Egy alkalommal társam tíz napra távozott mellőlem. Egyedül nem dolgozhattam s így fölszedtem sátorfámat és az egyik folyó partjához vonultam. Pisztolyaimmal

papagályokra löttem, nehogy egyéb élelmiszeremből kifogyjak teljesen. Ahogy tudtam, megsütöttem őket.

Mikor így magamra maradtam, újra és újra a folyó partján feküdtem s gondolataimmal messze-távol jártam. Első benyomásra bántam, hogy Cape Townból Ausztráliába mentem. Epedtem Európa, Matild és az anyailag szerető Kestnerné után. És mégis, utam folytatására készítő okaim oly súlyosaknak tűntek, hogy minden sóhajom dacára sem kárhoztattam elhatározásomat. Türellemre buzdítottam magam. Lassan-lassan — mondogattam magamban, — majd csak összegyül annyi aranyom, hogy visszatérhetek Párizsba. De azért sietve dolgoztam, mert napról-napra mindinkább utáltam a legújabb világ-részt. Sydney körül, — mondják, — nem oly lehangoló, de én csak Melbourne kietlen vidékét láttam.

Hogy elhessegessem melankóliámat, valamely este a sátram melletti kis erdőben sétáltam. Szomorúnak találtam, hogy száz és száz ember van a közelben s nincs köztük egy sem, kivel elbeszélhetnék kedélyesen.

Ide-oda tekintve andalogtam, mikor hirtelen magyar szó ütötte meg fülemet. Körülnéztem. Néhány lépésre magas termetű férfit pillantottam meg bányászruhában. Katonás volt tartása, hosszú és hegyes a bajusza, őszes a szakállá. Nem lehetett más, csak magyar huszár. Legott ráösmertem.

A felém tartó bajtárs (*Prihoda János volt, ki a császáriaknál mint lovaskapitány szolgált, majd*) érdemei révén a honvédhadseregben huszárezredes lett. Görgey táborában ösmerkedtem meg vele. Utoljára 1848 április 26-án este láttam, a komáromi csata után. Dicsőségünk tetőpontján voltunk. Az ezredes üldözte a menekülő osztrákokat, majd (*parancsra visszatért és*) huszárezrede élén díszben és büszkén elvágatott tábornokunk előtt. Én is ott voltam Görgey kíséretében.

Mint atyámat karoltam át, ő pedig fia gyanánt szorított szívéhez. Otthon fiatal mágnásnak ösmert meg és

fényes állásban látott. És akkor a világ másik végén nyomorúságban talált. A nemesszívű harcos mosolyogva indult hús csatába, de sírt, mikor látta, hova jutottam.⁹³

*

(Ausztráliába vagy Kaliforniába! Ez volt akkor a jelszó mindenütt a világon. Ott a hegyekben vastag aranyerek húzódnak, a folyók homokjában csillog a nemes fém, még a szelek is aranyport hoznak a síkságról.

Olyanok is tódultak a hajókra, kik otthon kényelmeseen éltek. Csoda-e, ha a magyar bujdosókat is elragadta az aranyláz? Mit kockáztattak? Ha szerencsések, arannyal térnek vissza. Ha nyomorognak, máshol sem mennek nekik jobban.

Aranykeresőink közül néhányan Kaliforniába szakadtak. Prihoda János ezredes, Szumrák Ernő, Rochlitz Albert, Rochlitz Kálmán és Vékey Zsigmond századosok, Udvardy József főhadnagy, Mauksch Bence, a Pester Zeitung volt szerkesztője és néhány honvédtiszt Ausztráliába mentek.)

A huszárezredes nálamnál előbb érkezett oda és egy bányászcsapattal (*Bendigo*) körül próbált szerencsét. Amint meghallották, hogy felénk több az arany, ők is a mi vidékünkre jöttek. Az egyik bányásztól meghallotta, hogy erre is vannak magyarok. Keresett és megtalált.

A váratlan találkozás után sátramba vezettem s megosztottam vele, amim volt. Mikor a magamkészítette papagálypástétomot látta, újra könnybe lábadt szeme. Fájt neki szenvedésem.

Egész éjtszaka beszélgettünk. Megemlékeztünk az otthoni tábori életről és a világosi katasztrófáról. Elme-

⁹³ Prihoda Jánost *Kevély* néven szerepelteti a londoni kiadó. Az ezredes mint komáromi kapituláns Hamburgba ment, majd Londonba vetődött. Fényképészettel tartotta fenn magát. Angliából Ausztráliába kalandozott. (*Kertbény K. M., Namensliste der ungar. Emigration, 49. l.*)

séltük, milyen kalandokon estünk át otthon és a külföldön. A jövőről is beszéltünk. Előtört honvágynk és harci készségünk, hogy szabaddá tegyük hazánkat.

A kis Alföld marcona fia a maga lágy, poétikus lelkével híven fogta föl minden érzelmemet. Örültünk egymásnak és mégis szomorkodtunk. Minden honvágynkkal (és harci készségünkkel) is csak kevéssé reméltük, hogy majd magyar földben nyugszanak csontjaink.

Boldogok, kik elestek a csafákban! Hittek a győzelemben. Boldogok, kik meghaltak a vérpadon! Mártírok ők s hazai földben pihennek. Mi vigasza a világ másik végére került szegény bujdosónak?

Amint Farkas százados megjött Melbourne-ből, mindhárman visszatértünk a munka színhelyére. Az ezredes tovább dolgozott csoportjával, de velem együtt lakott sátramban. Én és Farkas is újból üregeket vájtunk a földben.

Szerencsét hozott az ezredes. Addig csak annyi aranyat találtunk, hogy valahogyan megéltünk. Most akkora mennyiségben akadtunk rá, hogy néhány heti munka után megvolt az utiköltségem. Legott elhatároztam, hogy visszautazom Párizsba.

Fölszedtük sátorfánkat és Melbourne-be mentünk. Egy hónapig kellett várunk, hogy az Angliába induló hajóra szállhassak. Az aranyszívű harcos velem akart maradni, míg elutazom.

Hogy takarékoskodjunk, a város kültelekein túl egy kis viskót béreltünk s egyetlen egy szobájába húzódtunk. Az öregurat az ágyba nógattam, én a földre tett matráccon aludtam.

A postán Kestnernétől levelet találtam. Menyasszonyom anyja arra számított, hogy Fokvárosba küldött levele talán nem jut kezemhez s azért Melbourne-be írt levelében ismételte, amit már Dél-Afrikába megírt. Kért, hogy siessek vissza Európába. Nem lesz anyagi gondom. Matild még mindig nagyon bánatos, mert oly messzire

távoztam. Hűségesen kitart mellettem és reméli, hogy mint feleségem boldog lesz.

Hosszú utam folyamán minden lehető alkalommal írtam Kestnernének. Melbourne-ben ért csapásomról is értesítettem. Azt is megírtam, hogy amint csak tehetem, visszasietek Párizsba. Levelének vétele után türelmetlenül lestem az órát, hogy hajóra szálljak és elhagyjam Ausztráliát.

4. Egy bandita támadása Melbourne-ben.

Egyik napon a városban voltam, hogy megtudjam pontosan, mikor indul a hajóm. Több más dolgot is kellett elintéznem. A nap már lenyugodott és még mindig az utcákat róttam.⁹⁴

Ilyen esetben máskor sem tértem vissza viskómba és inkább egy városszéli fogadóban töltöttem az éjszakát. Mint említettem, a város környékén banditák rejtőznek, kik az arannyal járó-kelő bányászokra lesnek. Egyik tanyájuk a vastagtörzsű és alacsony fákból álló erdő volt, mely a várostól viskóig húzódott.

Azon az estén is szokott fogadómban nyitattam magamnak szobát. Egy csapat bányász is későnek találta az időt és ugyanoda tért pihenni. Ettek, ittak, hangosak voltak. Egyik óra mult a másik után és tovább lármáztak. Nem tudtam aludni.

Csak néhány shilling volt nálam. Nem kockáztatok semmit, — gondoltam magamban, — ha még éjszaka visszatérek viskómba. Gyorsan lépek és félóra alatt elérem. Felöltözködtem és tizenegy óra körül távoztam.

Koromsötét volt, csak egy-két csillag pislogott az égen. Az erdőnél megbántam vakmerőségemet. Megfordulni röstelltem és tovább siettem. Amint az erdő közepébe értem, egy sötét alak felémugrott s rekedten rám-

⁹⁴ Az egyik aranyásó honvédtiszt — Szumrák Ernő — közlése alapján *Bónay Jácint* följegyezte művében, hogy e végzetes nap 1854 április 2-a volt. (*Id. m. II. 376. l.*)

kiáltott: Pénzt ide, vagy lelőlek! Részedre nincs semmi, feleltem s továbbrohantam.

Lövés dördült el s balkaromat érte. Nem törődtem vele és a banditára vetettem magam. Mielőtt újra töltötte pisztolyát, jobbkezem boxütéseivel földre terítettem. Otthagytam s szállásom felé tartottam.

Az ezredes a lövésre fölébredt és elémsietett. Sejtette, hogy bajba jutottam. Már égő fájdalmat éreztem karomban. Nem tudtam mozogni. A jó ezredes (*fölfegyverkezett és*) a városba sietett orvosért.

A sebész a lehető leggyorsabban jött segítségemre. Magával hozta műszereit és megvizsgált. A golyó könyökömbe hatolt és szétroncsolt minden csontot.

Balkaromat tovább le kellett vágatnom. Ha viszont akartam látni Matildot, bele kellett egyeznem.

Amint az elaltatás után magamhoz tértem, majdnem újra elvesztettem eszméletemet. Vértől csurgó karomat megpillantottam az asztalon.

*

Mozdulatlanul feküdtem az ágyban és megállapítottam, hogy éltem virágában a sors nyomorékká tett örökre. Akkor csonkított meg, mikor visszatérőben voltam menyasszonyomhoz. Életem egyik fordulópontjához értem.

Addig szerettem az életet és a sors csapásai ellenére sokat reméltem. Amint nyomorék lettem, az igazi élettől elszakadtam. Még ha legalább harcban vesztettem volna el karomat hazámért! Büszke volnék és nem szomorú. De csak egy rablónak estem áldozatul.

Mint valami jóbarátra gondolok azóta a halálra. Beletörődni igyekszem abba, hogy semmi sem vagyok. Amint ez sikerül, a halál leszakít mint érett gyümölcsöt.

(*Egy nagy misztérium eszközei vagyunk e földön és valami beláthatatlan érdek szerint forog minden e világon. Meghajlani törekszem a végzet rendelése előtt és mégis újra és újra kérdem magamtól,*) hogyha így kellett

nyomorékká lennem és majd idegen földön kell elpusztulnom, miért bujdostam, miért menekültem hazámból?⁹⁵

*

Csak a derék ezredes békített meg sorsommal. Arany-szívű barátom volt, sok praktikus érzékkel.

Hosszú éjtszakákat töltöttem lázban. A hűséges bajtárs nem tágított mellőlem. Ha lefeküdt, a legkisebb neszre fölkel. Majd ágyamat igazítgatta, majd friss vizet hozott égő szomjam ellen. Hogy nyugton hagyjam, sokszor úgy tettem, mintha aludnék. Gondos anya módjára ápolt a kemény katona.

Sebem gyorsan gyógyult, de orvosom figyelmeztetett, hogy sorvadástól kell tartanom. A teljes kar elvesztése miatt a vér túlbő mennyiségben vetődik a tüdőre. Ausztráliából mentül előbb távoznom kell. A tüdőbajra hajlónak gyilkos a Melbourne körüli klíma. Olyan hajót kell választanom, mely Panamán át visz Európába. A Jórémény-foka körüli hideg megölné útközben.

Sajnos, sok fáradsággal szerzett aranyomat fölemész-tette balesetem. Ezredes barátom arra gondolt, hogy visszatér a bányába s az utiköltséget a földből kaparja ki részünkre. Nem akart magamra hagyni mindaddig, míg civilizált világba érek.

De hátha közben meghalok? Már-már úgy látszott, hogy Ausztráliában a gyilkos kór megöl vagy éhen pusztulok el. Váratlanul jött a segítség.

Melbourne-ben lakott egy Lausanne-ból odavándorolt (*pénzváltó*), ki ott nagy vagyont szerzett. Nála váltottam be aranyomat pénzre. Amint kalandomnak híre ment, orvosomtól megtudta, hogy mindenemből kifogytam és hogy mi vár rám, ha tovább maradok Ausztráliában.

A nemeslelkű svájci meglátogatott s részvétellel érdek-

⁹⁵ Az utolsó bekezdésben a fordító összesűrítette a londoni szövegben gyakran előforduló hasonló fölkiáltásokat.

lödött egészségi állapotom iránt. Bankáromnak ajánlkozott kiméletesen. A pénzt csak akkor adjam vissza, mikor jónak látom.

Eleinte vonakodtam, hogy ajánlatát elfogadjam. Szomorúan nézett, fájt neki ellenkezésem. Engedtem és megköszöntem jóságát. Zsebéből kivett egy pénztárcát s felém nyujtotta. Jóval több pénz volt benne, mint amennyit kitett kettőnk utiköltsége.

Az ezredes sietett, hogy kabint biztosítson a két nap mulva Panamába induló hajón.⁹⁶

5. 'A Csendes-Óceán mesészerű szigetén.

1854 április havában melegen elbúcsúztam a nemeslelkű svájcitól, majd hajóra szálltunk (és Amerika felé vitorláztunk).

Gyöngé voltam és beteg, de egyúttal boldog, mert elhagyhattam a lehangoló Ausztráliát. Minden óra közelebb vitt Franciaországhoz, Matildhoz, a teljes boldogsághoz.

Kestnerné hangsúlyozta, hogy leánya hűségesen vár. Anyám hozzájárult házasságunkhoz. Megérkezett az idő, hogy megesküdjünk. Az orvos biztatott, hogy gyors elutazásommal elejét veszem a további bajnak. Karom elvesztése miatt búsultam ugyan, de egyúttal reméltem, hogy — ha még 'szeret — majd megvígasztal Matild.

Jó szelek fújtak s hajónk a Csendes-Óceán korallszigetei között gyorsan tova siklott. Nem tölthettem a fél-

⁹⁶ A többi aranykereső sem találta meg Ausztráliában, amit remélt. Kevés gazdagodott meg. A legtöbb örült, ha annyit szerzett, hogy hazatérhessen. Az eredmény nem érte a fáradságot. A magyarok közül csak Vékey Zsigmondnak és a két Rochlitz-fivérnek kedvezett némileg a szerencse. Ott is maradtak a legújabb világgrészben. (Rónay id. m. II. 375. l. és Kertbeny id. m.: Vékey—Rochlitz.)

Mednyánszky Cézár utitársa Prihoda ezredesen kívül Szumrák honvédszázados is volt, bár róla nincsen szó a műben. Lehet, hogy a londoni szöveg sajtó alá rendezésekor az angol könyvkereskedelem terén tevékeny Szumrák valami okból töröltette nevét a kéziratban. (Rónay id. h.)

éjtszakát a fedélzeten és nem élvezhettem a csillagos eget, mint első tengeri utamon. Ezredes barátom szeretettel gondozott s napnyugta után letuszkolt kabinomba. Erősen köhögtem.

(*Két*) heti vitorlázás után Tahiti szigetét pillantottam meg. Viszontláttam azt a tropikus pompát, melyet Rio körül észleltem. A flóra még bujább ott mint Braziliában. Magasra kúszó növények ezerszínű virágokkal díszlenek. Valóságos fák. A pálmaerdőkben a fák ágai a vízbe érnek. A páfrányok hatalmasak és nagyok. A tenger csöndes mint egy tó. Zafirkék színével csak az azur égboltozat versenyezhet.

Tahiti a Csendes-Óceán ékszergyűjteményének egyik drágaköve. Boldog voltam, hogy ott újra élvezhettem a színes életet, melyet először Dél-Amerikában láttam. Éreztem, hogy már messzire voltam a kietlen és leverő Ausztráliától s hogy jóval közelebb jutottam Európához.

Mikor (*Papéténél, a sziget főhelyénél*) kikötöttünk, a francia kormányzóság épületén és a kikötő hajóin a szellő által lengett francia trikolorót pillantottam meg. Örömmel üdvözöltem benne anyám és Matild hazáját, hol számüzetésem legboldogabb idejét éltem.

A sziget francia protektorátus alatt áll. A (20.000) bennszülött királynője — IV. Pomare — már nem rendelkezik szabadon. A francia politikai megbízott akarata dönt.

Alighogy horgonyt vetettünk, a csónakok raja tört felénk. A (*polinéziai fajból való*) bennszülöttek már megszokták az idegeneket. Felkúsztak hajónkra s hoztak banánt, datolyát és más déli gyümölcsöt.

Már Melbourne körül megbarátkoztam a természet fiai könnyed viseletével. Ott a városba lépő bennszülött valami ruhafélét ölt magára, melyet legott levesz és vállára csap, amint távozott a városból. Belső területén az angol rendőrség nem tűri a paradicsombeli állapotot.

A tahitibeliak tisztábbak és értelmesebbek a többi

polinéziaianál, de — mint ezek — úgy ők is még nyugodtan élnek az Éden életét. (*Csak a btestüket födik el széles és színes gyapotövével.*) Felsőtestüket tatuoztatják. A sokféle fa és virág rajzolója művész.

Néhányan uszva igyekeztek hozzánk. Egyikük fején büszke toll diszelgett, teste ékesen és dúsan tatuozott volt. Ez az ismertető jele a szigeti arisztokráciának. A hajónkra jött tahitibeli nemes egyuttal a királynő rokona is volt és jól beszélt franciául. Készségesen ajánlkozott, hogy megmutatja a sziget nevezetességeit.

*

Az előkelő bennszülöttel partraszálltam és vele voltam, valahányszor a szigeten tartózkodtam. Buzgón kalauzolt és megmutatta a látnivalókat. Bejártuk a pálmaerdőket, majd a királynői lakhoz vezetett. Be akart mutatni a fejedelemasszonynak. Amint mondta, a királynő örül, ha idegennel beszélhet. Főleg, ha nem francia. Az Éden öltönyében pompázó kamarás bejelentette, hogy tisztelegni óhajtok.

Másnap egy csinos pavillonhoz mentünk, mely körül kies pálmaliget terül el. Európai tükröt és zongorát is láttam az egyszerű, de elegáns intériourben. Ott várt ránk a királynő és kísérete.

Azt hittem, hogy valami groteszkül öltözött nő elé vezetnek, ki majd gúnyos megjegyzéseim örökös cél-táblája lesz. Tévedtem. IV. Pomare fiatal, karesú és bájos nő, ki bizonyára szép is volt leánykorában. Nem az idő hervasztja, hanem a bánat. Fáj neki, hogy a franciák királynői címet adtak neki, de magukhoz ragadtak minden hatalmat. Nem törődnek vele. Mélabúsan emlékszik vissza arra az időre, mikor szigetének korlátlan úrnője volt. Melankólikusan, de egyuttal méltóságosan lemond a kilátástalan ellenállásról. Szemmelláthatólag szenved.⁹⁷

⁹⁷ Az angol protestáns misszió már régebben keresztényekké tette a sziget őslakóit. Mikor a mult század harmincas éve végén

Mousseline ruhát viselt keleties kecsességgel. Csak udvarhölgyei ragaszkodnak a ruhátlanság nemzeti viseletéhez. Közelről nézhettem tatuozott felsőttestüket s csodáltam a gyönyörű rajzokat. Bőrük föltünően sima.

A királynő szívesen fogadott. Angolul és franciául is jól beszél. Kérdezte, merről jövök és mi vitt oly messzire. Elmondtam neki, hogy száműzött vagyok.

Szomorúan rámtekintett. Szeméből olvastam, hogy átérzi bánatunkat. Hazánk éppúgy, mint az övé, bitorlók kezében van. A hatalmától megfosztott királynő nem áll messze a száműzöttől.

Régi fejedelmi jogairól csak a korlátlan válás jogát tartotta meg. Él is vele. Mikor láttam, hetedik férjét tette boldoggá.

*

Azóta, hogy a királynői audiencia utáni napon elhagytam Tahitit, a Csendes-Oceán meseszerű szigetének emléke poézis, szinte álom nekem.

Ha biztosan tudnám, hogy Európa helyzete egyhamar nem változik és ha sohasem remélhetném, hogy viszontlátom hazámat, miért ne mennék vissza a mesés tropikus világba, hogy Tahiti pálmái tövében éljem le hátralévő napjaimat?

Nem! Ilyen gondolat csak sötét óráim álomlátása. Hinnem kell és bíznom a jobb jövőben. Amit ma Európában látunk, csak néhány évig tarthat, nem örökké. Európa népei nem felejthetik el a szabadságot. Harci kürtje újra hangzik egy napon.

Harcolni akarok még és meghalni a szabadságért.

két francia katolikus hittérítő vetődött oda, a fejedelemnő kiüzette őket a szigetről. A papok tiltakoztak és szabad vallásfelekezeti versenyt követeltek. Panaszukra Lajos Fülöp király kormánya hadihajóval megfélemlítette az őslakókat. Az ágyúk oltalma alatt kitűzték a francia lobogót és a fejedelemnőnek engednie kellett. A törzsek még sokáig ellentálltak, de 1846-ban legyőzték őket teljesen.

Annyi csalódás után nem könnyebb nekem a halál az életnél?

6. Kaliforniában és Louisianiában.

Amint Tahiti szigetét elhagytuk, Kalifornia felé vitorláztunk. Tervünk szerint San Franciscóban gőzösre szállunk, mely továbbvisz Panamába. *(Ott átkelünk a szoroson, majd újra hajóra szállunk s Európába indulunk.)*

Az egyenlítő körül újra láttam, hogy a csillagok megváltoznak az égen. Ezuttal örültem és a bármennyire szép, de szokatlan déli csillagzat eltünését nem sajnáltam. Az északi csillagok közül elsőnek a Medvét pillantottam meg. Régi jóbarátként üdvözöltem. Már nem éreztem magam messze Matildtól.

(Közeledett Kalifornia. A Golden Gate-en a hajó átszeli a tengerszorosot, majd jobbra kanyarodik az öbölbe. A jobbparton lévő San Francisco hátat fordít az Óceánnak. A balparton erdő- és szőlőborította magaslatok, gyümölcsben és gabonában dús völgyek terülnek el.)

Amint kikötöttünk, megtudtam, hogy néhány napig várakoznom kell, míg a másik hajó útnak indul. Nem bántam. Időm maradt, hogy körülnézzek abban az exotikus országban.

Amerika vakmerő fiai kincseket ásnak ott ki a földből. Életmódjuk barbárabb annál, melyet Ausztráliában láttam. Ahogy tudják, úgy védik életüket és vagyonukat. Nem rándultam a vidékre, csak a városban jártam. Elég látnivalóra akadtam. Az aranybányákra nem voltam kíváncsi. Az Ezeregyéjtszaka meséiben jobban vonzanak, mint a valóságban.⁹⁸

⁹⁸ A kaliforniai aranymezőkön nagyobb technikával dolgoztak, mint Ausztráliában. Az ottani társaságok jórésze szivattyú útján erős vízsugarakkal iszapolta ki az aranykőből vagy homokból a nemes fémet. Mások a fémércet zúzóknak apróra törték, majd vegyi úton választották el a tiszta aranyat. Ilyen aranytisztítási

Tahiti szigetén egy lefokozott fejedelemnőt üdvözöltem, San Franciscoban a párizsi éjtszaka egyik volt királynője tűnt föl előttem. A Jardin Mabille-ban láttam utoljára ragyogó szépségében. Amint a törtető fiatalok letaszították trónjáról, elkeseredett, kivándorolt és mint cukrásznő Kaliforniában él.

A bódéjában kínált francia sütemény láttára bementem hozzá és legott ráismertem. Nagyon örült, hogy idegen földön olyanal beszélhet, ki a Mabille-t is jól ismeri. Szájából ömlött a párizsi argot. Iparával vagyont szerez.

Míg San Franciscoban voltam, nap-nap után jártam cukrászdájába, hogy párizsi süteményt egyek és vele párizsiasan elbeszéljek. Búcsúzásomkor szinte irigyelt, hogy oly gyorsan visszatérek Párizsba.

*

Panamában (— a *Csendes-Óceán* oldalán —) fölkiáltottam, hogy miért nem fúrták már át a földszorost. Szeretem a kalandokat, de beteg voltam. Kellemetlennek tűnt, hogy majd öszvéren kell végigmennem a hegységen. Azt is hallottam, hogy a bennszülöttek gyakran megtámadják az utasokat. Elláttam magam fegyverrel, de egyúttal éreztem, hogy félkarommal csak ügyyel-bajjal tudnék védekezni. Ez nagyon bántotta az amateur-harcos hiúságát.

A Panama és Colon közti hegyeken átvezető út szűk és meredek. A csapatunkhoz tartozó utasok a tropikus

vállalattal próbálkozott a helyszínén Gr. Wass Samu, volt chargé d'affaires-ünk Bukarestben és Konstantinápolyban. Társa Urnay Lajos százados volt. Mint egyszerű gold-diggerek fáradtak ott Csomortányi Lajos és Juhos Gyula őrnagyok, Takáts Lajos és Volf József századosok, néhány honvédtiszt és közbíró. Fonet Kornél őrnagy ugyanott vendéglősködött.

San Franciscoban telepedett meg Czapkay József főhadnagy, ki Amerikában minden különös szakképzettség nélkül orvos lett. Sokat ígérő hirdetései útján nagy jövedelemre tett szert. Ott élt Justh Emmánuel kormánybiztos-helyettes és Molitor Gusztáv főhadnagy is, mindkettő mint pénzváltó.

vidéknek megfelelően voltak öltözve és libasorban lépkedő öszvéreken ültek. Utánunk még egy sor öszvér következett poggyászunkkal. Az utasok és a hajtók állig voltak fölfegyverkezve.

Balesetem után először ültem akkor nyeregben s gyöngeségem miatt és balkarom híján minduntalan elvesztettem az egyensúlyt. Valahogyan mégis átvergődtem a szoroson, pedig jobbkezemben nemcsak a kantárszárt, hanem pisztolyt is tartottam.

A bennszülöttek nem mutatkoztak. Talán féltek, mert sokan voltunk? Avagy túlzott volt aggodalmunk és elővigyázatosságunk?

(*Reggeltől estig tartott útunk.*) Volt időm bőven, hogy megcsodáljam azt a hegláncot, mely összeköti Észak- és Dél-Amerikát. Mintha a földrendszerben a hegyek teljesítenék azt a feladatot, melyet a csontok végeznek az emberi testben! A síkság — a föld husa — belemerülne a tengerbe, ha a sziklák csontváza nem tartaná össze.

Colonban, (— már az *Atlanti-Óceán mentén*, —) néhány napig pihentem. A városban ninesen különös látnivaló s így ezredes barátommal — hűséges útitársammal — csónakba ültünk és a tengerbe ömlő Rio Chagres-en fölfelé eveztünk. Élveztem a nagy hőséget. Mintha visszaadta volna erőmet! Kis idő múlva az indián evezősök rámutattak a parton sütkérező krokodilokra. Heverő fatuskóknak néztem. Amint a bennszülöttek ordítani kezdtek, megmozdultak és a vízbe rohantak. Visszafordultunk. Csak nagyobb és jól fölfegyverzett társaság hatolhat beljebb.

*

Nem rokonszenvezem az északamerikai Unióval. (*Az ott uralkodó kereskedői szellem nincs nyemre.*) Colonból mindjárt New Yorkba akartam hajózni, hogy onnan közvetlenül Angliába jussak.

A kivánt hajójárat híján előbb Louisiana fővárosá-

ban — New Orléans-ban — kötöttünk ki, hol három napot töltöttünk.

*(Louisiania a legdúsabb plantage-állam az Unióban. Végeláthatatlan síkságán a hatalmas Mississippi hőmpölyög tova. A folyam torkolata New Orléans-nál ezernyi gőzhajójával és vitorlásával a világ legnagyobb folyami kikötője.)*⁹⁹

Szomorú emlékem fűződik ehhez a városhoz. Megilletődéssel távoztam a rabszolgavásárról, melyet ott láttam először. Azért is bús voltam, mert öreg és hűséges barátomtól, [Prihoda ezredestől], ott végleg el kellett válnom.

Száműzetésében úgy érezte magát, mintha elevenen eltemették volna. Láttam, mennyire vérzik szíve marcona külseje alatt. Talán meghasadt bújában, hogy oly messzire sodródott hazájától?

Hiába hívtam, nem akart visszajönni Európába. Azt mondta, hogy túlsokat szenvedne, ha tudná, hogy mégsem mehetne haza, pedig csak rövid út választaná el Magyarországtól. Hiába kérleltem, hogy kísérsen el legalább New Yorkba. Mit érne, kiáltott fel, ha néhány nappal elodázzuk búcsúnkat? Csak meghosszabbítanók fájdalmasságát. Amint megígérte, elkisért a civilizált világba. Egészségem megjavult. Nincs már rá szükségem. New Yorkban majd akadok bajtársakra, kik — ha kell — segítenek nekem.

Közelgett az utolsó óra. Mindketten emlékünke véstük egymás hangját, pillantását. Szívem elszorult, mikor karomból kiengedtem a jó bajtársat.

Elválásunk után csak egyszer adott életjelt. Azt írta, hogy még mindig New Orléans-ban van, de Texasba készül, hogy ott próbáljon szerencsét. *(Ujházy László kor-*

⁹⁹ Világos után Biró Ede őrnagy és Kisfi Mór tábori orvos telepedtek meg New Orléans-ban. Vállas Antal, a pesti egyetemhez 1848-ban kinevezett matematikai tanár, állásának elvesztése után szintén odavándorolt. Hajózási iskolája volt. Több más magyar bujdosó is odavetődött. Néhányat megölt a környező mocsarak miatt sokszor fellépő sárgaláz.

mánybiztos gazdálkodik ott, kit Komáromból ösmer.)
 Újra és újra írtam egyik Amerikában bujdosó bajtársamnak, hogy hírt halljak felőle. Csak annyit tudtam meg, hogy Texas felé vette útját, de nyoma veszett.

Harmadfélév után írom e sorokat. Ha öreg barátom meghalt, szinte irigylem nyugalmát. Mintha együtt-létünk alatt csak az a gondolat tartotta volna benne a lelket, hogy bajtársával jót tehet. Vajjon kinek kellek én, hogy boldog legyen? Vajjon harcolhatok-e még félkarommal hazámért?

Míg csak élek, hálával és szeretettel gondolkodom a derék ezredesre.

XIX. Ujra Párizsban. Hol a menyasszony?

Türelmetlen voltam és már látni akartam Párizst. Csak addig időztem New Yorkban,¹⁰⁰ míg az Angliába legközelebb induló gőzhajóra szálltam. Ez elvitt Liverpoolba. Onnan legott Londonba siettem, hol három napot töltöttem. Meglátogattam (*Mednyánszky Sándort, Rónay Jácintot, Vukovics Sebőt és*) néhány más jóbará-

¹⁰⁰ A New Yorkban megtelepedett nevesebb magyar menekültek egyikét-másikat bizonyára fölkereste az ugyanott várakozó Mednyánszky Cézár. Közülök Házmán Ferenc miniszteri tanácsos akkor borügynök és Gyurmán Adolf, a Közlöny szerkesztője, német hirlapíró volt. Gr. Dembinszky Tivadar — az altábornagy öccse — és Kölbel Károly honvédőrnagyok mint szivarárusok keresték megélhetésüket. Hamvay Imre őrnagy zenét tanított.

New-Yorkon kívül Asbóth Sándor alezredes bányamérnök volt Long Islandon és Fiala János őrnagy vasúti mérnök St. Louisban. Madarász László és a Brüsszelből Amerikába szakadt Fejérváry Miklós képviselők, Perczel Miklós ezredes és Br. Majthényi József felsőházi jegyző Iowában, Ujházy László kormánybiztos Texasban farmerek voltak. Xántus János főhadnagy állami térképrajzoló lett Kansasban. 1853-ban Mészáros Lázár altábornagy New Yorkhoz közel, a New Jersey állambeli Switch Plainsbe vonult, hol huszonnégy holdnyi gyümölcsfatenyésztést kezdett. Rajtuk kívül a magyar bujdosók százai széledtek el az Egyesült Államokban.

tomat. Kestnernének megírtam, hogy már Európában vagyok.¹⁰¹

Négyhavi utazás után végre Párizsba érkeztem. Elvesztettem balkaromat és olyan szegény maradtam, amilyen azelőtt voltam. Az északi klimában rosszabbul is lettem. De azért örültem, hogy visszatértem.

Anyám beleegyezett, hogy megnősüljek. Reméltem, hogy nemsokára viszontlátom Matildot. Biztam abban, hogy mihamar fölépülök e boldogságtól.

Másfél évi távollét után újjongva üdvözöltem párizsi bajtársaimat. Ők is nagyon örültek, hogy visszatértem közējük. Gyermekkori barátomnak, Schmidegg Kálmán-nak, örültem legjobban.

Prihoda ezredes felfogásával szemben sokkal jobbnak találtam, ha Európában élek barátaim körében. Bárhol is összegyülünk, visszaképzelnék magunkat a multba és emlékeinkkel magyar szigetet alkotunk az idegen földön. Jobb ez így, mintha egyedül bolyongnánk az Ujvilágban és sohasem hallanánk magyar szót. Miért nem örülhetett az Amerikában maradt jó huszárezredes is úgy, ahogy akkor én örültem bajtársaimnak?¹⁰²

*

¹⁰¹ *Rónay Jácint 1854 augusztusában* ezt jegyezte föl művében: „Augusztus 22-én egy halvány, csonka férfiú lépett be hozzám. Nem ösmerem. Hát annyira megváltoztatott balsorsom, kérdé Br. Mednyánszky Cézár, hogy ön rám sem ösmer? Tévedésem fájt neki, gyöngye szememmel mentettem magam. Oh barátom, vallja meg, hogy nem vagyok többé az, aki voltam. Nézzen csak csonka karomra, nézzen arcomra, keblemben a halál honol. De megtörtént, türni kell vagy törni. Búcsúzkodott, többé nem láttuk egymást.”
(*Id. m. II. 378. l.*)

¹⁰² *Gr. Teleki László* Párizsból 1854 augusztus 27-én ezt írta barátjának, Klapka Györgynek: „Mednyánszky Cézár érkezett meg ide Ausztráliából, hol igen rosszul folytak dolgai. Szegény, mint nyomorék került ide vissza, egy karral. Balkarját egy ausztráliai angol zsvány meglötte, úgy hogy amputálni kellett mindjárt a hóna alatt. Pénzt kért tőle a zsvány s mihelyt látta, hogy nem ad, azonnal reá lött. Szép utat tett, úgyszólván megkerülte a világot.”
(*Klapka Gy. id. m. Függelék.*)

Amint Kestnerné megtudta, hogy Párizsba érkeztem, hamarosan ő is a francia fővárosban termett. Olyan meleg maradt irányomban, amilyen volt régebben.

Anyai szeretettel magához ölelt, de szívem elszorult, mikor láttam, hogy csak egyedül jött. Nem mertem biztosra venni, hogy Matild is Párizsba siet, de szívem mélyén reméltem, hogy mégis csak vele jön.

Nagy részvétellel látta a jó asszony, hogy beteg vagyok. Elmondatta velem kalandjaimat, melyeket nem írhattam le kimerítően leveleimben. Ő is mindent elmesélt.

Anyám megigérte neki Brüsszelben, hogy az elutazásom utáni nyáron találkoznak (*Marienbadban*). Házasságom ügyét újra megbeszélhette volna vele személyesen. Folyton halogatta a találkozást. Válaszomat várta levélére, melyben házasságomhoz hozzájárult. Amint megtudta, hogy utamat folytattam Ausztráliába, azt képzelte, hogy Matildot sohasem szerettem igazán. Vonzalmam csak röpké álom volt, mely más környezetben eloszlott. A találkozást tárgytalannak vélte és róla lemondott.

Ebből azt következtettem, hogy anyám a rémület első percében engedett, de mégsem járult hozzá őszintén kérésemhez. Amint pillanatnyi engedékenységének nem volt sikere, ismét régi előítéletei hatalmába került.

Kestnerné nem adta föl a reményt. Arra buzdított, hogy tegyek meg mindent, hogy kigyógyuljak fenyegető sorvadásomból. Büszke voltam, mint rendesen, és nem fogadtam el az e célra felajánlott segítséget.

Vonakodásom után a derék nő arról biztosított, hogy amint csak némileg magamhoz térek, férje elhelyez nagyipari vállalatában. Így függetlenítem magam (*családomtól*) és megszolgálom minden segítséget. Amint fölépülök, elfoglalom az állást és nőül veszem Matildot.

A francia asszony leánya hűségéről is beszélt, de tartózkodó kijelentéseiből azt következtettem, hogy

Matild elhidegült. Nem felejtett el, de már nem szeret úgy, mint szeretett. Vajjon máskülönben nem hajtotta volna szíve Párizsba, hogy *(harmadfélév után)* viszontlásson? Ráeszméltem arra, hogy az idő vajmi sokszor lehüt. Arra is gondoltam, hogy *(külsőm megcsonkulása és egészségem megrendülése után)* az elhidegült Matild nemsokára azon lesz, hogy felbontsa eljegyzésünket.

Kestnernének azt válaszoltam, hogy elsősorban azzal kell tisztába jönnöm, vajjon remélhetem-e, hogy egyáltalában életben maradok. Ha majd jobban érzem magam és Matild arra is kész, hogy egy nyomorékhoz menjen nőül, újra beszélhetünk elhelyezkedésemről és házasságomról. Addig is, hogy fölépüljek, nyugalomra van szükségem. Családom bizonyára gondoskodik rólam. Hiába nógatott Kestnerné, hogy elfogadjam ajánlatait. Megmaradtam elhatározásomnál.

Amint Kestnerné visszatért Svájcba, más eszme fogant meg agyamban.

Mindaddig azt hittem, hogy Matild is oly forrón szeret, mint én őt szerettem. Azt reméltem, hogy e szerelmével megvigasztal a sors csapásaival szemben.

Matild elhidegüléséből azt következtettem, hogy szerelme nem igen lehetett szívből eredő szenvedély, hanem inkább csak agya szeszélye. Sajnálta a száműzöttet és valami ingerlő különlegességet látott abban, hogy demiszionált paphoz megy majd nőül.

Az volt a benyomásom, hogy eljegyzésünk már teher neki. Magam akartam fölbontani és őt szabaddá tenni.

Karom elvesztése és egészségi állapotom állandó rosszabodása letört. Mit kínozom magam orvosszerekkel, melyektől úgysem remélek semmit? Éreztem, hogy betegségemből sohasem épülök fel teljesen. Mi értelme akkor életemnek? Hazámnak többé nem szolgálhatok és Matildnak sem kellek, hogy boldog legyen. Sőt mentül tovább vár, annál idegenebb lesz hozzám. Arra várjak, hogy ő

üzenje, hogy megelégett? E gondolat bántotta büszkeségemet.

De hátha Matild némileg elhidegült, de azért mégis hajlandó velem megesküdni! Akkor is lemondok róla. Nemesak barátságot és szánalmat vártam tőle, hanem olyan forró szerelmet, amilyen bennem égett. Csak akkor tenne boldoggá.

De még ha biztos is volnék nagy szerelmében, nem kellene-e azért lelkifurdalást éreznem, hogy fiatal életét és tündöklő szépségét betegágyamhoz kötöm? Vajjon karommal együtt nem hagytam-e mintegy életem egy részét is Ausztráliában? Beteg lettem és közel jártam a halálhoz. Vajjon nem nemesebb-e, ha már most szabaddá teszem és nem váratom addig, míg megszakad életem?

Ha nem adom vissza szabadságát és meghalok, aligha tudja majd magát visszatartani attól, hogy ne örüljön, mikor megszabadult tőlem. De ha már most visszalépek és később meghalok, nem gyászolna-e mint hű barátját, ki jobban szerette menyasszonya boldogságát, semhogy önzően magához láncolja mindhalálig?

Igy töprengtem magamban, pedig egykor szinte megőrültem volna arra a gondolatra, hogy le kell mondanom menyasszonyomról. (*Harmadfél év alatt*) megszoktam, hogy nem látom azt, kit forrón szeretek. Bár első benyomásra fájt, mindjobban megszoktam azt is, hogy Matild elhidegült. A lemondással mégsem siettem. Nem akartam ismét elhamarkodni magam.

Jól tettem. Kestnerné Svájból azzal a hírrel lepett meg, hogy újabb balsorsom még jobban hozzám láncolta Matildot. Menyasszonyom készségesen vár, míg meggyógyulok. Vigasztaló feleségem akar lenni.

E levél megzavart. Nem tudtam, mit tegyek. Nem akartam újra igazságtalan lenni. Elhatároztam, hogy én is várok. Mindent megteszek, hogy visszanyerjem egészségemet.

Párizsba érkezésem után haza is megírtam, hogy visszatértem Európába. Válaszukban megígérték szüleim, hogy majd rendszeresebben támogatnak.

Biztatásuknak örültem, de megjött a tél és továbbra is siralmas volt egészségi állapotom. Felépülésem érdekében sok mindent kellett volna tennem-vennem. Az otthoni nyomasztó viszonyok miatt szüleim nem válthatták be ígéretüket. Csak szerényen és nem rendszeresen segíyezhettek.¹⁰³

Elkeseredésemben sok olyat is tettem, amit nem lett volna szabad tennem. Bajtársaimmal sokszor éjfélig a kávéházban időztem, majd Kálmán barátommal lázasan az őszi éjszakák ködében néha hajnalig a Champs-Elyseés-n jártam.

Éjszakai bolyongásaink ártottak nekem, de még inkább barátomnak. Kálmán mindig ideges volt, teste törékeny. Régóta fenyegette a sorvadás. Szervezete nem volt olyan erős, mint az enyém. A tél elején súlyosan beteg lett.

Jómagam hiába fordultam orvoshoz. Orvosságai nem használtak. Nem volt módomban, hogy úgy lakjam és étkezzem, ahogy megkívánta betegállapotom. Szenvedtem olyan nélkülözésektől is, melyeken máskor csak mosolyogtam volna. (*Nemsokára én is ágynak estem.*)

XX. Mindennapi társaságom.

Első párizsi tartózkodásom alatt víg bohème életet éltem. Világkörüli utam után betegen busultam a nagy francia városban.

A Rue des Vieux Augustins-ben három bajtárs

¹⁰³ A budai cs. k. katonai kormányzóság elnöki osztálya 1854 február 9-én azt jelentette Br. Kempen cs. k. rendőrminiszternek, hogy „Br. Mednyánszky József vagyoni helyzete nagyon zilált“. (*B. M.-Akten 1032. sz. a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban.*)

lakott együtt egy maison meublée-ben.¹⁰⁴ A száműzött trio egyike én voltam, két társam (*Türr István és Asztalos Sándor*) ezredesek.¹⁰⁵ Vékony volt pénztárcánk s így kis szobákba húzódtunk a negyedik és ötödik emeletre.

Türr Pista politikai aventurier, ki a forradalmi Európában felújította a bolygó lovagok hagyományát. Pályája felületes és téves megítélésre adott alkalmat. Pedig amilyen romantikus bátorsága, olyan szeplőtlen jelleme. Ideálja a szabadság. Érte harcol mindenütt a zsarnokokkal szemben.

Még jobban kimagasló tehetséggel rendkívüli férfiú volna, ki felboríthatná egész Európát. De pusztá energiájával is már nagyszerű szolgálatokat tett a szabadság ügyének.

(Gyalogos hadnagy volt ő a császári hadseregben Lombardiában, mikor hazánk veszedelembé került. Tudta, hogy a magyarokéval közös ellenségért harcol a szintén szabadságért küzdő olaszok ellen. Tiszti esküjével leláncolt Prometheusként gyötrődött. Oly messze volt, hogy nem tudott hazaszökni.)

Gr. Teleki László párizsi követ, mint az összes külföldi magyar missziók feje, a magyar országgyűlés és kormány nevében 1848 december 25-én üzenetet küldött az olaszok ellen harcoló magyar csapatokhoz. A magyar országgyűlés hozzájárulása híján nem tekintette törvényesnek V. Ferdinánd király lemondását és Ferenc József trónralépését. Szembehelyezkedett a december 2-án Olmützben végbement palotaforradalommal és a magyar országgyűlésnek október 10-én hozott határozata alapján az ősi függetlenség és a törvényes király hatalmának védelmére hazatérésre szólította fel a magyar katonákat. „A hazának szüksége van rátok. A haza

¹⁰⁴ Az utca mai neve Rue d'Argout. A Palais-Royal közvetlen közelében van.

¹⁰⁵ Türr és Asztalos nevének jelzése a londoni szövegben csak Pista és Béla.

parancsolja, hogy hazatérjete. Hűtlen az, ki nem indul meg a haza kérésén. Lázadó, ki parancsának nem tesz eleget. Felségsértő, ki a trón megszilárdítására szolgáló utasításaival nem törődik. Siessetek haza!“ Br. Splényi Lajos turini követ azzal a felszólítással egészítette ki Teleki szavait, hogy a Lombardiában harcoló magyar ezredek tisztjei, altisztjei és közvitézei menjenek át Piemontba. Onnan majd hajókon hazaszállítják.

A magyar követek felszólítására Türr István és társai leszámoltak lelkiösmeretükkal. A nemzet egyetemes és legfőbb érdekének parancsszavára Piemontba szöktek. Az olasz katonai parancsnokság előtt kijelentették, hogy a magyar kormány felhívására és hazájuk iránti kötelességérzetből elhagyták az osztrák hadsereget. Míg haza nem vitetnek, a szárd-piemonti seregben óhajtanak harcolni a közös ellenség ellen.

Türr mint megbízott parancsnok a hadifoglyokból és szökevényekből megszervezni kezdte a magyar légiót, hogy a közös ellenségnek olasz földön remélt leverése után hazasiessenek. Hiába. Húszezer magyar vitéz con amore továbbharcolt a fekete-sárga zászló alatt. Nem látták ők tisztán a helyzetet és a vasfegyelem kiméretlensége is megtette hatását.

1849 március havában a novarai csata elvesztése véget vetett a magyar légionáriusok reményének. A békeszerződés értelmében távozniook kellett Piemontból. Magyarországra nem juthattak. Franciaországban bolyongtak, majd egy részük a badeni forradalom hírére Badenbe sietett.

Badenben Türr István mint ezredes társaival együtt azzal a reménységgel küzdött, hogy majd Németország forradalmosítása után egyesülnek az időközben Bécs felé nyomuló magyar hadsereggel. A poroszok leverték a badeni fölkelést, a magyar légionáriusok pedig menekültek és széthányódtak Európában.

Türr a piemonti kormánytól kapott kis nyugdíjából Svájcban, majd Londonban élt. Közben mint Kossuth megbízottja a forradalmi propaganda érdekében járt-kelt mindenütt. A francia köztársaság segítségébe vetett bizalmuk megghiúsulása után Mazzini és Kossuth azt remélték, hogy Olaszországból robbanthatni szét a Habsburgok birodalmát. A részben általa megszervezett 1853. évi milánói fölkelés gyors leveretése után Türr Párizsba vonult.

A krími háború alatt mint angol ezredes az angol kormány megbízásából Bukarestbe ment, hogy társzekeret és lovakat vásároljon. Az osztrákok fölismerték, mint szökevényt elfogták és közlegényi egyenruhában Bécsbe hurcolták. A haditörvényszék halálra ítélte, de az angol kormány közbelépésére száműzetésre változtatta az ítéletét.

Bécsből Konstantinápolyban termett és a cserkészeknek az oroszok ellen vívott szabadságharcában buzgólkodott.)¹⁰⁶

Der dritte im Bunde — mint Schiller mondaná — Magyarország félelem és gánes nélküli lovagja. Rendkívüli jellem, kiben lángész helyett megvan a szív ösztöne és erős érzése. Páratlan odaadást tanusít hazájával és barátaival szemben. Értük minden áldozatra kész.

Hazájáért már előrehaladott korában fogott fegyvert és ritka bátorsággal szolgált neki (*Világosig*). Barátai javára olyan éleslátó és ügyes, amilyen aligha lenne a maga érdekében. A becsületesség mintaképe.

¹⁰⁶ Türr István az 1859—61. évi olasz szabadságharcban oly hősiességgel vett részt, hogy az olasz királyi hadseregben altábornagy lett. Élete végén Párizsban élt és az örök béke eszméjének apostola lett. Meghalt 1908-ban Budapesten. (*Schlesinger M., Aus Ungarn, 1850. Függetlék. Gonda B., Türr István tábornok, 1925.*)

(A fegyverletétel után Londonba menekült, onnan Párizsba, majd Genfbe vonult.)¹⁰⁷

*

Asztalos barátunk legtöbb idejét Kálmánnál töltötte, ki nálamnál is betegebb volt. Mikor fölváltották, nem tért pihenni. Hozzám sietett, hogy engem is ápoljon. Éjjel-nappal mellettünk volt és csak kimerülten engedte át helyét Türrnek és többi barátunknak.

Bajtársaink közül mások is elnéztek hozzám. Feljöttek mansarde-szobámba, mikor ágyban feküdtem. Résztvettek a table d'hôte-on, melynél én is helyet foglaltam, amint némileg jobban lettem.

Mikor erőm engedte, Kálmánhoz mentem. Bajtársainkat ágya körül találtam. Láttam, hogy nemsokára elragadja közülünk a halál. Amennyire csak tehettem, nála időztem.

Akár egyedül voltam, akár bajtársaim társaságában, egyformán szomorkodtunk mindannyian. Künn a politikai látóhatár sötét volt, semmi reménysugár. Körünkben Kálmán halála előtt állt. Ugy tűnt, mintha én is csak egy évig vonszolhatnám tovább életemet.

*

Mikor visszatértem Párizsba, régi republikánus barátaim iránt is érdeklődtem.

Sajnos, az a fényes társaság, mellyel Kestneréknél megösmérkedtem, a decemberi államesiny után eltűnt a fővárosból. Tagjai közül többen száműzetésben élnek. Az a néhány, ki Párizsban maradt, visszavonultan várja a jobb jövőt. A száműzöttekről csak suttogva beszélnek.

Néhány mérsékelt köztársasági még nyitva tartja

¹⁰⁷ Genfben 1857-ben egy lengyel légionárius tiszt Asztalos ezredes füle hallatára gyalázta a magyarokat. A felháborodott bujdosó pisztolypárba jra hívta ki. A lengyel tiszt golyója átfúrta Arad ostroma hősének fejét.

szalonját, de az állásával szakított papot nem szívesen fogadja körébe. Franciaország szerencsétlenségére a köztársaságiak mérsékelt szárnya annyira megborzadt a nagy forradalom kilengéseitől, hogy — nem éppen logikusan — a királyság intézményét kivéve magáévá tette a mérsékelt monarchisták programját. Hivő katolikusok, — amint ők mondják, — neokatholikusok. Katholicizmusuk nem ultramontán, sem orthodox, de azért egyoldalúan korlátolt.

Az emberek mint egyének általában jobbak pártjuknál. A mérsékelt köztársaságiak körében is sok kiváló férfiú van, kiknek társasága élvezet volna nekem. Ha világi ember vagyok, fölkeresem őket. Papi multam utamban volt.

Úgy ahogy vagyok, a mérsékelt köztársasági férfiak talán szívesen fogadtak volna körükbe, de vajjon pusztán csak férfiak társasága igazi társaság? Női hozzátartozók többnyire nagyon ájtatosak és borzalommal néznének a világfivá lett papra.

Ha formálisan és nyíltan a protestantizmushoz csatlakozom, talán könnyebb a helyzetem. De ettől húzódoztam. Úgy tünnék az, mintha átpártoltam volna az elleniséghez. Csak Matild kedvéért vállalkoztam volna rá.

Több szalonról beszéltek (*bajtársaim*), melyekbe szívesen jártam volna, de sohasem próbáltam, hogy megjelenhessek ottan. Jól tudják Párizsban, hogy mi voltam. Senkit sem akarok megbotránkoztatni, de eszméimet sem akarom megtagadni. Így nem ösmerkedtem meg egyik bajtársam (*Nemeskéri Kiss Miklós*) feleségével (*Le Charron márkinővel*) sem. Biztos voltam benne, hogy csak szánalomból fogadna körébe. Tisztelem az őszinte hívőket és inkább távol tartom magam, semhogy megütközzenek rajtam.

*

Így a nagy francia sokaságban elszigeteltnek éreztem magam. Kevésbé alkalmas volt ez arra, hogy megbéküljek

élettemmel, melytől (*betegségem miatt*) napról-napra mindinkább elszakadtam.¹⁰⁸

XXI. Egy honvédtiszt halála az emigrációban.

(*Nem segített rajtam sem orvos, sem orvosság.*)
Mindinkább eltávolodtam az élettől és eltávolodtam szerelmemtől. Vajjon Matild bájos arca nem állott-e ellentétben nyomorúsággal? Alig volt reményem, hogy viszontlátom.

Más menyasszony mosolygott felém, már várt is temploma küszöbén. Új arám a halál lett, melynek temploma az örökkévalóság. Gyászfátyolában oly nyugodtnak és szépnek tűnt, hogy szinte vágytam arra, hogy megesküdjünk. Ahogy felém tekintett, mindjobban elfelejtettem földi menyasszonyomat.

Csak Kestnerné meleget árasztó leveleiből éltem. Bátorított és vigasztalt. Összekapcsolt az élettel.

*

(1855) február végén Kestner váratlanul szobámba nyitott. Az államesiny óta nem láttam.

A francia száműzött külön beutazási engedélyt kért a (*császári*) kormánytól, hogy lelkemre beszélhessen és magával vigyen Svájcba. Hátha nyugodt és gondtalan élettel többre viszem, mint az orvosszerekkel! Ő is szóba hozta, hogy helyezkedjem el vállalatában. Az ő előnyére volna, ha távollétében bizalmasa képviselné Párizsban. Matild hűségesen vár, hogy feleségem legyen.

Hogy szabadon felelhessek, nagyobb összeget adott kezembe. Azt mondta, hogy ez csak töredéke annak, amit részemre hozzájuttatott családom.

Jól esett minden szava és jól esett a nagy segítség is,

¹⁰⁸ Mednyánszky Cézár akkoriban úgyszólván csak bujdosó bajtársaival érintkezett, kik — Gr. Teleki Lászlóval élükön — tisztelték és szerették mindannyian.

mely — mint véltem — hazulról jött. A tavasz is ébredezett. Kissé fölledtem.

Hiúságom nem engedte, hogy a jólelkű férfiúval Svájcba utazzam. Elég baj volt már, hogy majd csak félkarral jelenek meg Matild előtt. Ha sápadtnak és betegnek is lát, visszahökken. Inkább szánna, mint szeretne.

Ezt nem vallottam meg Kestnernek, csak ajánlatára feleltem. Azt hangoztattam, hogy most már módomban van, hogy jó orvosokhoz forduljak. Valami újszerű gyógymódról csodákat mesélnek. Hátha megsegít!

A száműzött republikánus javamat akarta és hozzájárult, hogy ezért Párizsban maradjak.

Részemről megígértem, hogy amint egészségi állapotom javul, üdülés véget Svájcba utazom. Amint fölépülök, elfoglalom a felajánlott állást.

Bízam benne, hogy szervezetem egészséges. Csak a karom elvesztése után beállott vérkeringési zavar okozza a sorvadás tüneteit. A tavaszi levegő máris megkönnyítette mellemet. Többet járhattam a szabadban. A drágább orvosszerektől és az új gyógymódtól annál nagyobb sikert vártam.

*

(Kestnerék közbelépése után jobban gondoskodhatam magamról.) Egy orvoshoz fordultam, ki valami új és furcsa gyógymódot ajánlott a sorvadás ellen. Szerinte minden betegség oka a vér lehülése. Hogy fölmelegítsük, jobban kell étkeznünk és kis lámpák útján testünket közvetlenül melegítenünk. Mivel sorvadásom oka nem természetes hajlandóságom, hanem a balkarom elvesztése miatt beállott vérkeringési zavar volt, az új gyógymódtól javulást reméltem. Nem mondhatom, hogy hasznát vettem. Inkább erős szervezetemnek tulajdoníthatom, hogy tavaszkor némileg megkönnyebbültem és lábbadozni kezdtem.

Bár testem egészsége javult, szívemet tépte Kálmán barátom szenvedése. Napról-napra rosszabbul lett. Sem a nap fénye, sem az enyhe levegő nem adta vissza az élet-

nek. Néha akkora rohamok gyötörték, hogy azt hittük, egy-két óra múlva kiadja lelkét. Szinte kételkedtünk azon, vajjon szabad-e kívánnunk, hogy tovább éljen.

Amint egy-egy lázrohama elmúlt, azt reméltük, hogy élete mégis győz a halál fölött. Hiába. Minden egyes roham után mindinkább gyöngült és közelebb jutott a sírhoz.

Ápolónők voltak mellette állandóan. Barátai látogatták, gondozták, vigasztalták. Én is mellette voltam, amikor és amennyire tehettem.

Nemcsak bánatosan, kíváncsian is figyeltem. Néha reméltem, hogy felépülök, de arra is készen álltam, hogy ugyanabban a bajban halok meg, mint barátom. Szemügyre vettem betegsége tüneteit, mert addig a halál aratását csak a harctéren láttam. Viruló férfiak hullottak el ott körülöttem hirtelen. Most a kór lassan örölt meg egy embert, hogy a végén egy árnyéktesten diadalt arasson.

Sokat beszélt ő velem a multról, hazánkról, életéről. Tisztában volt mindennel. Nem félt, hanem stoikus nyugalommal várta a halált.

Korán tapasztalta, mennyire bizonytalan az élet. Gyermekekorában vesztette el szüleit. Elhúnyt szerettei emlékének élt.

Egy alkalommal arra kért, hogy íróasztala fiókjából vegyek elő egy kis üveget. Szürke folyadékkal tele. Elmondta, hogy erős koncentrált mérge, melyet otthon a háborúban és azután is mindig magával vitt. Inkább megitta volna, semhogy a császáriak fogságába essen. Megőrizte, mert nem tudhatta, mit hoz a jövő. Most halála előtt áll. Arra kért, hogy vigyem el, nehogy valaki ráakadjon és esetleg kárt tegyen.

A kis üveget még ma is magamnál tartom. Nem gondolok rá, hogy felhasználjam. Élni akarok hazámért. De sohasem tudjuk, mit hoz a jövő. Háborúban vagy forradalomban mindig jó, ha az ember ura életének.

Haldokló barátunk olyan volt, mint a kialvó fáklya. Ereje nap-nap után csökkent. Csak bátorsága és a jövőbe vetett hite maradt épen.

Ne sajnáljuk, mondogatta, csak szenvedéseitől váltja meg a halál. Sohasem zúgolódott sorsa ellen. Csak az bántotta, hogy nem vehet részt a jövő harcaiban. Sajnálta, hogy nem inkább a harcmezőn hal meg a szabadságért. Elhaló szavaival is buzdított, hogy egyetértésben és méltósággal viseljük sorsunkat. Hazánk jövőjében higgyünk erősen!

A tavaszi nap sütött a szobába, mikor végét járta. Ágya körül álltunk és meghatottan szemléltük. Békességes volt és nyugodt.

Csak egy paránya volt benne az életnek, mikor tőlünk búcsút vett. Lélekzete mindjobban halódott, amint lelke lassan elhagyta testét. Utolsó szavai közt nem volt összefüggés. Csak azt sejtették velünk, hogy hazánkra gondolt.

Gróf Schmeidegg Kálmánban egyik áldozatkész és önfeláldozó fiát veszttette el nemzetünk. Díszét gyászolta benne az emigráció, mi párizsiak felejtethetlen barátunkat.

Jómagam többet vesztettem, mint bárki más. Rokonlelkek voltunk, gyermekkori barátok. Összetartoztunk, mint a fa és kérge. Sohasem különböztünk össze és semmit sem titkoltunk el egymás előtt. Elhúnytá óta lélekben is megcsönkultnak érzem magam.

Nemes barátunk ama kevés ember közé tartozott, kik itt járnak a földön, de lelkük magasabb szférákban él. Szülei emlékével más világban honolt. Sokszor úgy tűnt, mintha a túlvilág lakóival beszélgetett volna.

Messze hazájától idegen földben nyugszanak csontjai, de amint kívánta, távol a városi zajtól. Ott voltam én is, mikor a sírba bocsátottuk testét.

Ha csak azért maradtam életben, hogy lássam hazám bukását, legjobb barátom halálát és illúzióim romlását,

nem lett volna-e jobb, ha én is bitófán halok meg, mint hazánk annyi sok mártirja? Miért bujdosom? Miért menekültem?

XXII. Egy csillogó remény eltűnése.

Kálmán halála után rosszabbul lettem. Nem használt a sok orvosság. Mindinkább gyöngültem, mindjobban köhögtem és a sorvadás pirosszínű tüneteit is láttam. Már nem reméltem, hogy fölépülök valaha.

A nyár elején (— 1855 június havában —) megérkezettnek hittem az időt, hogy megvalósítsam, amit ebben az esetben tenni határoztam. Megírtam a levelet, mellyel szabaddá tettem Matildot.

Nem nagy fájdalommal hoztam meg ezt az áldozatot. A szenvedélyes szerelemhez életerő kell. Nem merült-e ki akkor életerőm szinte teljesen?

A tartós távollét, a sok szenvedés és a már egy ízben megfogamzott gondolatom is, hogy Matild elhidegült, fokról-fokra lehütötte szenvedélyemet. Még mindig szerettem Matildot, de már csak úgy, ahogy talán a halott lelke szereti az élőket, ha visszatekint a földre.

Annál könnyebben mondtam le róla, mert halálra ítéltnek éreztem magam. Csak az volt bizonytalan, hogy meddig áll ellen megmaradt életerőm. Nem tudtam elviselni, hogy a fiatal leány egy élő hullához legyen kötve. Alkalmadtán miért küszködjön szívével?

De nem is féltem, hogy megérem, hogy esetleg más-hoz megy nőül. És vajjon nem rút önzés-e, ha azt kívánjuk, hogy holtunk után az általunk szeretett nő csak emlékünknak éljen?

Matildot és szüleit arra kértem, hogy adják meg utolsó óráim nyugalmát és fogadják el áldozatomat.

Kestnerné legott válaszolt. Matild csak azért vette vissza szabadságát, mert arra mint különös szívességre kértem. Más házasságra nem gondol. Ha felépülök,

továbbra is szabadnak találom. A jó asszony sürgetett, hogy menjek Hyères-be és próbáljam meg csodatévő éghajlatát. A rosszlevegőjű Párizs megöl. Ha nem fogadok szót, megszűntem őt és családját szeretni.

Mit tehettem? Bár leányáról lemondtam, Kestnerné tovább is anyai szeretettel gondolt rám. Nem mondhatam ellen. Másrészt nem kell-e azért is mindent megpróbálnom, hogy egy esetleges újabb gyásztól megkíméljem anyámat? Nem vesztette-e el már László fiát élte virágában? Nem okoztam-e neki már elég bánatot?

*

A legjobb orvosokkal tanácskoztam. Azt mondták, hogy ha Párizsban maradok, még csak néhány hétig élek. De ha az őszi hideg elől Hyères-be vonulok, nem holtbizonyos, hogy felépülök, de legalább fölhasználtam mindent, amit (*a természet és*) a tudomány javamra nyujthat. (*A kedvező klíma és*) erős szervezetem még mindig győzhet a gyilkos kór felett.

Kestneréknek megírtam, hogy szót fogadok. Pénzzel el voltam látva. Kestner ismételten juttatott hozzám nagyobb összegeket. Állítása szerint szüleim megbízásából tette. Azt is megírtam, hogy ha felépülök, készségesen elvállalom a felajánlott állást.

Nehezen távoztam Párizsból. Nem reméltem jót. Kínos volt minden erőlködésem.

Miért is vállaljam — töprengtem magamban — azt a fáradságos utat Franciaország legdélibb pontjához? Miért hosszabbítsam meg életemet? Úgysem tesz boldoggá.

Miért hagyjam el bajtársaimat, kik gondoznának és megkönnyítenék utolsó óráimat? Miért hagyjam el őket, kik odatemetnének Kálmán mellé (*távol a városi zajtól*)? Talán azért, hogy messze haljak meg egyedül és elhagyottan?

Vajjon ki szorítja meg majd (*Hyères-ben*) elhide-

gülő kezemet? Ki vigasztal majd azon az édes nyelven, mely gyermekkorom óta fülembé cseng? Kivel beszélek ott hazámról?

Mindenemet föláldoztam nemzetemért s idegen földre temetnek majd közömbös emberek. Sírom talán jeltelen lesz és ösmeretlen. Mégesak egy sóhajjal sem áldozhat majd az arrajáró honfitárs emlékemnek.

De megigérttem. (1855) október elején kiteptem magam bajtársaim karjaiból és útnak indultam.

Búsabb voltam, mint mikor Ausztráliába mentem. Akkor még virultam s nem kételkedtem azon, hogy barátaimat újra látom. Hyères-be indulásom előtt azt éreztem, hogy nemsokára végem. Bajtársaimtól és Párizstól elbúcsúztam örökre. Bánatos arcukról láttam, hogy ők sem remélik, hogy viszontlátnak valaha.

XXIII. A Földközi-tengernél.

Délfranciaországi utam közben néhány napig Marseille-ben pihentem. Gyöngé voltam és kimerült. A szezon elején már a Côte d'Azuron voltam Hyères-ben.

(Toulon és Nizza közt fekszik e legrégebb francia klimatikus gyógyhely, a francia Riviera legdélibb pontján. Egy hegylánc védi az északi szelek ellen.

Fenyvesek szegélyezik a finom homokú Plage-ot. A város felé emelkedő síkon rózsasövényekkel körülvett keretek gyönyörködtetik szemünket. A várhegy alján az úváros tele szállodákkal és villákkal. Mindenünnen látni a végeláthatatlan tengert.

A városban és a város körül facsoportok és sétányok vannak szerteszét. Legtöbbjük pálmafa és aloé. Itt is, ott is eucalyptusok emelkednek a magasba. Narancs-, datolya- és gránátalmafák is vannak bőviben. Rózsák és virágok díszlenek mindenütt.

A dombokon és hegyeken eucalyptus-csoportok és

fenyvesek, parafaerdők és subtropikus cserjék illatosítják a levegőt.

Hyères-ben a természet báját még nem rontotta meg az építészet. A szabad természet uralkodik itt, nem a mondain élet. A vidék provence-i, nem olasz. Az élet csöndesebb és otthoniasabb, mint az olasz Rivierán.

Az újvárosban) szálltam meg egy maison meublée-ben a második emeleten.

*

(A rózsák ligete) e gyógyhely és mégis szomorú. Mellbetegek és hozzátartozóik lepik el tömegesen. Egyet sem léphetek anélkül, hogy ne találkozzam beteggel. (Az idegenek találkozóhelyein, főleg a Place des Palmiers-n és a Promenade-on) oly sokat járunk, hogy idővel látás után mindenkit ösmerünk. Szemmel kísérhetjük a betegek bajának lefolyását.

Magam is nagyon beteg voltam. Az orvos biztatott, hogy fölépülök, ha pontosan megtartom utasításait. Kijelentését inkább sablónos biztatásnak vettem, mint igaz és őszinte szónak.

Eleinte a bájos déli vidék kis életet öntött belém, de csakhamar újra levert lettem. A tanácsolt elővigyázatosság nem hozta meg mindjárt a kívánt eredményt. Svájc-ból és hazuról alig kaptam levelet.

Még Kestnerné is mind ritkábban írt. Levelei hangja továbbra is meleg volt, de ritkaságukból arra következtettem, hogy Matild érzelmeiről nem írhatna jót. Alig, hogy említette.

Amint Hyères-be érkeztem, Párizsból utánam küldtek egy levelet. Azt írták benne hazuról, hogy Kestnerék útján sohasem küldtek pénzt. *(A nemeslelkű Kestner jámbor csellel élt, hogy megmentse életemet.)* Hozzátartozóim nem biztattak nagyobb támogatással, csak szerény segítséggel. *(Otthon is súlyosak a viszonyok.)*

Bántott, hogy éppen azok hanyagolnak el, kik miatt elhagytam barátaimat és itt éldegéltem egyedül.

Nehogy magamra maradjak, megösmerkedtem olasz szomszédommal és néhány francia és angol családdal. Ezek az ösmeretségek elűzték melankóliámat, de mégis csak felületesek voltak. Tovább rágódtam azon a sok bánaton, melyet magamba rejtettem.

*

(Itt mindenki egész nap a szabadban van. Este a Casinoban játszanak, zenélnek, táncolnak. Ott gyülekeznek az üdülők és az egészséges kísérők. A betegeknek estefelé szobájukba kell vonulniok.)

Az első hetekben megtartottam az orvos utasításait. Nem éreztem javulást, hacsak javulásnak nem tartom azt, hogy életben maradtam. Terhemre esett a meghatározott életrend.

Nem éltetett már a remény, hogy résztveszek a jövőendő nemzeti küzdelemben. Azt sem remélhettem már, hogy Matild feleségem lesz valaha. Miért tartsam meg *(töprengtem magamban)* azokat a kellemetlen előírásokat? Csak azért, hogy elodázzam biztos halálomat? Miért keserítsem el utolsó napjaimat? Nem okosabb, ha én is a Casinoba járok és szórakozom ama néhány hónapon át, melyet még fönntart nekem a sors?

Görgey táborában már megízleltem a szerencsejátékot. Tisztjeink csak úgy tudtak — nagy izgatottságukban — az egyik és másik hadi vállalkozás közti időben megnyugodni, ha mulattak, kártyáztak, *(sakkoztak)*. Azután csak ritkán játszottam. Más két szenvedély foglalt le, a politika és a szerelem.

Decemberben fejembe vettem, hogy nem törődöm az orvos utasításaival és én is a Casinoba járok. Nem vonultam estefelé a szobámba, hogy korán aludni térjek. Künn maradtam és éjtszakázni kezdtem. Víg lettem és játszottam. Sok pénzem nem volt, de kedvezett a szerencse. Mindig megadta a módot, hogy tovább játsszam.

Hiába tiltakozott az orvos esztelenségem ellen. A két-

ségbeesés láza egy ideig erőt adott, hogy ide-odajárjak és mulassak. A játékteremben a legvígabb vendégnek tün-tem. De mihamar kimerített e lázas izgalom. December végén összerogytam.

Alighogy könnyelműségem miatt ágynak estem, meleghangú levelet kaptam anyámtól. Megköszönte, hogy Hyères-be mentem. Látja, mennyire szeretem. Bár megtagadta kívánságomat, az ő kedvéért élni vágytam. Kest-nerné is írt néhány kedves sort.

Bántam, hogy kételkedtem szeretetükben és megbán- tam könnyelműségemet. Elhatároztam, hogy pontosan megtartok minden orvosi utasítást. Ezt annál könnyeb- ben tehettem, mert úgysem volt hozzá erőm, hogy ágya- mat elhagyjam.

*

Közben akaratlanul fültanuja voltam egy drámának, mely itt nem szokatlan.

Épp alattam volt egy beteg angol leány szobája. Sokszor láttam a szabadban. Fehér és gyöngé volt, mint a letört lilium. Idővel mindinkább sápadt lett. Nem kel- hetett föl többé ágyából.

A vékony padlón át meghallottam minden neszt. Hallottam, hogy a beteg nyög és nagyon köhög. Hallot- tam az ápolónők sürgését és anyja sóhaját. Azt is hallot- tam, hogy kiskutyája az ágyra ugrott, hogy vele játsszon.

Mennyit szenvedett e leány és mégis irigyeltem! Vajjon nem volt-e mellette családja, hogy gondját viselje s szenvedését enyhítse? Ha majd nemsokára — tűnődtem magamban — én is haldoklom, ki sajnálkozik gyötrődése- men? Vajjon támogat-e karjával atyám és keblére teszi-e forró fejemet anyám? Egyedül halok meg. Fátyolos sze- memet nem vetem majd kedves arcra és senkitől sem hallok vigasztaló szót.

A leány mind gyengébben köhögött. Egyik éjtszaka már nem léptek halkán és zokogást hallottam. A leány

meghalt. Kiskutyája nem hitte és föl akarta kelteni a halottat. Felugrált az ágyra és vonított. Vajjon kesereg-e majd mellettem legalább egy eb, ha kiadom lelkemet?

*

Lehangoltságom ellenére is sorvadásom megállt útjában. Kevesebbet köhögtem és könnyebben lélekzettem. A többi kórjel is tünedezni kezdett. Pihenésem és nyugalmam használt.

Az orvos folyton biztatott, hogy felépülök. Nem hittem. Nem éreztem, hogy az élet újból végigömlik testemen. Nem érdekelt semmi. Nem reméltem semmit. Csak vártam apathikusan.

Olvasni próbáltam, de a könyvet félretettem. Legjobb barátaimnak is csak néhány sort és nagyritkán írtam. Ha valaki meglátogatott, egy pillanatra föléledtem, de távozása után újra lethargiába estem.

Olasz szomszédom nagyon jó ember volt és sokszor fölkeresett. Mikor már fölkelhettem, egyikünk szobájában töltöttük az estét. Jártas volt a vegyészeten s így egyik napon eszembe jutott a Kálmán barátom által rámbízott mérég. Hogy kipróbáljuk, különböző számú csepel kísérleteztünk. Az eredmény egyforma volt. Amint a házinyulak magukba nyelték, néhányat léptek, oldalt buktak, rugdalódtak, fülüket rázták, végre megdermedve elterültek.

— Kíváncsi volnék, — mondtam szomszédomnak, — vajjon az ember is így rázná magát, ha meginná e mérget.

Valamelyik napon nagyon levert voltam és kétségbeesettnek tűntem. Az olasz vegyész attól tartott, hogy megmérgezem magam. Késő este fölkeresett szobámban, hogy vélt szándékom megvalósításában megakadályozzon. Biztosítottam, hogy eszem ágában sincs, hogy a természet rendjét megelőzzem és a méreggel magamon tegyek kísérletet.

XXIV. Ujjászületésem — kiábrándulásom.

(Mikor Párizsban zord az idő és ködös, itt azurkék az ég, mosolyog a nap és Afrikából meleget hoz a szellő. (Az eső ritka, rövid, de bőséges. A levegő tiszta, száraz és enyhe, az eucalyptusoktól és rózsáktól illatos, a fenyvesektől és tengertől balzsamos.)

A tavasz jöttével éreztem, hogy betegségem mindinkább alábbhagyott és új élet kezdte átjárni testemet. Lelkem kissé földerült.

Márciusban jó híreket is kaptam hazulról. Családom megnyerte régóta húzódó birtokperét s kiadhatja majd örökségemet. Önállóvá tehetem magam a külföldön. Addigra is — mintegy előlegként — bőséges összeggel láttak el.

Nemsokára más jó hírnek is örvendtem. (Giza) hugom férjhez ment (*Bezerédj Lajoshoz*), ki már régóta szerette. Sógorom kitüntette magát a függetlenségi háborúban s Világos után várfogságot szenvedett. Kiszabadulása után (*Kis-Görbön*) földbirtokot örökölt.¹⁰⁹

Anyám örömmel írta le boldogságát. Csak én hiányzottam az esküvőn, jegyezte meg, hogy boldogsága teljes legyen. Mikor maga előtt látta a fiatal párt az oltár előtt, csak azt sajnálta, hogy nem én áldottam meg őket. Még mindig reméli, hogy Isten kegyelme visszavezet a papi rendbe.

Máskor talán bántott volna e célzás, de örömben nem törődtem vele. Giza még az esküvője napján maga is tudatta velem néhány sorban, hogy mennyire boldog.

Abból, hogy családom most már rendszeresen támogatott, azt következtettem, hogy anyagi helyzetünk javult. Hugom házassága is arra vallott, hogy a végzet irá-

¹⁰⁹ Bezerédj Lajos a császári hadseregben mint vasasfőhadnagy szolgált, majd a honvédségben vezérkari alezredes lett. Világos után elfogták és halálra ítélték, de a császár tizenhat évi várfogsággal sujtotta. Újabb kegyelemre 1852-ben kiszabadult a börtönből. Nevét nem jelzi a londoni kiadó.

nyunkban kedves lett. Egészségem és hangulatom hamarosan javult. Testben és lélekben újjászülettem éreztem magam. Mintha más világból jöttem volna e földre. Remény szállt belém.

De hogyan álltak azok az érzelmek, melyek betegségem előtt fűtötték keblemet?

Forrón szerettem hazámat — mint mindig — és érte harcolni vágytam. Meg akartam bosszulni bátyám meggyalázását. Csak azon tünődtem, hogy félkarommal hogyan valósítom meg óhajomat.

Honszerelmem tovább lángolt, de vajjon hová lett a Matildért égő szerelmem? Elhamvadt és a mult emléke lett. Volt menyasszonyomra már csak mint hálás jóbarát gondoltam. Hálás voltam, mert valamikor szeretett. De már nélküle is megvoltam. Rég nem voltam olyan nyugodt.

*

Kestnerné jó ideig nem írt. Csak azt tudtam, hogy leányával Párizsban töltötte a tavaszt és nyárra (*Dieppe-be*) ment. Barátaim találkoztak velük és megírták, hogy benyomásuk szerint Matild — lemondásom után — nem akar férjhez menni.

Júniusban egyik barátom azzal a hírrel lepett meg, hogy Matild a tengeri fürdőn feltűnően érdeklődik egy más nemzetiségű bujdosó iránt. Az elnyomott nemzeti-ségek iránti rokonszenve új anyagot talált (*Victor Dalbában*), egy román menekültben.¹¹⁰

Eleinte nem igen bántott e nem egészen bizonyos hír. Hátha alaptalan! Az életerő sem járt még át annyira, hogy szerelemre gondoljak. Örültem, hogy élvezhetem a

¹¹⁰ A fiatal és liberális bojárok Bukarestben 1848 tavaszán liberális alkotmányt csikartak ki Havasalföld autokrata fejedelmétől, de az orosz csapatok közbelépésére menekülni voltak kénytelenek. Mednyánszky Cézár vetélytársa, kit költött néven szerepeltet a magyar fordító, egy régebben elhunyt és neves dákoromán államférfi volt. A londoni kiadó *Monsieur D...*-vel jelzi nevét.

tündöklő napot, a balzsamos levegőt és a pompás tájképet. Örültem, hogy élek.

Ha a hír igaz is, — gondoltam magamban, — miért bántson? Sajátmagam adtam vissza Matild szabadságát. Mi jupon lehetnék rá féltékeny? Eleget szenvedett miattam. Ha másvalakiben találja boldogságát, hogyan ütközhetem meg azon?

Néhány nappal előbb, hogy nyárra a Léman tavához indultam, barátaim arról értesítettek, hogy Matild már Victor Dalba menyasszonya is lett. A hír való.

Azzal számoltam, hogy Matild előbb-utóbb férjhez megy, de ez az újabb hír kihozott sodromból. Nem tudunk abba könnyen belenyugodni, hogy akit forrón szerettünk, olyan hamar elfelejtett.

Ha legalább franciát vagy magyart tett volna szíve új eszményévé! De oly nemzet fiával jegyezte el magát, mely hazám ellensége. Fellázadt nemzeti büszkeségem.

Hadd legyen minden nép szabad és egyenjogú! De ha a magyarral ellenséges nemzetbeliről hallom, hogy a magamfajtabelin győzedelmeskedik, bennem is fölébred a nemzeti előítélet.

Hallottam olyasvalamit is, ami nem válik Dalba előnyére! Megfogadtam, hogy utánajarak a dolognak. Fél-tettem Matild boldogságát.

*

Mentül többet gondolkoztam az új hirről, annál kínsabbban hatott. Nem reméltem és nem igényeltem Matildtól semmit, de fölötte gyors eljegyzése árnyat vetett múltunk emlékére. Megbizonyosodtam arról, amit már Dél-Afrikában éreztem, mikor rövid és egyszerű levelén töprengtem.

Matild jó és őszinte leány, de agya forróbb szívénel. Fantáziája könnyen hevül.

Mikor megösmert és megszeretett, a magyar függetlenségi háború volt a közbeszéd tárgya. Feje tele volt a

magyar küzdelmek romantikájával. Szerelme nem volt a szíve mélyéből fakadt érzés, hanem inkább valami lelkesedés a magyar ügyért, melyet bennem megtestesítve látott.

Az évek folyamán szabadságharcunk emléke elhalványult. (*A krimi háború után*) 1856-ban a francia közvélemény az (*akkor önállóvá lett*) román nemzetért lelkesedett, mely a magyar ellensége. Amint Matild visszakapta szabadságát, a közvélemény érdeklődésének fordulásával más irányt vettek érzelmei. Annak, amit szerelemnek hitt, új izgató anyag kínálkozott. Egy Dalbáért elfelejtett.

Sohasem szeretett ő igazán, pedig odaadtam érte mindent. Elvesztettem egészségemet, reményemet, jövőmet. Elvesztettem erőmet is, hogy fegyverrel kezemben szolgáljak hazámnak. Elidegenedtem családomtól.

Igazságos akarok lenni. Matild valamikor azt hitte, hogy szeret. Én is azt hittem, de most már tisztán láttam. Fantáziáját nem tévesztem össze szívével. Ki valaha igazán szeretett, nem jegyzi el magát oly gyorsan valakivel azért, mert nemzete érdekében az ujságok fellármázzák a közvéleményt.

Multam szép emléke elvesztette zamatját és illuzióm szétfoslott teljesen.

XXV. A Léman tava partján.

Amint megjött a nyár, elsiettem Hyères-ből. Megperzselt volna az Afrikából áradó, hőség. Párizsba nem mehettem. Kétheti ott tartózkodás elrontott volna mindent. Svájcba vonultam.

Egy hónapot Marseille-ben töltöttem, hogy lassan hozzászokjak a hűsebb klimához. Onnan az orvos ajánlataira Montreux-ba utaztam. A Léman tavánál is észak és kelet felől megvédenek a hegyek.

Már nem fájt, ha köhögtem. Annyira megerősödtem, hogy nem fáradtam el utazás közben. Élveztem. Örvendve reméltem, hogy Svájcban megbékülök az étellel egészen!

Háromnegyed éve mult, hogy utoljára láttam bajtársaimat. Vágytam utánuk nagyon. Meg akartam szorítani kezüket és beszélni velük hazánk sorsáról. Új életet éreztem magamban és új terveket szőttem. Érdeklődtem a világ folyása iránt.

Útközben megálltam Genfben, hol több magyar bajtársam lakik állandóan. Mások a nyarat töltik ottan. Előre örültem, hogy velük gyakran találkozom.

*(A magyarok ott a Cercle des Étranger-be járnak, mint az idegenek általában. E játékcasino társalgójában és olvasótermében találkoznak eszmecserére. Csak néha vonzza néhányukat a játék.)*¹¹¹

Amint megjelentem körükben, úgy fogadtak, mintha feltámadtam volna a sírból. Felvidultam azon az egy napon is, melyet köztük töltöttem.

*

Montreux-ben két hónapon át gyönyörködtem a Léman-tó vidéke szépségeiben. A hegyek által körülvett tó

¹¹¹ A párizsi magyar emigráció már régebben vetette egyik raját a Léman tava partjára. Az odavonuló mágnes özeveg Gr. Batthyány Lajosné, szül. Gr. Zichy Antónia volt, ki gyermekeivel 1852-ben elsőnek vonult Genfbe. Nővére Karolina, Gr. Károlyi György neje, később szintén odaköltözött. Mindkettőjük gyermekeinek nevelője Horváth Mihály volt. Míg a városban tartózkodtak, szalónjukban gyülekeztek a genfi magyar bujdosók. Utóbb a tó melletti vidékre húzódtak.

Genfben telepedett meg Klapka György tábornok, Puky Miklós kormánybiztos és Dessewffy Dénes huszárőrnagy is. Klapka bankügyletekkel foglalkozott, Puky — inkább időtöltésből — nyomdát vezetett. Mindketten James Fazy genfi kormányelnök barátai és az ottani játékcasino igazgatói is voltak. Dessewffy egy svájci családba házasodott és óragyáros lett. Később Gr. Karaacsay Sándor és Asztalos Sándor is Genfbe vonultak. Gyakran időzött ott Gr. Teleki László. Nyáron odalátogattak Almásy Pál, Gr. Andrássy Gyula és Gr. Bethlen Gergely.

az örök álm képe, mely alatt lappang az élet. Megnyugtát, mert békességes és csöndes.

Napról-napra erősödtem. Kezdtém hinni, hogy föl-épülök. Kezdtém remélni, hogy bajtársaim oldalán még félkarommal is harcolok hazámért. Fölelbredt hitem és reménységem is segített, hogy mindjobban és jobban! éreztem magam.

Hosszú sétákat tettem és nem fáradtam el. Könnyedén mentem fel a Montreux körüli dombokra. A tóban megfürödtem. Mindinkább átjárt az élet.

*

Az emigrációnak éppúgy megvan a kémszervezete, mint a kormányoknak. Jobb és megbízhatóbb, mert kémjei önkéntesek.

A Dalba ellen szóló bizonyítékokat Genfből régi vetélytársamnak, Victor Chauffournak küldtem. A megváltozott helyzetben szövetségeselem lett. Arra kértem, hogy használja föl Matild jól fölfogott érdekében.

Az ügy megvitatására Kestner szeptember hóban személyesen keresett föl Montreux-ben. Meglepődött, hogy annyira magamhoz tértem. Amint meggyőztem róla, hogy Dalba nem méltó Matildhoz, legott kijelentette, hogy felbontja az eljegyzést. Régi jóindulatával azt is kérdezte, vajjon van-e még kedvem, hogy nagyipari vállalatában elhelyezkedjem.

Jóakarátát melegen megköszöntem, de nemmel válaszoltam. Családi örökségem elég lesz, hogy függetlenné tegyem magam. Inkább megtartom személyes szabadságomat, semhogy olyan pályára lépjek, melyhez nincsen kedvem.

Boldog voltam, hogy így válaszolhattam. Szenvedélyem lángja kialudt és Matild iránt közömbös lettem. Hogyan óhajthattam volna olyan helyzetet, hogy minduntalan találkozzam vele, ki olyan hamar elfelejtett!

*

Bajtársaim el voltak foglalva vagy nagyon jól érezték magukat Genfben. Csak ritkán jöttek Montreaux-be. Szeptember vége felé magam is Genfbe vonultam.

Úgy határoztam, hogy a következő telet újra Hyèresben töltöm. Biztosra vettem, hogy így magamhoz térek teljesen. Félkarom híján is az leszek, aki voltam.

Légvárakat építettem és a mesés Keletre kíváncsotam. Már élveztem a nagy természet szépségeit és az antik kultúra emlékeit is látni óhajtottam. A sziriai Palmyra romjairól álmodoztam, hol a feliratokat vágytam betüzni.

XXVI. A Provence dalos mezőin.

Október elején már hűvösnek találtam a levegőt Genfben. Nem tett jót visszatérő egészségemnek. Barátaim is azt tanácsolták, hogy melegebb vidékre távozzak.

Még korainak véltem, hogy Hyères-be utazzam s így nagyon örültem, mikor két ismerős hölgy (*Teleki Sándor menyasszonya, Jane Bickersteth és anyja, Lady Langdale*) meghívott, hogy délfranciaországi útjukra elkísérem.

Liberálisan gondolkoznak és liberálisan éreznek. Fesztelenül beszélhettem velük multamról és újonnan kialakult világnézetemről. Lelkesednek a magyar ügyért, noha nem születtek magyaroknak.¹¹²

Első állomásunk Arles volt. Majdnem elvesztettem fejemet, mikor azt a sok szép nőt láttam, kikről e város világszerte híres. Nem kegyetlen a sors, hogy őket ilyen

¹¹² Gr. Teleki Sándor első neje Jane Bickersteth volt, Lord Langdale leánya. Özvegy anyjával járt-keint az európai mondain helyeken. A krími háborúból visszatért Teleki Sándor 1856 elején megismerkedett velük Svájcban s annyira elbűvölte őket, hogy a szép és eszes angol leány menyasszonya lett és jól megtanult magyarul. Lady Langdale és leányának nevét nem jelzi a londoni kiadó. Az utóbbit — az angol szöveg sajtó alá rendezésekor történt házasságkötése alapján — már mint *Countess* szerepelteti,

piszkos helyre átkozta? Igaz, Párizsban hamar elveszténék hímporukat. Csak az árnyékban nyílik az ibolya.

Főszállásunk Montpellier lett. Vidéke vadregényes és megtaláltunk benne minden kényelmet. Ott csatlakozott hozzánk (*Klapka György*).

Egyik legrégebb és legdrágább bajtársam ő, kivel sokat voltam együtt Görgey táborában. A tábornokot esodálom, az embert mint jóbarátomat szeretem. Ritkán találkoztunk az emigrációban. Mennyire örültem, mikor Genfben viszontláttam. Sokra tartom barátságunkat, mely jellemünk és politikai nézeteink hasonlóságán alapszik.¹¹³

A két angol hölgy társaságában a lehető legkellemesebben élveztük időnket. A csönd és pihenés napjaiban sokkal jobban fölvidult száműzött szívünk, mintha zajos szórakozásokban kerestünk volna búfelejtőt. Mint Boccaccio fantasztikus körének tagjai, csak egymásnak élünk és egymásnak örvendtünk. Sokszor mondogattam barátomnak, hogy távol hazámtól sohasem voltam olyan boldog, mint akkor Dél-Franciaországban. Élet és reménység mosolygott felém. Elfelejtettem bánatomat és a mult minden keservét.

Kestnerékkal boldog napokat töltöttem Párizsban, de hiányzott belőlük a derült nyugalom. A reménységtől és aggodalomtól ideges voltam körükben. Felnőtt koromban rendszerint valami hátsó gondolat is nyugtalanította lelkemet, ha előkelő hölgyek közé jutottam. Montpellierben mintha visszatértek volna azok a szép napok, melyeket otthon mint gyermek és ifjú élveztem anyám és hugom társaságában.

Kestneréknek mindent elmondtam hazámról s őket nagyon szerettem, de mindamellet idegenek maradtak mindvégig. Montpellierben sohasem jutott eszembe, hogy utitársnőim nem született magyarok. Mindent tudnak

¹¹³ Klapka nevét sem itt, sem másutt nem jelezte a londoni kiadó,

hazámról, ösmerik barátaimat, sőt a fiatal menyasszony magyarul is beszél.

Délelőtt Klapkával megemlékeztünk száműzetésünk viszontagságairól. Délután a hölgyek társaságában bejártuk a festői vidéket. Esténként a zongora körül ültünk.

Régóta nem hallottam magyar melódiát. Nagy élvezettel hallgattam a kesergő és víg áriákat, amint az ifjú angol hölgy ujjai alól fölesendültek. Nyugalmas és derült beszélgetéseink fölfrissítették lelkemet. Annyi sok izgalmas év után örültem gyermekkorom visszatérő nyugalmának.

Néha egész napra is kirándultunk. Ellátogattunk Nismes-be, hol megesodáltuk az antik római világ emlékeit. Sokat olvastam róluk a papi szemináriumban, de Róma egész nagyságát csak ott értettem meg először. Az ősrégi arénák, a Maison Carrée és a Pont de Gard láttára fölkiáltottam, vajjon modern technikánkkal képesek vagyunk-e ilyen örökkétartó alkotásokra! A romok láttára Görögországba és Egyiptomba vágyódtam, hogy bölcsőjében is lássam az antik kultúrát.

Gange-ba, a cevennes-i hegyekben lévő cseppkőbarlangba én vágytam legjobban, de már a grotto küszöbén visszahökkenem. Félkarú nem mehetett tovább. Miss Bickersteth és Klapka lementek a vezető kíséretében, a szédüléstől félő lady és én nem tartottunk velük.

Megalázva éreztem magam. Ha föl is épülök, másodrendű ember maradok. Újabb megalázások várnak rám.

A fiatal hölgy és Klapka később elmondták, hogy a leszállás mind nehezebb lett. Leírták a csillogó termeket és a kápolnákat, a tündöklő oszlopokat és szobrokat. Csodaszerű a Szent Szűz barlangja, hol egy szakadékból fénysugár esik a Madonna szobrára. Bengáli világítás mellett festői látvány.

Újra fájt, hogy nyomorék lettem. De fájdalom csak méla kis epizód volt örömben. A Montpellier-ben töltött három hét annyira fölfrissített és annyira visszaadott

az életnek, hogy szerettem volna ott maradni egész télen át.

November elején voltunk. Klapkát visszahívták dolgai Genfbe, a hölgyek visszatérőben voltak Párizsba. Szerettem volna őket elkísérni, de a mindinkább hideggé váló északi szél arra intett, hogy jobban teszem, ha visszamegyek Hyères-be. Rábeszélésükre így is határoztam. Mielőtt elváltunk, még Avignon-ba és Petrarca menhelyére, Vaucluse-ba rándultunk.

*

Amint elhagytuk Montpellier-t és Avignon-ba érkeztünk, elfogott a melankólia. Megéreztem, hogy nemsokára elszakadok barátaimtól, kik szerettek és kényeztettek. Vissza kell térnem hyères-i magányomba. Más az, ha olyan helyen élünk, hol esetleg barátaink is vannak és más, ha olyan helyen lakunk, hol csak egy ajtó választ el tőlük. Reggel biztosan viszontlátjuk azokat, kiknek este jó éjszakát kívántunk.

Avignon-ban megnéztük a régi pápai várkastélyt, *(hol soká székeltek a XIV. századbéli római pártviszályok elöl odamenekült pápák)*. Menhelyük most kaszárnya.

Volt benne lakosztály, templom, börtön és vesztőhely. Titkait oly közömbösen darálta le a vezető, hogy szerettem volna beléfojtani a szót. Megborzadtam, mikor eszembe jutott, hogy a történelem sokezer szálán át nekem is volt kapcsolatom azzal a félelmetes épülettel.

Hol sínylődött Cola di Rienzi, ki *(a pápák távollétében)* visszaállította a régi római köztársaságot? Hol gyötrődött *(az árulás útján a pápáknak kiszolgáltatott)* hazafi? *(Három)* évig szenvedt vasraverve abban a várkastélyban. Senki sem tudja, hol volt börtöne. Itália régi dicsőségének föltámasztója, nem tudtam hódolni emlékednek ott, hol a szabadságért sínylödtél!

Avignon-ból három órán át végig vágattunk a Pro-

vence mezőin. Olajfák erdei közt egy dombsorhoz értünk, majd a Sorgue völgyébe kanyarodtunk.

Jobbra-balra meredek sziklák. A zúgó folyó mentén dús déli vegetáció. A völgy mindinkább szűkül és meredek sziklafalban végződik. A sziklafalon várrom van, valamikor (*Cabassole*) bibornok meghitt fészke. Főpapparátjához közel, a völgyben lévő falu — Vaucluse — végén lakott (a XIV. században hazájából, Firenzéből száműzött) Francesco Petrarca. Ott siratta éveken át darabokra tépett hazáját.

(Előbbi menhelye a pápák akkori székhelye — Avignon — volt, hol egy templomban megösmékedett eszményével, Laurával. Férjnél volt, szerelmé kilátástalan. Távol akart lenni és mégis hozzá közel. Vaucluse-ban epedt utána bánatosan s ott írta legszebb költeményeit, a hozzája intézett szonetteket.)

A falu végén kiszálltunk és a zuhogó Sorgue mentén gyalog folytattuk utunkat. Fölfelé mindinkább ritkult a vegetáció. Nemsokára csak kevés füvet és egy-egy magányos ciprust láttunk. Még egy fordulat és a Petrarca által megénekelte forráshoz értünk.

Meredek sziklák alján a kristálytiszta víz lassan-halkan folyik a föld méhéből. Amint kövek közé jut, zuhogva rohan tovább. Útközben a máshonnan eredő vízesésekkel bővül és folyóvá dagadva siet végig a völgyön.

A sziklafalból egy magányos fügefa ugrik elő és szinte vízszintesen lebeg a forrás fölött. Mintha kárörömmel lesné, mennyire búsul a csobogó víz!

A regényes forrásnál elszorult a szívem és könnybe lábadt szemem. Hát idejött a bánatos szerelmes és búsuló honfi, hogy fájdalmát elrejtse a világ elől? Kínos emlékek éledtek föl bennem. A magam száműzetésére és még inkább a magam megtört szívére gondoltam.

Mekkora bizalommal és milyen reménnyel bíztam sorsomat két leányra! Akkor hagytak el, mikor lesujtott

végzetem. Félig öntudatlanul megszólaltam és halkan megtörtem a hosszú csendet:

— Hogyan érez az a nő, ki első szerelmét elhagyta?

Teleki menyasszonya karomra támaszkodott és így szólt:

— Ki tudja, vajjon nem inkább őt kell-e sajnálnunk, mint azt, kit elhagyott. A nő sohasem felejt el, kit először szeretett.

Szavai megnyugtattak. Bántott, hogy Matild talán boldog és mosolyog, én pedig — az elhagyott — csak gyötrődöm. Ha tudom, hogy titokban ő is szenved, megbékülök sorsommal.

Már nem voltam olyan szomorú, mint mikor magamba mélyedtem. De hiába törekedtem víg lenni, mikor visszatértünk Avignon-ba. Annyira erőt vett rajtam a melankólia, hogy nem tudtam rajta felülkerekedni.

Másnap azzal a bánatossággal búcsúztam el útitársaimtól, mely a száműzöttek sajátja. Száz tervet szövünk, hogy újra találkozunk. Hiába. Legott megérezzük az akadályokat, melyek a legvalószínűbb tervnek is útját vágják. Ajkunk reményteljesen mosolyog, de szívünkben úgy búcsúzkodunk, mintha nem látnók többé egymást soha.

XXVII. Újra a Rivierán.

(*November elején*) újra Hyères-be jöttem s eddig visszavonulva töltöttem időmet. (*Négy héten át*) oly családi életet éltem, hogy az itteni köznapias emberek közé nem vágytam. Társaságuk nem felelt meg soha s a múlt évben csak azért mentem közéjük, mert nem tudtam másképp elúzni unalmamat.

Más okom is volt, hogy lehetőleg egyedül maradni törekedtem. Még Montpellier-ben — hosszú szünet után — levelet kaptam Kestnernétől. Megírta, hogy felbontották Matild eljegyzését. A leányt annyira megviselték az

izgalmak, hogy szórakoztatása végett télre Nizzába viszik. Az iránt érdeklődött, vajjon nem volnék-e hajlandó őket ott fölkeresni és találkozni Matilddal?

E levél föltépte szívem behegedt sebét. Újra lássam Matildot, most már csak mint ösmeröst? Azt a leányt, kit imádtam és aki csapásaim közt oly hamar elfelejtett? Nem.

És mégis! Vajjon nem volnék-e gyáva, ha kerülöm? Vajjon nem sérteném-e meg Kestnernét, ha óhaját nem teljesítem? Anyaként szeretett mindig.

Azt válaszoltam, hogy szenvedélyemnek vége s így nem térek ki a találkozás elől. Örömmel keresem föl jó-akaróimat.

Ez volt a másik oka, hogy ideérkezésem után lehetőleg egyedül maradtam. Levelet vártam Nizzából.

E visszavonultságom alatt időm volt arra, hogy visszapillantsak életemre és papírra vessem e némileg hézagos följegyzéseket. Hadd segítsenek, hogy multam néhány komoly és derült eseményét mindig hűen visszaidézhessem emlékezetembe.¹¹⁴

*

Az orvos azt mondja, hogy betegségemből kigyógyulok teljesen, ha ezt a telet még itt töltöm Hyères-ben.

Élni akarok, mert élnem kell, hogy megbosszuljam bátyám kivégeztetését. Ha unatkozom is, kihúzó az itéti szezon.

*

Kestnerné csakugyan írt és meghívott Nizzába. Még ma este odautazom.

Két nap mulva újra látom Matildot. 1852 nyarán lát-

¹¹⁴ Mednyánszky Cézár az 1856/57. évben és valószínűleg a megelőző télen is a Rue du Lavoisier 3. sz. házában lakott. A kis utca helyét azóta elnyelte a meghosszabbított Avenue des Eclaires. Egy nagy áruház épült rajta. (Henri Sénès hyères-i tanár írásbeli közlése.)

tam utoljára, mikor anyám tiltakozott házasságunk ellen és ő hűséget fogadott örökre.

Annyi sok esemény után — 1856/57 telén — hogyan áll majd elémbé? Inkább kíváncsi vagyok, mint izgatott.

Egy hetet töltöttem Nizzában. Beh furcsa az élet! Két lény szerette egymást és sokat áldozott is egymásért s később ugyanez a két lény úgy találkozik egymással, mintha nem lett volna köztük semmi.

Kestner és felesége — mint mindig — örömmel fogadtak körükbe.

Matild alig változott. Nyugodt volt, mosolygott és felém nyujtotta kezét. Barátjának nézett, mintha előbb nem lettem volna több.

Ajkamhoz emeltem kezét. Külsőleg én is nyugodt voltam. Úgy tűntem, mintha a leány sohasem ejtett volna lázba. A valóságban a kézsók eltakarta keserűségemet.¹¹⁵

Eddig is csak keveset reméltem az élettől. A nizzai találkozás reménytelenebbé, félnkebbé tett.

Lehet, hogy fölépülök és még soká élek. Lehet, hogy a haremezőn vagy a politikai pályán még szolgállok hazámnak. Lelkiösmeretem parancsának eleget teszek, de boldog nem leszek soha.

Matild volt a Byron által megénekelt Haydée-m. Kezét nyujtotta a bujdosó magyarnak és megmelegítette hülő szívét. Megajándékozta szerelmével és szenvedett is érette.

Amint a száműzött nyomorék és beteg lett, már

¹¹⁵ Charles Kestner amnesztia útján visszatért Franciaországba és haláláig kizárólag nagyipari vállalatai irányításával foglalkozott. Özvegye Párizsban élt, hol 1890-ben meghalt. Leányuk, Mathilde, Mednyánszky Cézár halála után Adolphe Charras ezredeshez ment férjhez, de már 1865-ben özvegy lett. Párizsban élt és 1905-ben még életben volt. Egy emberöltővel élte túl első szerelmét. (*Eggers eml. h.*)

szembeötlött szerencsétlensége. A jó francia leány nem tagadta meg. Túlonnan finom és nemes. De mikor a beteg bujdosónak legjobban volt rá szüksége, elfelejtette szeretni. Ép és erős férfi után vágyik a nő.

Nem akarok hálátlan lenni s nem ítélem el Matildot. Hűséges maradt hozzám akkor is, mikor elhidegült. De esetéből megtanultam, hogy nem lesz többé Haydée-m soha. A házasság csak álom nekem.

Matild jól ösmert és megszeretett. Megvolt benne a fiatal leány minden erénye. Ha mégis látható balsorsom miatt már nem tudott úgy szeretni, mint elvártam, hogyan találhatna egy más leány boldogságot egy szerencsétlen nyomorék vigasztalásában? Vajjon volna jobb és kedvesebb leány nálánál?

Hogyan kötné sorsát a magamfajta szerencsétlenhez egy nő, ki tele illuziókkal és kire mosolyog az élet? És ha hajlandó is volna hozzá, hogy hitvesem legyen, vajjon szerelme nem volna-e csak elpalástolt száanalom? Vajjon nem jönne-e mihamar rá, hogy tévedt? Vajjon nem hányná-e szememre, hogy miért fogadtam el önfeláldozását? Vajjon volna-e jogom hozzá, hogy ezért gáncsoljam? Vajjon boldogtalansága nem nyomná-e még jobban lelkemet, mint ahogyan most nyomja elhagyottságom?

*

Még fiatal vagyok. Megborzadok arra a gondolatra, hogy nem akad majd senki, aki szeressen. De talán mégsem lesz oly kegyetlen hozzám a sors. Nem várok talán túlsokat? Nem kellene kevesebb beérnem?

Csak olyan nő szerethetne még, ki megösmerte az életet s már nem fut illuziók után. Olyan nő, ki nem láncolja jövőjét életemhez.

Igaz, ilyen boldogság csak ideig-óráig tart. Nem ér föl a boldog házaselet egy napjával sem. De ha a sors lehetetlenné tette nekem a házaseletet, vajjon nem kötelességem-e magam iránt, hogy megragadjam a lelki megkönnyebbülés ama módját, melyet itt vagy ott fölkinál?

Ha nincsen Haydée-m, Gulbeyazzal kell beérnem. Szerelme tán nem oltja ki szomjamat egészen, de vajjon nem adja-e meg legalább a lehetőséget, hogy még illúziókban ringassam magam?

A szerelem nem lehet életem legfőbb célja. Elsősorban hazámnak kell szolgálnom. Várom az alkalmat, hogy kötelességemet teljesítsem. Ha e várakozás éveiben legalább alkalmilag megkönnyebbül lelkem, megbékülök sorsommal.

Ha eddig megküzdöttem az étellel, tovább is akarom elviselni terhét. De ha a sors még egy Gulbeyazt is megtagad tőlem, nem volna-e jobb, ha ágynak dülök és mindjárt meghalok? És ha szüntelenül szorít a lánc, mely alatt megrokkantam, nem lett volna-e jobb, ha otthon maradok hazámban és meghalok a bitófán?

XXVIII. Teleki László társaságában.

(Az 1857-i év eleje óta) két hónapon át nem nyúltam Visszaemlékezéseimhez és megkezdett Naplómhoz. Amint életem folyását leírtam addig a pontig, melyen a mult átmegy a jelenbe, félretettem följegyzéseimet. Nem törődtem velük, mint a gyermek sem törődik a megúnt játékszerrel. De vajjon életem és érzelmeim tanulmányozásával nem szórakoztattam magam (a mult őszt utójától kezdve sok héten át?) Vajjon nem találtam benne vigaszt és foglalkozást unalmas óráimban? Nem volnék hálátlan, ha porban hevertetném írásomat?

Előveszem hát följegyzéseimet és tollat ragadok újra. Kiegészítem, majd folytatom megkezdett Naplómát. Mától fogva (— március elején vagyunk —) időről-időre papírra vetem benyomásaimat és az engem érdeklő eseményeket.

Oly szomorú is vagyok, amilyen már rég nem voltam. Valami lidérenyomást érzek lelkemen. Visszahatás

ez arra, hogy az imént elmúlt két hónapon át boldog voltam. Levertségemben vigaszt keresek az írásban.

*

Mint a legtöbb magyarnak, úgy nekem is borzalmas a magány. Elviselem, sőt szeretem a nagy természetben, de félek tőle közönyös és köznapias emberek körében.

Voltam hegyek és sziklák közt, hol a medve alszik és a körben forgó sas prédára les. Őserdőkben jártam, hol a pálmák levelei legyezőkként lebegnek a buja virágok felett. Voltam óriási síkságokon, hol már a fölkelő nap perzselve tűz és a folyók álmosan ömlenek tova.

Ha egyedül is voltam a természet ölén, nem éreztem magam elhagyottnak. Beszéltem vele, lestem titkait, szerettem mint ősanymat és imádtam benne a nagy Istent.

E magány megnyugtatta a fáradt embert. Főlemel és megerősít. Beláttatja vele, hogy mennyire jelentéktelenek egyéni céljai e földön. Megmutatja neki az önmegtagadás példáját a természetben, mely folyton munkálkodik és fáradozik a teremtmények érdekében.

Másfajta magánytól félek. Fázom attól az elszigeteltségtől, melyet akkor érzünk, ha valami fenséges nemzeti vagy humánus eszméért szenvedtünk és áldoztunk, majd sikertelen küzdelmünk után valahol pihenni óhajtottunk.

Vajjon nem érezzük-e magunkat elhagyottnak, ha a sors kicsinyes és köznapias emberek közé vet? Ha föltárjuk eszméinket, kiméráknak mondják közömbös lelkekkel. Gúnyolódnak és nevetnek. Azt kérdik, hogy mit törődünk mások bajával és miért nem törődünk — mint ők maguk — csak a saját érdekünkkel. Mit harcolunk Don Quixoteként agyrémekért?

Ha nem állunk egyedül, hanem mellettünk van valamelyik velünk érző barátunk, agyunk fegyvereivel együttesen védjük magunkat nevetségessé tételünk ellen. A silány emberek gúnyolódásáért könnyen állunk bosszút.

Kímélet nélkül pellengére állítjuk silányságukat és badarságukat.

Nem gyöngö vigasztalás, hogy e szócsatát egyedül is vívhatjuk? Egyedül kell akkor szenvednünk azért, amit erénynek tartunk.

*

A megelőző télen — főleg az elején — nem éreztem magam itt annyira egyedül. Bár tíz hónapon át nem beszélhettem anyanyelvemen és nem láttam senkit sem barátaim közül, oly beteg voltam, hogy apathiába estem és semmivel sem törődtem. Azt hittem, hogy csak néhány hétig élek. Biztos voltam benne, hogy már nem harcolok bajtársaim oldalán hazámért. Búcsút vettem tőlük, mint a megsebesült katona, ki társaitól elfordul, hogy meghaljon. Nagy lemondással elhagytam őket, hogy *(megtartsam a Kestnernének tett ígéretemet s)* megnyugtassam anyámat. Egyedül voltam és békességesen vártam a halált.

A fordulat után a vér melegedni kezdett testemben. Lelkem a lethargiából fölébredt. Érezni kezdtem, hogy senki sines itt, ki megértsen. Lelki szomjammal Svájceba siettem *(s kongeniális emberek közt még jobban magamhoz tértem.)*

Második idejövetelem óta mindedig nem éreztem magam elhagyottnak. Visszapillantottam életemre és leírtam Emlékezéseimet. Nizzában is jártam. Az év eleje óta pedig *(Teleki László)* társaságát élveztem.

Büszke vagyok rá, hogy barátomnak mondhatom. Egyike azoknak ő, kiket nagyon tisztelek és nagyon szeretek. Ugyanazon ügyért harcoltunk és szenvedünk. Mint közvitéz szolgáltam zászlaja alatt *(Párizsban)*. Barátságával bizonyosságot tesz, hogy megtettem kötelességemet.¹¹⁶

¹¹⁶ Gr. Teleki László az 1851. évi decemberi államesiny után jóideig sehol sem látta azt a konkrét föladatot, melynek odaadja magát teljesen. Ideges nyugtalanságában ide-oda cikázott a nyugateurópai országokban és csak időről-időre tért vissza Párizsba.

Boldog voltam, hogy társaságában lehettem. Vele inkább kimerészkedtem a világba, mint pusztán csak egyedül. Sokat mulattunk azon a sokfajta emberen, kikkel itt találkoztunk. Hyères bőséges és tarka anyagot adott elmés-epés megjegyzéseinkhez.

Többnyire (az *Avenue Beauregard-ra*) jártunk Kyhlenburg hercegné villájába.

A fiatal német hölgy alig huszonhárom éves, emellett festeni való szépség. Szellemességével és élénkségével ellentétben áll törékeny egészsége. Sajnálatos, hogy elragadó külseje és egyéb vonzó tulajdonságai dacára férje nem sokat törődik vele.

A herceg csinos, de könnyelmű fiatalember. Csak a játékasztalnál érzi magát jól. Feleségét elhanyagolja és csak ritkán mutatkozik otthonában. Nagyon gazdag családból való és (az *osztrák arisztokrácia*) egyik legelőkelőbb sarját pusztá szeszélyből vette nőül. Nem érdekli, hogy mivel tölti idejét. Hitvestársi kötelességét azzal véli teljesíteni, hogy annyi pénzt ad neki, amennyit óhajt. A Casinóban megösmékedtünk és csakhamar bemutatott a hercegnének.

Mint fiatal, tétlen, kacér és tündökölni vágyó nő Kyhlenburgné sem szereti a magányt. Férje távollétében

Némi nyugvópontra jutott a krimi háború idején, mikor — bár sikertelenül — középeurópai háborúvá törekedett kiszélesíteni a megindult küzdelmet. Tettrevágyó lelkületével sokkal inkább inkább élhette magát a magyar emigráció 1859/60. évi akciójában. 1860-ban a bécsi kormány elfogatta Drezdában és felségárulás címén a bécsi törvényszék elé állította. Az általános fölháborodásra egy meglepetésszerű császári audiencia útján feltételeken visszaadatta szabadságát. Ezen és más események következtében olyan lelki viharokba sodródott, hogy az 1861. évi május 8-ra virradó éjtszakán szíven lőtte magát. „Egy félbeszakadt hivatás minden hü kebelnek kettémetszett élet.“ „Élni csak azért, hogy éljek, nekem kétségbe ejtő. Az élet nekem csak fáma; nincsen becase, ha benne a festmény hiányzik.“ (*Angyal D., Tanulmányok (Gr. Teleki Iászló öngyilkossága), 1914., továbbá Óvári-Avary K., Gr. Teleki Iászló élete és tragédiája, I/II. k.*)

körülvéteti magát az itteni előkelő társasággal, melyet minduntalan kirándulásra hív meg a környékre. Ismeret-ségünk elején határozottan flirtelt egy a minap elutazott orosz ezredessel, de azért hozzánk is nagyon kedves volt és ismételten meghívott körébe.¹¹⁷

Szinte nap-nap után társaságában reggeliztünk, majd kirándultunk. (*Egyik napon az Ermitage ormáról élveztük a kilátást a síkságra és a tengerre, máskor az erdős Costebelle vagy a Mont des Oiseaux dombjain jártunk. A festői szigetekre is hajóztunk és sokszor voltunk a Plage-on.*) Mikor este elbúcsúztunk tőle, másnapra rendszerint újra meghívott valahova. Társaságában sokkal jobban töltöttük időnket, mint bármilyen más helyen. Majdnem mindennap és szívesen fölkerestük.

Mikor egyedül voltunk Telekivel, gyakran beszél-tünk a fiatal asszonyról. Mindketten csodáltuk, mert szép és szellemes. Sokat tréfálkoztam a férje iránti közömbös-ségén és nyílt kacérkodásán. Bolondnak mondtam azt, ki komolyan veszi és belészeret.

Este a Casinoba néztünk. Ott tanyázik Kyhlenburg. Szenvedélyes játékos. Úgy figyel a kártyára, mintha tőle függne élete. Hogy mulassak rajta, néha ellene játszom. Megfizettetem vele, hogy idejét nem tölti nejével.

Boldognak éreztem magam Teleki László társaságá-ban.¹¹⁸

¹¹⁷ Hogy a személyazonosság megállapításának útját állja, Mednyánszky Cézár utolsó szerelmét *Baroness de S...* néven szerepelteti a londoni kiadó. Igazi és teljes nevét megállapította a fordító, de nem közölte e műben. Osztrák grófnőnek született és egy porosz herceghez ment nőül. Kyhlenburg is költött név.

¹¹⁸ *Gr. Teleki László* Hyères-ből 1857 január 20-án ezt írta nővérének, Augusztának Szirákra: „Gyönyörű hely ez, mellemnek igen jól esik itt lenni. Oly melegen süt a nap. Most is nyitott ablaknál ülök, fűtetlen szobában s nemcsak hogy nem fázom, sőt melegem van. Szép látvány a zöld narancsfákat gyümölcsözni látni. Minden zöld itt. Májusban sem lehet szebb a természet. Ez már nemcsak a narancs- és citrom- s mirtusz- meg olajfák, de a pálma-fák hazája is. Pálmafa-árnyék alatt sétálok naponta. Örülök azon, hogy egy honfitársamat találtam itt. Régi ösmerősöm, Mednyánszky

XXIX. Sötét sejtelmek.

Teleki tegnap (— március 9-én —) elutazott. Még egy hónapig itt akart maradni és együtt tértünk volna vissza Párizsba. (*Családi okból*) már most el kellett sietnie.¹¹⁹ Reggel határozott és este indult. -Ha nem távozik oly hirtelen, talán én is vele megyek. Nem törődöm, hogy február végén a párizsi levegő talán megárt.

Egyedül maradtam és lesujtottnak érzem magam. Nem tudom, hogy voltaképpen miért. Hisz egy hónap, legfeljebb hat hét múlva úgyszólván viszontlátom barátomat Párizsban.

Azt súgja valami lelkenek, hogy rosszul teszem, hogy itt maradok Hyères-ben. Hiába. Úgysem mehettem el Telekivel. Levelet és pénzt várok ide hazulról.

Mit is kockáztatok, ha még néhány hétig itt maradok. Talán újabb szomorúság elé nézek? Máshol is érhet. Talán valami veszély fenyeget? Állok elébe. Már rég nem ért izgalom.

A legjobb mégis csak az, ha csak hat hét múlva utazom Párizsba. Teljesen helyre akarom állítani egészségemet. Jó erőben akarom eltölteni a nyarat és úgy szeretnék már élni, mint régen. Azt akarom, hogy ne lássanak tulonnan megváltozottnak látogatóba jövő hozzátartozóim. Sok tervet is szőttem és sokfelé akarok utazni.

Cézár. Vele lakom és étkezem, meg egy porosz tiszttel. Otthon ménagirozunk, mi rám nézve sokkal célszerűbb, mint fogadóban élni. Gondolom, néhány heti séjour itten jót tesz egészségemnek“. (*Levelei a sziráki levéltárban és Lukinich I., Teleki László életéhez, Bp. Sz., 1928 dec.*)

¹¹⁹ *Mednyánszky Cézár* Hyères-ből 1857 március 17-én ezt írta anyjának Beckóra: „T(eleki) L(ászló) már nincs itt. Alighogy öccse (*Gyula*) ideérkezett, arról értesült, hogy (*Sámu*el) bátyja meghalt. Andrásy Gyula nekem írta meg a gyász hírt és egyúttal arra kért, hogy adjam tudtukra kiméletesen. Sohasem felejttem el azt a szomorú napot.“ (*Chernel Antalné levélgyűjteményében.*) Teleki László hazafelé kísérte atyját vesztette és fájalmában megtört öccsét, ameddig csak tehetta.

Erőmet jórésztben visszanyertem. Fiatalabbnak érzem magam. Tele vagyok hittel és reménységgel.

*

Hiába csitítom magam, hogy nincs mitől félnem. Hiába építetek száz és száz légvárat. Hiába élvezem már előre, amit tervezek. Hiába érzem magam már jó egészségben.

Semmi sem tudja elriasztani azt a sötét sejtelmet, mely egy nap óta nyomja lelkemet. Az nem lehet természetes, hogy barátom távozása annyira lesújtott. Pedig levertebbnek érzem magam, mint mikor elhagytam Párizst. Úgy érzem, mintha Teleki távozásával megszakadt volna a kapocs, mely összekötött bajtársaimmal és hazámmal.

Szívem mélyéből súgja valami, hogy a végzet csak nevet azon, amit tervezek és remélek.

Nem hallom többé őseim nyelvét és már nem szorítom meg újra bajtársaim kezét. Anyám már nem mosolyog rám és nem harcolok többé érted, hazám. Nem járom be újra termékeny mezőidet és nem látom többé Budavárát.

Itt maradok (*a Rivierán*) egy sírban. Idegen nevem miatt nem törődik majd velem senki. Elhagyott leszek, mint egy gonosztevő. Csak a tenger hullámai csapkodják majd szüntelenül a közeli partot. Messze leszek az hazámtól.

*

Vajjon az ilyen titokzatos sejtelmek csak a beteges fantázia álmai? Vajjon csak jogtalanul fontoskodnak túlvilági óvások mezőiben? Avagy csakugyan valami emberfölötti hatalom befolyásolja így az emberi lelket?

Dőreség volna, ha ezt hinnők. Okos ember csak azt hiszi, aminek elhívására elégséges alapja van.

Szomorú vagyok és levert, mert magamra maradtam! Ez az egész. Nem tűnök többé. Még jobban leverne. A

Casinoba megyek. Ott majd elriasztják a sötét gondolatokat.

*

Bármi is legyen az igazság az előérzések értékéről, mégsem tévedtem, mikor újabb bajtól tartottam. Abban sem tévedtem, hogy az eleve elrendelt baj máshol éppúgy érne, mint ahogyan itt ért.

A mult évben családom megnyert egy nagy birtokpert. Remélhettem, hogy már előre megkapom örökség-részemet és már itt a külföldön független ember leszek.

A fellebbezési bíróságnál elvesztettük a pört. Most írták meg hazulról, mikor az ígért örökség első részletére annyira számítottam.

Anyagi helyzetem újra bizonytalan lett. Családom alkalmi segélyeire vagyok utalva. Sohasem tudom előre, mikor kapom és mennyit kapok hazulról. Ez nem a legnagyobb baj a száműzetésben, de ezt a bajt érezzük leggyakrabban és ez a baj alázta meg büszkeségünket legjobban. Vajjon nem fáj-e még a tűszúrás is nagyon, ha folyton ismétlik?

Itteni tartozásaim nem nagyok, de nyomják lelkeimet. Azt reméltem, hogy ezúttal olyan összeghez jutok, mellyel könnyen rendbehozok mindent. Eddig mindenki bízott becsületességemben.

Hát még kötelezettségeim Kestnerékkal szemben! Jámbor esellel ugyan, de abban a reményben juttattak nekem nagyobb összegeket, hogy előbb-utóbb családjuk tagja leszek. Nemeslelkűek voltak és nem céloztak rájuk, mikor felbomlott kapcsolatunk. Abban a hitben, hogy nemsokára jelentékeny tőkéhez jutok, elviseltem ezt a kötelezettséget. Biztosnak tartottam, hogy mihamar rendezem. De most, hogy Matild sohasem lesz feleségem, helyes volna-e, hogy mint magyar főnemes idegentől olyan segélyt kérjek, melyről előre tudom, hogy nem adhatom vissza? Alkalomadtán mi bajtársak kisegítjük egymást a száműzetésben. Mikor módomban volt, én is

támogattam másokat. De visszariadok attól, hogy mód-fölötti lekötelezettje legyek egy idegennek.

Találnom kell valami utat, hogy véget vessek szorult helyzetemnek. Hazaírok és föltárok mindent. Tartozásaim kiegyenlítése nélkül nem szabad innen távoznom.

XXX. Egy démon.

Végét járja már a szezon és a telelni jött vendégek elhagyják Hyères-t. Kyhlenburgné még néhány hétig itt-marad, bár társaságából sokan elutaztak.

Én voltam talán az egyedüli bizalmas körében, ki kacérkodásának ellenállt. Hódoltam neki és csodáltam, de nem tettem magam, mintha imádnám.

A diadalmas coquette hiú, öntelt, elbizakodott. Nem tudja elviselni, hogy perzselő szemével valaki dacoljon és iránta közömbös maradjon. Mióta imádói jórészen távoztak, nagyobb figyelemben részesít. Mindenáron azt akarja, hogy leboruljak előtte. Szívem felé röpíti nyilait.

Kitüntet, lelkesedik a magyar ügyért, érdeklődik kalandjaim iránt, rokonszenvezik balsorsommal és nagy részvétet tanusít karom elvesztése miatt. Finom érzékével eltalálta, mennyire érzékeny vagyok e legutolsó ponton.

Ösmerem játékát, nem félek tőle. Csak azt akarja, hogy megalázzam magam. Ha lába elé borulok, porba tipor. Kéjelegne a tudatban, hogy nincs, ki bájainak ellenáll. Tulonnan büszke vagyok, hogy áldozata legyek. Nem hagyom magam csapdájába ejtetni.

(*A szirén*) talán ujoncnak tart. Pedig jól tudom, mi a szenvedély. Oly mélyen szerettem, amennyire emberi szív szeretni képes, de eszemet nem vesztettem el soha. Jól tudom, hogy szenvedélyesen csak olyan nőt szerethetnék, kiben szív van és lélek. Az ilyennel szemben nem kell büszkének lennünk. Minden áldozatra méltó, mert szívet ad cserébe.

Egy hiú coquette jó mulatság annak, kinek nincs nemesebb célja. Komoly embernek egy Kyhlenburgné nem lehet bálványa. Hogyan tudná inspirálni olyanra, ami nagy, fönséges, veszedelmes? Pedig ezt várom attól, kit még szeretni vágyom.

Mulatok a hercegné csábításain. Nincsen szíve, sem érzése. Nem leszek játékszere.

*

Igazságtalan voltam. Kyhlenburgnének van szíve.

Igaz, hogy kacér, de vajjon kacérsága nem ered-e valami összetüport mélyebb érzelemből?

Talán nagyon szerette férjét. Talán sokat szenvedett közömbössége miatt. Nem lett-e talán csak azért kacér, hogy féltékennyé tegye? Vajjon a mások hódolatával nem akarja-e neki bebizonyítani, hogy azt a kincset, mellyel nem törődik, mások nagyon értékelik?

Mikor minden sikertelennek bizonyult, nem vette-e lényét talán csak azért jégkéreggel körül, nehogy első szerelmét tulonnan megvesse? Talán azt képzei, hogy minden férfi megvetésre méltó. Talán minden eléje kerülő férfin akar bosszút állni szenvedéseért.

Tegnap még lenéztem, mert lélektelennek és fagyosnak hittem. Ma a keserű és égő érzelmek tömegét, a szenvedés románcát láttam benne. Egy különös esemény változtatta meg nézetemet.

Még mindig kirándulunk. Ma egy festői pontot kerestünk föl a (*Mont Fenouillet erdőiben*). Magasra nyúlnak ott a sziklák és jobbra meredek. Velünk volt a hercegné kis fia is, egy virgona négyéves gyermek.

A gyepen ebédeltünk, majd a sziklák közt sétára indultunk. Kyhlenburgné karomba fogódzott, pedig megmondtam, hogy épp akkor, mikor legjobban kellene, nem lehetnék hasznavehető gavallér. Kisfiát kezénél fogva vezette.

A gyermek unta a lassú lépést és elfutott. Virágot

szedett. Ide-oda ugrált, miközben egy szikla lejtőjéhez jutott.

A hercegné jajveszékelt s én egy pillanat alatt a fiúhoz rohantam. Félkarommal nem foghattam meg. A félreugró gyermek elesúszott és egy köre bukott.

Néhány ott álló úr menten odasietett, felkapta és anyjához vitte. Kék folt látszott homlokán, sápadt volt és mozdulatlan. Lefektettük a gyepre és egy embert a szomszéd faluba küldtünk orvosért.

Kyhlenburgné rávetette magát fiára és kiáltozta nevét. Hiába. A gyermek nem adott életjelt. Anyja melléje roskadt. Elragadóan szép volt, amint bánatos arcával némán feküdt a földön.

Kissé félrevonultam, leültem egy köre és gondolkodtam. Szívem szúrt, mikor ráésszméltem, hogy félkarommal ennyire tehetetlen lettem. Nem tudok segítségére lenni senkinek. Alsóbbrendű lénynek éreztem magam.

Mikor az orvos megérkezett, mindenkinek félre kellett mennie. Még nem tudtuk, vajjon él-e vagy meghalt a gyermek. Szívszorongva lestük a vizsgálat eredményét.

Közben a hercegné hozzám jött és vállamra tette kezét. Annyira el voltam foglalva gondolataimmal, hogy nem vettem észre közeledtét.

— Bármit is mondjon az orvos, — mondta halkán, — ne tegyen magának szemrehányást! Ön megtett mindent, amit tehetett.

E tragikus helyzetben a bánatos anya részvételt volt irányomban. Vigasztaló szavai nem származhattak átlagos érzésből. Lágú és zokogó hangjára megrezdült szívem. Szó nélkül kezét fogtam és csókkal — talán könnyel is — illetem. Kyhlenburgnét megszerettem.

Az orvos föltekintett. A fiú élete nem volt veszélyben. Csak elkábult. Az orvosi kezelés után fölnyitotta szemét és anyjára mosolygott.

Mikor este visszatértünk Hyères-be, nem voltunk oly vigan, mint mikor reggel útnak eredtünk. Lelkünket az

a komoly öröm járta át, melyet akkor érzünk, mikor valami veszélytől megmenekültünk.

Bármennyire is szép és szellemes a hercegné, mindmáig nem csodáltam igazán. Nem tekintettem húsból és vérből való nőnek, kit szíve inspirálni képes. Szobornak néztem, melyet valami titkos szerkezet mozgat és beszéltet.

Tévedtem. E nő megértette fájdalmamat. Annyira : megsajnálta, hogy elfelejtette bánatát és megvigasztalt. Lényét valami jégkéreg veszi körül, de a kéreg alatt szív dobog tele érzéssel és tüsszel. Csak elhanyagolt szerelme és semmibe vett szenvedése vitte rá, hogy kacér legyen és cinikus. Talán senki sem szerette igazán.

Nem volna-e némes, ha valaki neki szentelné magát, bizalmasa lenne, szíve parázsát lánggra keltené és visszaadná lelkének a hitet és melegséget?

*

Azt hittem, hogy a hercegnéről szerzett újabb benyomásom oly gyorsan illan el, mint ahogyan keletkezett. Azt gondoltam, hogy ha majd udvarától körülvéve újra látom, talán megint csak azt tartom róla, amit azelőtt. Nem. Azóta többízben láttam. Újabb benyomásom napnap után erősebb lett.

Egy átlagos nő gyűlölné azt, ki miatt gyermeke majdnem odaveszett. Kyhlenburgné szívesebben fogad, mint valaha.

Bár a baleset napja óta szeretem, nem tartozom-e hangsúlyozni magamnak azt is, hogy vonzalmamtól nincs mit remélnem? Nem kellene-e legalább ez egyszer józannak, bölcsnek lennem? Nem kellene-e annyira uralkodnom magamon, hogy most már kerüljem?

Viszont nem volna-e neveletlenség, ha hirtelen megszüntetném a vele való érintkezést és így ő szinte magára maradna? Sok kedvességében volt részem és oly közel is vagyunk itt egymáshoz.

Vajjon nem volna-e jobb, ha ügyeimet némileg ren-

dezem és én is hamarosan távozom? Ha Kyhlenburgnét nem látom, barátaim körében és Párizs szórakozásai közt legott elfelejtem. Mélyebb érzelmek is megszűnnek. Ha itt maradok, — előre érzem — szenvedélyem csak nő. Biztosan szenvedek, de kárpótlást nem remélhetek.

*

Azt hiszem, hogy aki a hercegné szívét megnyeri, benne kincset talál. Ha magaménak tudnám, a vigasztalás forrása volna nekem.

Oly elhagyott és boldogtalan vagyok, hogy szükségem van rá, hogy egy nő szeressen, vigasztaljon, erősítsen. A bohème élet és a zajos mulatozás már nem elég nekem. Otthon után vágyom vagy legalább menhely után, hol szeretettel vár valaki, hogy nehéz óráimban föl-emeljen.

Az otthon álma Matild szerelmével elillant. Jó anyám messze van tőlem. Ki tudja, látom-e valaha? Csak természetes, hogy bajtársaim másvalakit jobban szeretnek nálamnál.

Hogy megbéküljek az étellel, olyan szívre volna szükségem, mely balsorsom dacára engem szeret elsősorban. Ilyen nőért még fellángolna fiatalkori lelkesedésem. Vajjon Kyhlenburgné volna ez a nő? Vajjon rászánná-e magát, hogy derűt hozzon egy szomorú bujdosó életébe?

Amióta elestem anyagi függetlenségem reményétől, úgy érzem, mintha most már tönkremennék teljesen. Csak szívem boldogsága menthetne meg még engem. De nem futok fékevesztett illúziók után? Kyhlenburgné sohasem szerethetne egy magamfajta férfit.

Igen, egy gyógyhelyen a nagyvilági nő szívesen elbeszélget egy szegény száműzöttel. De mivel már bölcsőjében fényűzéssel vették körül, bizonyára olyan lovag után vágyik, ki szemrebbenés nélkül költhet ezreket. Én csak szívemet áldozhatnám neki. Hamar kiábrándulna belőlem.

Cinizmusából csak az ragadhatja ki, kinek hitét nem törte meg a sok szenvedés, ki az életet még rózsás színben látja és a szíve bálványának való áldozást tartaná élete legfőbb céljának. A hercegné elkényeztetett gyermek, ki szívét csak egy egész élet fejében adná cserébe.

Mi haszna volna belőlem, kit tízévi szenvedés megtört? Nem vérzem-e száz sebből, melyet rajtam ejtett a száműzetés? Nem kötöttem-e le jövőmet, hogy hazámért küzdök és hazámnak szolgálok? Szívemnek erősebbik fele hazámé.

Kegyetlen a száműzött sorsa. Szeretetre van szüksége, sokkal inkább, mint bárkinek. Szeretet híján szenvedés az élete. De az annyira szomjúhozott szeretetért csak lelke felét adhatja cserébe.

Nagylelkűnek kell lennie annak a nőnek, ki egy száműzöttet szeret. Osztoznia kell szerelmese terhében és még sincs joga hozzá, hogy legfőbb eszménye legyen.

Szerencsétlen vagyok, hogy éppen Kyhlenburgnét szerettem meg. Nem olyan ő, kitől ilyen önmegtagadást remélhetnék.

*

Ugyan melyik nő is szeretne engem? Nem várja-e mind, hogy a férfi védje, oltalmazza? A nő az ép és erős férfit szereti.

Mi vagyok én? Félkarú nyomorék és nem ép férfi. Ha meg is szeretne valaki, nem volna-e szerelme *(csak szájalom vagy)* pillanatnyi szeszély? Ha röpke felbuzdulása elillant, volna-e jogom panaszra? Előre láthattam esalódásomat. Elhagyassam-e magam anélkül, hogy jogom lenne a megtorláshoz?

Matild szeretett és kész volt arra, hogy osztozzon sorsomban. Vajjon nem riadt-e vissza és nem felejtett-e el *(Ausztráliában ért)* csapásaim után? Hogyan gondolhatom, hogy az elkényeztetett és fényűzéshez szokott hercegné engem megszeressen?

*

És mégis, ahogy nap-nap után vele együtt vagyok, csak nagyobbodik az iránta érzett vonzalmam. A titokzatos nő csábít is. Vérmes reményeket támaszt, melyeket megfontolással lehűtök magányomban.

Tennem kell valamit, hogy szabaduljak varázsától. Még ma búcsút veszek tőle és holnap Párizsba utazom. Barátaim körében föllélegzem és megnyugszom.

Itteni hitelezőim bíznak becsületemben. Bizonyosak benne, hogy tartozásaimat majd Párizsból is rendezem.

*

Mégsem utazom el. Merem hinni, hogy Kyhlenburgné szeret.

Tegnap meglátogattam, hogy búcsút vegyek. Egyedül volt. Nem érezte magát jól, de kedvesebb volt, mint valaha. Bájjosságával csak jobban éreztette a fenyegető veszélyt.

Egy órai beszélgetés után fölkeltem, majd megjegyeztem, hogy visszatérek Párizsba.

A hercegné kérésére újra leültem. Mohón kérdezte, hogy miért akarok már elutazni. Vár-e valaki Párizsban? Visszajövök-e Hyères-be?

Magyarázat nélkül óhajtottam távozni. De a szép nő annyira ostromolt, hogy végre is föltártam lelkemet. Valomásom végén így szóltam:

— Most megértheti, asszonyom, hogy nem szabad közelében maradnom. Semmit sem remélhetek. Búcsúznom kell.

— Maradjon! — mondta Kyhlenburgné pillanatnyi csend után igéző mosollyal.

— Maradjak? — kiáltottam fel. — Ön mondja, hogy maradjak? Nem tudja-e, hogy az annyi, mintha azt mondaná, hogy reméljek? Látom, hogy szíves és könyörületes. Megbocsátja merészségemet, mert boldogtalan vagyok. De az ég szerelmére kérem, ne játsszon a szívemmel! Ne felejtse el, hogy száműzött vagyok. A száműzött

egyetlen kincse szíve! Ha szíve megtörik, meg kell halnia. Ha ön barátnőm, és nem több, hagyjon távozni! Igyekezem legyőzni magam és valamikor mint jóbarát megköszönöm jóságát. De ha nem veszi a dolgot komolyan, ne tartson vissza még egyszer! Ne emeljen föl egy boldogtalant az égbe, hogy a másik pillanatban félredobja! Ha még egyszer visszatart, azt kell hinnem, hogy szeret. Akkor itt maradok, mert önben látom boldogságomat. Életem kezében lesz. Ha csalatkozom, életemnek vége.

Csönd lett. Szinte hallottam, hogyan kalapált szívem.

— Maradjon! — mondta a hercegné halkán és felém nyújtotta jobbját. Megcsókoltam sokszorosán.

Lépteket hallottunk. Épphogy annyi időnk volt, hogy Kyhlenburgné visszavonhatta kezét. Férje lépett be a szalonba.

— Nézze csak, a mi kedves barátunk vissza akart menni Párizsba. Rábeszéltem, hogy maradjon még tovább Hyères-ben.

Túlannan izgatott voltam, semhogy hosszasabban kapcsolódjam a hercegnő szavaiba. Távoztam.

Boldog vagyok, mert Kyhlenburgné szeret. De szívem elszorul, mikor eszembe jut, hogy milyen hideg nyugalommal fogadta férjét.

*

A hercegné szeret. Nem kételkedhetem. Vajjon lehet-e oly kegyetlen, hogy szívemmel akkor is játsszon, mikor oly határozottan lelkére beszéltem? Jól tudja, milyen boldogtalan voltam.

Szenvedő szíve vigaszt talál abban, hogy gyógyítja sebeimet. Felém nyújtja kezét, a szegény száműzött felé, hogy fölvigyen az égbe. Kérlelő szavaimra nem figyelt-e meg hatottan?

Igaz, férjét hidegen fogadta. De vajjon csoda-e, hogy jelenlétében szívébe rejti érzelmeit?

Boldog vagyok, hogy e rendkívüli nő szeret. Új tavasz nyílik meg előttem. Van egy lényem, kinek vagyok valami! Elmondhatok neki mindent. Szíve osztozik örömben, bánatomban.

Idejében jött boldogságom. Jelenem sivár, jövőm reménytelen. Nyugalom után vágytam és már a halált kívántam.

Gyöngyöt találtam utamban.

*

Kyhlenburgnét néhány nap óta nem láttam egyedül. Meg vagyok róla győződve, hogy szeret.

Szavakat ejtett el, melyeket csak én érthettem meg. Lopva rám tekintgetett. Sógott is felém, mikor nem figyelte senki.

Ki végsőjét kockáztatja, vérmesen reméli, hogy nyer. A viláért sem merem kétségbe vonni, hogy a hercegné szeret. És mégis, valami szorítja szívemet.

Egy francia gróf (*Désiré de Condillon*) érkezett Hyères-be. Kyhlenburg bemutatta nejeének. A francia nagyon hajlik rá, hogy udvaroljon. A hercegné sem húzódzik tőle.¹²⁰

Nem vagyok túlonnan gyanakvó? Nem kell-e őbenne bíznom, ki megajándékozott szívével? Bízom benne, mert ha megcsal, jobban tette volna, ha tört dőf szívembe.

Matildot talán jobban szerettem, de Kyhlenburgné akkor adott nekem új életet, mikor lassú halálra ítélt minden.

*

Nem éreztem-e előre, hogy itt még bajba jutok? Ha valaki csak három nap előtt is elmondja, amit ma láttam, visszautasítom mint rágalmat. De hinnem kell szememnek.

¹²⁰ A francia gróf igazi nevét nem tudta megállapítani a magyar fordító. Nevének jelzése a londoni szövegben *Count d'E*...

Ma este Kyhlenburgné csak a franciával foglalkozott. Neki szólt minden kacérkodása, susogása és mosolya. Részemre nem volt szava, sem pillantása.

És milyen pose-ba vágta magát a kikent Condillon! Mennyire tetszelgett! Mintha kijárt volna neki, úgy fogadta azt, amiért más térdre borulna.

Ez nem mehet így tovább. Nem tűröm, hogy Kyhlenburgné úgy bánjon velem, mint egy bolonddal. Tetszetősebb játékszer hiján elmulatott velem és most félredob. Gyűlölöm azt az embert, ki megfoszt kincsemtől. Meghalni vágyom.

*

A francia még jelenlétemben is dicsekedni mer győzelmével. Azt hiszi, hogy nem párbajozom. Majd meglátja, hogyha pap is voltam és csak félkarom van, azért tűzben járt katona maradtam. Még mindig megvan jobbkezem, mellyel pisztolyt tarthatok feléje.

És a hercegné? Bár meg tudnám vetni! Már látom, hogy a róla alkotott első nézetem a helyes. Nem érdemli meg, hogy valaki szeresse.

A hideg coquette megbosszulta magát. Megsértettem hiúságát, mikor nem hullottam mindjárt lába elé. Amint meghódoltam, elfordult.

Szégyenlem, hogy még mindig szeretem. Bárcsak hideg és közömbös tudtam volna maradni, mikor diadalmasan sétált Condillon kíséretében! Érezhető megvetéssel megbosszultam volna magam. De ő bizonyára látta, mennyire elképedtem. Örült neki. Talán a franciával együtt mulatott is rajtam.

Majd nem nevet a végén. Vetélytársamat párbajra kényszerítem. Meg fog halni, vagy én terülök el a földön. Nem leszek egyedül boldogtalan.

Condillon nem tagadhatja meg a párbajt. Ha ő hal meg, elutazom és a hercegnét magára hagyom. Hadd furdalja lelkiösmerete, ha erre egyáltalában képes. Ha én

esem el, haldokolva is megköszönöm nekik, hogy hozzásegítettek a nyugalomhoz.

*

Azt értem, hogy egy férfi romlottlelkű, áruló, becstelenség. De azt nem értem, hogy egy úr szó nélkül tűri a sértést és nem száll szembe akár a halállal is, csak hogy magának elégtételt szerezzen.

Elég sok borsot törtem a francia orra alá, hogy megértse, mit akarok.

Először négyszemközt hordtam le. Nem akarta megérteni. Majd a Casinóban egy félórán át meresztettem rá dühtől szikrázó szememet. Fogta kalapját és elment. Távozása közben rászóltam, hogy hogyan lehet ennyire gyáva. Hátra sem tekintett.

Hiába kerül. Kényszerítem rá, hogy kiálljon.

Ilyen pipogyáért csalt meg a hercegné. És mégsem vagyok elég erős, hogy a szirént megvessem.

*

Kyhlenburgnénál voltam. Olyan hizelgő sorokkal kért magához, hogy nem tudtam ellenállni.

Sápadt volt és izgatott. Mintha sírt volna. Nem volt diadalmas, hanem alázatos. Már tudott róla, ami a Casinóban történt és — ha nem a francia, legalább ő — megértette, mit akarok. Kérve-kért, hogy ne okozzak botrányt. A világ majd csak őt állítaná pellengérré. Könyörgött, hogy ne mérgezzem meg életét. Mindhalálig bántaná lelkiösmerete, ha valaki vérben feküdne könnyelműsége miatt. Sírva fakadt és irgalomért esdekelt. Vastag cseppekben folytak könnyei.

Síró nőt nem tudtam nézni soha. De annyira fölháborodtam és oly szomorú voltam, hogy soká fagyos nyugalommal hallgattam. Kérésére nemmel válaszoltam állhatatosan.

A hercegné nem hátrált. Kétszeres erővel tovább ostromolt és tovább kérlelt.

Nem voltam elkészülve e szívós küzdelemre. A nőt pedig még mindig szeretem. Amint kissé meginogtam, észrevette a kivívott előnyt és tovább harcolt. Úgy tett és úgy szólt, mintha már nem érdekelné Condillon és csak engem féltene. Belefáradtam, ingadoztam, de azért még mindig ellenálltam. Fölkeltem és távozni készültem.

Kyhlenburgné az ajtó elé állt és újra kérlelt. Adjam szavamat, hogy nem párbajozom.

Konokul párbajt akartam, hogy — ha már halálot kívánja a sors — katona módjára haljak meg. Nem ragaszkodom reménytelen életemhez.

Végre is a hercegné kitartása oly fáradtá tett, hogy e szavakra fakadtam:

— Hát jó, szavamat adom, hogy Condillont nem hívom ki párbajra, de e helyett majd főbelövöm magam.

A mondat elején a hercegné könnyben úszó arcáról mosoly sugárzott. Az utolsó szavakra elkomolyodott és újra ostromolni kezdett.

E gondolat, mondta, a párbajnál is borzalmasabb. Ez esetben biztosan meghalok, a párbajban életben maradhatok. Condillon személye neki nem fontos, csak értem aggódik. Féltekenységemnek és gyűlöletemnek semmi alapja. Csak engem szeret.

Nagyon sok okom volt, hogy mindezen kételkedjem. Tovább is ellenálltam és nem vontam vissza, amit mondtam.

Kyhlenburgné megtartotta lélekjelenlétét és nem jött zavarba. Észrevette, hogy még mindig szeretem. Kihasználta a helyzetet.

Mintha már erőt vett volna izgalmán, kedveskedő szavakat ejtett el. Látható jó hatásukra megfogadta, hogy Condillont nem engedi többé magához. Sőt szerelmének minden bizonyosságát is följajánlotta nekem.

Megrészegedtem a hercegné szavaitól. A végén mégis csak hiszünk annak, kit szeretünk.

Szinte elszédültem, mikor a végén összetett kézzel

kért, hogy maradjak életben ő érette. Meghódoltam. Szavamat adtam, hogy nem lövöm magam föbe.

Kyhlenburgné diadalmasan, bár fáradtan, karomba dőlt és forrón megköszönte, hogy kérésének engedtem. Csakhamar arra is kért, hogy hagyjam egyedül. A nagy izgalom után pihenni óhajt.

Szívemhez szorítottam és távoztam.

•

Egyedül vagyok és észretértem. Nem hiszek a nercegnének. Csak fél a párbajjal vagy öngyilkossággal járó botránytól.

De azért diadalmaskodtam vetélytársam fölött. Annyit bizonyára megtesz Kyhlenburgné, hogy kiadja útját és nem mer újra megcsalni.

E diadal fényesebb, mintha párbajban ölöm meg Condillont vagy magam vetek véget életemnek.

XXXI. A nagy hamleti kérdés.

*(Fare thee well, and if for ever,
Still for ever, fare thee well!
And even though unforgiving, never
'Gainst thee shall my heart rebel.)*
(Byron.)

A megkezdett árulásnak nincs határa. Cselfogásait sohasem tudjuk előre. Kyhlenburgné újra megcsalt.

Szerettem ezt az asszonyt, talán még ma is szeretem, de most már nem becsülöm. Nem hittem, hogy ilyen kihivóan semmibe vesz. Nem gondoltam, hogy ilyen lelketlenül kihasznál.

Gyötrődésem tetőpontján túlestem. Kissé megnyugodtam.

•

A minapi jelenet után való napon — megállapodá-

sunk szerint — a meghatározott órára Kyhlenburgné villájába mentem. A hercegné beteg, mondta a komornyik, nem fogadhat senkit. Nem akartam föltünést keltetni és nem tudakozódtam részletesen. Csak azt kérdeztem, vajjon mikorra remélhetem, hogy fogad. Azt üzente, hogy másnap, azaz ma.

Újra jelentkeztem és ugyanazt a választ kaptam. Még beteg, sőt ágyban fekszik.

Mint a villám járta át agyamat az a gyanú, hogy mentegetődzése nem őszinte. Színleg tudomásul vettem és elsiettem. Nemsokára visszatértem és a villa közelében megálltam.

Sejtelmem nemsokára valónak bizonyult. A kapu kinyílt és sugárzó arccal, elegánsan öltözve kilépett a hercegné. A vele karonfogva jövő Condillonnal oly modorban beszélt, mely teljes bizalmasságra vall.

Fejembe tódult a vér. Tör után áhítoztam, hogy megbosszuljam magam mindkettőjükön. És mégis, mintha földhöz szegződött volna lábam!

Kyhlenburgné elhaladt előttem. Nem láthatott. Hallottam, hogy rólam beszélt. Dicsekedett, hogy milyen ügyesen hálózott be engem. Miért nem leptem meg rögtön, hogy szószegését szemébe vágjam?

A Promenade felé tartottak. Kis kerülőt tettem, majd egy fordulónál eléjük toppantam. Az asszony útját álltam és hidegen így szóltam:

— Asszonyom, ön így szokta megtartani ígéretét? Nem vártam öntől, hogy így találkozzunk.

— Miféle ígéretet? — kérdezte tetetett nyugalommal. Csak arról az egyről tudok, melyet ön nekem tett. Számítok rá, hogy meg is tartja. Hagyjon, kérem, tovább menni.

Cinikus válaszáan megdöbbsentem és szabadon engedtem útját. Vérem forrt és kétségbeesetten szobámba vonultam.

Amint kissé lehültem, gondolkozni kezdtem. Mit tegyek?

Csak volna itt valakim, ki megért! Csak volna itt egy lény, kihez vigaszért, tanácsért fordulhatnék! De kinevettek, meggyaláztak és itt állók egyedül.

Itteni ösmerőseim közömbösek. Hiába lakunk egymás mellett, nem ösmerik szívemet-lelkemet. Nincs itt más barátom, csak e néma papir.

Nyugodt akarok lenni és megfontoltan gondolkodom. Magamba szállok és számot vetek érzelmeimmel, helyzetemmel.

*

Arra nem számíthatok, hogy diadalmaskodom. Arra sem, hogy bosszút állok. Kyhlenburgné lefegyverzett.

Bár megérdemelne, mégsem állhatok rajta közvetlenül bosszút. A franciát sem ölhetem meg. Szavamat ádtam, hogy nem párbájozom. Igéretemet a hercegné komédiával csikarta ki, de megtartom. Föltétel nélkül fogadtam.

Másik ígéretem alól fel vagyok oldva. Kyhlenburgné megfogadta, hogy a franciával szakít és nekem juttatja szerelme minden bizonyosságát. Szavát megszegte. Pedig vele mint föltétellel csábított arra az ígéretemre, hogy nem oltom ki saját életemet.

Ha már nem diadalmaskodhatom és nem állhatok bosszút, legalább ne nevéssen rajtam senki.

Szerelmem nem titok Hyères-ben. A nyilvánosság előtt kerestem az alkalmat, hogy megbosszuljam magam. Kyhlenburgné és lovagja is nyíltan mulatott rajtam. Ha nem teszek semmit, nevetséges vagyok mindenki szemében.

Csak egy út vezet ki e kínos helyzetből, — a halál. Vajjon nem igazolná választását multam is és jövőm?

*

Ha szerelmünkben csalódunk, sértett hiúságunktól

rendszerint éppúgy szenvedünk, mint megsebzett szívüinktől. A pusztá hiúság okozta sebek a sokszoros megbosszulás reményében élő fiataloknál gyorsan behegednek. A szív szenvedései lassan aláássák és elpusztítják az életet.

Egész valómat aláásta és alámarta az a sok gyötrelém, melyen (*Világos óta*) átestem. Csak kevés kellett hozzá, hogy földi életemet megelégteljem. Kyhlenburgné öntötte belém ezt a mérgecsöppet. Csordultig megtelt a pohár.

(*Menekülésem óta folyton rágt a lelkemet a honfibú, a nélkülözés, a száműzöttség keserve.*) Papi multam súlyát — lelki fölszabadulásom mellett is — következményeiben újra és újra éreztem s továbbra is érezném.

Bújdosásom közben akadtam egy leányra, ki boldogsággal kínált. Örömmel karolt fel családjá. Anyám, angyali lelkű anyám, útját állta boldogságomnak. Bár szakítottam multammal, továbbra is papnak tekintett. Arra szorított, hogy elhagyottan, vigasz nélkül éljek. Ellenállásával a világ másik végére kergetett és (*— bár akaratlanul —*) oly helyzetbe sodort, hogy elvesztettem karomat, egészségemet. Elvesztettem azt a hitemet is, hogy valaha boldog leszek e földön.

Hogy fölépüljek, idetereltek Hyères-be. Itt Kyhlenburgné hálójába estem. Ha elég pénzem van, még idejekorán menekülök innen. Itt rekedtem és a hercegné hálójába sodródtam mindjobban. Lemondtam arról, hogy magamnak lovagias elégtételt vegyek. Félkarommal nem állhatok másképpen bosszút. Nevetséges lettem.

*

Mi várna rám e földön a jövőben?

Még csak harminchárom éves vagyok. Betegségemből valahogyan fölépültem. Talán évekig kellene várnom, míg földi életemtől megváltana a természetes halál.

Mit csinálnék addig? A politikai látóhatár sötét. Egy

napsugár sem törik elő, hogy hirdesse egy jobb kor hajnalát. És ha majd ütne az óra, hogy fegyvert fogjak hazámért, *(vagy nyomorék voltam miatt mint polgári funkcionárius szolgáljak)*, megtört lennék a sok szenvedéstől. Testem ugyan fiatal, de hajam — lelkem tükre — már öszülni kezd.

Még ha legalább tűrhető kényelemben élhetnék! De nem. Tovább vonszolnám nyomorúságomat. Nem lennék-e csak terhére hozzátartozóimnak?

Tartozások is nyomják lelkemet. Mikor fizethetném meg? Családom igyekszik megsegíteni, de minden kötelezettségemnek nem tehet eleget.¹²¹

Ha valami csoda történnék és egy jobb Matildot találnék, segítene ez rajtam? Ha elég nemes volna s félkarom és balsorsom dacára is szeretne, nem volna-e kötelességem, hogy köréből távozzam? Vajjon hozzájárulna-e anyám, hogy nőül vegyem? Aligha. Megérdemelné-e az odaadó szív, hogy olyan család tagjává tegyem, mely nem akarja körébe fogadni?

Kevésbé szent viszony sem boldogítana. Ráeszméltem arra, hogy ezt is megtagadja tőlem a sors. Meg vagyok róla győződve, hogy Kyhlenburgné csak azért dobott félre, mert nyomorék vagyok. Más nő is csak úgy érezne, bár talán másképp cselekedne.¹²²

Gyötrelem várna rám és boldogtalanság. Szenvedésemet csak fokozná a tudat, hogy terhére vagyok családomnak, kötelezettségeimnek eleget tenni nem tudok és megtorlás nélkül nevetséges lettem.

*

¹²¹ Családjától a számüzött nem várhatott jelentékenyebb támogatást. Ugyanakkor egy más esemény tulságosan igénybevette szülei anyagi erejét, mely a Bach-korszakban amúgy is nagyon legyengült és csak néhány év múlva — örökség útján — állt ismét helyre.

¹²² Kyhlenburg hercegné is — mint Kestner Matild — magas kort ért el. Néhány évvel halt meg a világháború előtt Bécsben. *(Gothaischer Hofkalender, 1910.)*

Ha legalább remélhetném, hogy valaha boldog leszek! Inkább így állanék bosszút a hercegnén, mintsem hogy fiatalon távozzam a földi életből.

De így, ahogy van, nem jobb-e, ha végzek magammal? Nem minden vágyam-e, hogy nyugalmam legyen? Lelkem megszabadulna nyomorék testemtől, mely csöndesen pihen majd a sírban.

Halálom miatt nem vall kárt senki. Szüleim és testvéreim bizonyára már megszokták, hogy nem vagyok ott-hon körülben. A föld alatt aligha leszek nekik inkább halott, mint amilyen már most vagyok.

*

Elhatároztam. Még nálam van a méreg, melyet rám-bízott Kálmán barátom. Mintha súgta volna valami, hogy hasznát veszem.

Elhatározásom után megnyugodtam. Még huszon-négy óráig életben maradok és mindenütt megfordulok.

Följegyzéseimet és leveleimet elégetem. Csak Emlékezéseimet és Naplómát hagyom épen. Megkérem majd szomszédomat levélben, juttassa el bajtársaimhoz emlékül.

*

Egész éjjel gondolkoztam és írtam. Utoljára látom most, hogyan pirkad a hajnal.

Szép vagy, te nagy természet, mikor a nap fölkel a tengerből és a ködfátyolt áttörve világossággal borít el mindent! Szép vagy te különösen délen, hol versenyt ragyog a föld, az ég és a végtelen Óceán!

De te nagy titok is vagy szépségedben. Nem tart soká és megösmérem titkodat. Mi más a halál, mint új élet kapuja? Mi más lelkem élete, mint tudás?

Hozzád megyek, hatalmas Teremtő! Hozzád, te mindenség Ura! Elfáradtam és nyugalmat keresek kebleden.

Isten veled, drága hazám! Bocsáss meg, nincs már erőm, hogy újra hareba szálljak érted!

Isten veletek, bajtársaim! Bocsássatok meg ti is, ha nem szorítom meg kezeteiket még egyszer!

*

Közeleg az óra. Megtettem mindent, amit még megtenni akartam. Nyugodt vagyok, szinte boldog.

Írásaimat, leveleimet elégettem és a Casinóban is voltam. Látott minden ösmerősöm. Szemükből olvastam, mennyire meglepődtek, hogy minapi izgalmam után ilyen nyugodt lettem. Szivaroztam és szomszédommal beszélgettem. Együtt távoztunk onnan.

Amint szobámba tértem, kinyitottam az ablakot. A csillagok ragyognak az égen. Mintha testvérükre mosolyognának, kit magukhoz várnak.

Megkértem őket, adják át búcsúszómat hazámnak.

*

Kettőt ütött az óra éjfél után. Időm lejárt.¹²³

Isten veled, te élet e földön!... Nem vagyok többé bujdosó...

¹²³ 1857-ben az április 19-ről 20-ra virradó éjtszakán. (*A hyères-i polgármesteri hivatal és Henri Sénès hyères-i tanár írásbeli közlése.*)

Epilogus

Ez az 1848/49. évi magyar hadsereg főpapjának élete. Ilyen volt a vége. Megdőböntő, de nem magában álló.

Gr. Széchényi István és Gr. Teleki László nemsokára követték fiatal barátjukat ugyanazon az úton.¹²⁴

*

Mielőtt Mednyánszky Cézár kiitta a méregpoharat, Kyhlenburg hercegnének Heine egyik költeményéből egy saját kezével leírt versszakot juttatott emlékül:

Am Kreuzweg wird begraben,
Wer selber sich brachte um;
Dort blüht eine blaue Blume,
Die Armesünderblum'.

Amint Gr. Teleki László megkapta a gyász hírt Párizsban, legott közölte elhunyt barátja testvérbátyjával, Br. Mednyánszky Eduárddal. Megírta neki azt is, hogy Hyères üdülői

¹²⁴ Mednyánszky Cézár már gyermekifjú korában ideges volt. Idegessége évről-évre nőtt. Mint száműzött nyolc éven át oly sokat bankódott és gyötrődött, hogy lelke rugalmassága és ellenállóereje mindjobban csökkent. Nyomorékká tétele után annyira mélabús lett, hogy mindinkább megromlott benne az élet természetes szeretete. Kevés kellett hozzá, hogy lelki egyensúlya felboruljon.

Gr. Teleki László nagyon féltette Hyères-ben és szinte éjjel-nappal óvta a hercegné okozta veszedelemtől. Amint magára maradt, elvesztette minden támaszát és legutóbbi csalódásától akkora tördőfést kapott sok sebtől vérző szívébe, hogy elsötétült körülötte minden. Élete legvégén — látszólagos nyugalma és logikusnak tűnő leszámolása dacára — megzavarodott volt elhatározásaiban. „Képzeld el csak“, — írta nővérének Teleki, — „Mednyánszky Cézár, kivel Hyères-ben voltam, ezelőtt néhány nappal egy porosz nő iránti örült szenvedélyből megmérgezte magát“. (1857 április 29-én. Gr. Teleki Lászlónak a sziráki levéltárban lévő levelei és Lukinich id. h. Az epilogusban említett eseményeket és adatokat Br. Mednyánszky Margit, férj. Czöbel Istvánné, illetve a hyères-i polgármesteri hivatal közölte a fordítóval.)

és lakosai szinte teljes számban kísérték utolsó útjára a romantikus fátyolba borult bujdosót. Kyhlenburg hercegnének az általános felháborodás elől a haláleset utáni éjtszakán titokban távoznia kellett Hyères-ből.

Mednyánszky Eduárd Beckón Teleki László levelével anyja szobájába ment, hogy előkészítse a szomorú hírre. A bujdosó fiú nyomott hangú leveleinek vétele után már régóta aggódott családjá. Még mielőtt Eduárd egy szót is szólhatott, anyja metsző fájdalommal felkiáltott: Cézár megölte magát! Zokogva roskadt székébe.

*

Mindenkinek el kell ösmernie, hogy Mednyánszky Cézár élete és műve az 1848/49. évi szabadságharcban és a Világos utáni emigrációban fellobogott nemzeti szellem erőteljes megnyilatkozása. Nemzete és hazája szeretetétől izzik minden szakasza.

Spontán módon mindenét ajánlotta fel ő honának s életét kockáztatta érte száz és száz veszélyben. Noha gond nélkül és kényelemben élhetett volna egy hatalmas és gazdag országban, mégis kevésbé nagy és kevésbé híres honához hű maradt mindvégig.

Úr volt és büszke gavallér, neve tisztaságára kényes. Érzékeny poéta-lélek, ki könnyen hajlik impressziókra. Idővel kialakult önálló világ- és életfelfogása összeütközött papi fogadásával, hazafisága szerelmével. Kötelességei összeütközése miatt sokat szenvedett, míg élete súlya alatt összeroskadt.

Rajongó lelkületével távol állt a mai világ realizmusától. Nem tartozott amaz életművészek közé, kik a romantikus rajongás világából ügyesen átsiklanak a reális számítás hűvösebb légkörébe. Ez is oka annak, hogy az emigrációban nem volt életsikere és hogy egyáltalában pályájának vonala megtört.

A nemes idealizmus és főleg az önfeláldozó honszeretet mintaképe ő, ki művének egyetlen egy helyén sem buzdít, de még csak nem is céloz arra, hogy élete példáját valaki a valósi világ- és életfelfogás terén is kövesse. Erre még csak nem is gondolt. Mikor bajtársainak és bajtársain át nemzetének hagyta emlékművét, csak azt kívánta, hogy életét értsék meg teljesen. Csak azt óhajtotta, hogy ne felejtse el hazája, melyet forrón szeretett és melyért sokat szenvedett.

Nem volt tökéletes hős, de emberi volt erényeiben és gyöngegségeiben egyaránt. Tévedéseiről és gyarlóságairól sajátmaga tett bizonyosságot hátrahagyott művében.

*

Történetkutatói feladatunkat teljesítettük, mikor Mednyánszky Cézár Emlékezéseit és Vallomásait magyar átültetésben és a szükséges kommentárok kíséretében közzétettük az általa hőn szeretett magyar hazában. Nem tartozik reánk, hogy élete és műve fölött egy konkrét világ- és életfelfogás szempontjából ítéletet is mondjunk. Amint az illusztris szerző célzatosság nélkül — bár a maga egyéni felfogása tükrében — vetette papírra mindazt, amit élete folyamán művelt és ami vele történt, úgy mi is kellő elfogulatlansággal csak regisztráljuk azt a hatást, melyet élettörténete az ilyen vagy olyan világ- és életfelfogású olvasóra tett.

A londoni kiadás szerkesztője a mű végzavában hangot adott a magyar bujdosók körében nagy tért hódított szabadgondolkodók véleményének. Szerintük Mednyánszky Cézár tragédiájának alapja lelkének túlfinomultsága és felette nagy érzékenysége. Túlságosan fölvilágosodott volt, hogy tovább higgyen a természetfölötti hittételekben, másrészt tulonnan becsületes, hogy megmaradjon pályáján. Igazságszeretete és őszintesége nem tűrt megalkuvást, de viszont multja nyomasztó emlékétől és a társadalmi előítéletektől sem tudott egészen szabadulni. Amint testvérébátyja — Mednyánszky László — 1849-ben a magyar nemzeti gondolat első vértanuja, úgy ő a politikai üldözésnek és mások kiélezett vallási felfogásának is az áldozata.

A hagyományos vallási felfogás és elsősorban amaz egyház hívei, melyhez a boldogtalan bujdosó is tartozott, másképpen ítéli meg tragédiáját. Szerintük az idevágó lelkiösmereti összeközlésben a küszködő egyénnek természetszerűen meg kell hódolnia az egyház világtörténeti nagysága előtt. Vajjon nem élnek-e megalkuvással minduntalan és természetesen a szabadgondolkodók is a gyakorlati életben? Ha Mednyánszky Cézár kellően lehüti elmebeli fellobbanását és alkalmazkodni törekszik, élete folyása előbb-utóbb visszatér medrébe. Vajjon nem épp mint a szabad vallási felfogás híve került — az évezredek hit szilárd alapjától eltávolodva — a határozatlanság olyan útvesztőjébe, mely a halál karjaiba sodorta? Tragédiája elég-

tétel, mellyel Isten rendeléséből minden ember tartozik az általa megsértett erkölesi rendnek. Szenvedéseivel és önmaga halálra ítélésével már itt a földön bűnhődött a vallási világ- és életfelfogás terén eltévelyedett bujdosó. Balsorsa elriasztó óvás, nehogy valaki azon a téren is kövesse máskülönbén ragyogó életpéldáját. Így élete és műve — a maga egészében — a hívót megerősíti hagyományos hitében.

*

Messze hunyt el a boldogtalan magyar, künn az idegenben. A tengerbe nyuló sziklák tövében porladnak csontjai.

Sírja jeltelen, ösmeretlen.

Hátrahagyott művében maga tartja fenn emlékét a száműzött, kit a Côte d'Azur rögébe temettek örökre.

TARTALOM

	Lap
Előszó	5
Bevezetés	7
Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból	15
I. Ifjúságom	17
II. Ifjúkori szerelmem	21
III. Az utolsó pozsonyi országgyűlésen	25
IV. Viharfelhők közt Pesten	31
V. Diadalmas csatákban	35
VI. Mint osztályfőnök a hadügyminisztériumban	50
VII. A Világos melletti síkon	57
VIII. Menekülésem a bosszú elől	67
IX. A keletfranciaországi úri társaságban	76
X. Vigan és búsan Párizsban	85
Függelék. A párizsi emigráció gyülekezése és élete	92
XI. Borúra-derű	96
XII. Romantikus napok	102
XIII. A decemberi államcsiny és mi bujdosók	108
XIV. Egy végzetes levél hazulról	114
XV. Honvédtisztek nyári éjtszakája Noisyban	118
XVI. Merész elhatározás	124
XVII. Találkozásom anyámmal Brüsszelben	130
Függelék. A londoni bajtársak gyülekezése és élete	135
XVIII. Útban a világ körül	141
1. Az Atlanti-Óceánon és Braziliában	141
2. Levelek Dél-Afrikában	146
3. Aranyásó honvédtisztek Ausztráliában	152
4. Egy bandita támadása Melbourne-ben	158
5. A Csendes-Óceán mesészerű szigetén	161
6. Kaliforniában és Louisianában	165

	Lap
XIX. Ujra Párizsban. Hol a menyasszony?	169
XX. Mindennapi társaságom	174
XXI. Egy huszárcapitány halála az emigrációban	180
XXII. Egy csillogó remény eltűnése	184
XXIII. A Földközi-tengernél	186
XXIV. Ujjászületésem — kiábrándulásom	191
XXV. A Léman tava partján	194
XXVI. A Provence dalos mezőin	197
XXVII. Ujra a Rivierán	202
XXVIII. Teleki László társaságában	206
XXIX. Sötét sejtelmek	211
XXX. Egy démon	214
XXXI. A nagy hamleti kérdés	226
Epilogus	233

CLAIR VILMOS
MAGYAR
PÁRBAJOK

Attila hún király idejétől
napjainkig. 2 kötet.

Ára fűzve.. .. 12.— P
Kötve 18.— P

Singer és Wolfner Rt. kiadása

Legendae
Sancti Regis Stephani

SzentIstvánkirálylegendái

A legrégebb ismert kézirat teljesen hű
színes hasonmása, dr. Varju Elemér,
a Nemzeti Múzeum igazgatójának
fordításával és magyarázataival.

Egész pergamentkötésben

Ára: 60.— P.

Singer és Wolfner Rt. kiadása

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

LEGENDAE
SANCTI REGIS
STEPHANI
SZENT ISTVÁN KIRÁLY
LEGENDÁI

A legrégebb kézirat
teljesen hű színes hasonmása

Egészpergament kötésben

ÁRA 60 P

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT
kiadása

